

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TEZİN ADI
HAÇLI SEFERLERİ VE DOĞU HİRİSTİYANLARI**

**ÖĞRENCİNİN ADI VE SOYADI
Tuğba AKIN**

**DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİ
Prof. Dr. NADİR ÖZKUYUMCU**

**MANİSA
2011**

ÖNSÖZ

Doğu ve Batı Hristiyanlığı tarih boyunca birbirlerinden farklı anlayış ve uygulamalara sahip olmuştur. Hz. İsa'nın ve Hristiyanlığın doğduğu topraklardaki Doğu Hristiyanlığı, daha sonra aynı topraklarda ortaya çıkan İslamiyet karşısında sayıca gerilmeye yüz tutmuştur. Buna mukabil doğduğu toprakların dışında özellikle Avrupa'da büyük bir taraftar kitlesine sahip olmuştur.

Doğu Dünyası'nın tek Tanrılı ilahi dinlere olan yatkınlığı karşısında batı Dünyası'nın çok Tanrılı beşeri din anlayışı, temelde iki farklı Hristiyanlık anlayışının dayanağı olmuştur. Bu sebeple aynı dine mensup iki farklı kitlenin ilişkileri de tarih boyunca hep mesafeli olmuştur. Bu farklılıklar ve mesafeli duruş teolojik tartışmalardan, günlük hayattaki dini uygulamalara kadar pek çok alanda kendini göstermiştir. Hatta dönem dönem husumetlerin ve savaşların yaşanmasına dahi sebep olmuştur.

Bu sebeple biz de, esasen bir Hristiyan ve Müslüman çatışması olan ve 1096'dan 1270'e kadar devam eden Haçlı Seferleri'nin, özellikle Doğu Hristiyanlığında bıraktığı izleri araştırmak istedik. Bu büyük hareketin sonucunda Hristiyan ve İslam alemi arasında gelişen sosyo-kültürel ilişkiler, İslam egemenliğinde yaşayan Hristiyanların durumu, buldukları konumu ve seferler sonrasında Doğu Hristiyanlarının durumu hakkında bilgi vermeye çalıştık. Çalışmamız bir Giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir.

Girişte; kaynaklar ve araştırmalar hakkında; konumuzla ilgisi çerçevesinde bilgi verilmiştir. Yine burada Haçlı Seferleri ve taşıdığı önem hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Haçlı seferlerinden önce Doğu ve Batı Hristiyanlarının durumu hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci Bölümde; Haçlı seferleri sırasında Doğu Hristiyanlarının durumu Müslümanlarla ve Haçlılar ile olan ilişkileri seferler sonrası Doğu Hristiyanlarının Dini ve Siyasi-Sosyal ve Ekonomik olarak etkileri üzerinde durduk.

Çalışmamızda beni teşvik eden ve yardımlarını esirgemeyerek katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya ve tezin başlangıcından itibaren maddi-manevi desteklerini hiç eksik etmeyen aileme saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1) Kaynaklar ve Araştırmalar	1
a) Kaynaklar	1
b) Araştırmalar.....	4
2) Haçlı Seferleri Hakkında	6
BİRİNCİ BÖLÜM: HAÇLI SEFERLERİNDEN ÖNCE DOĞU VE BATI HİRİSTİYANLARININ DURUMU	
1- DOĞU HİRİSTİYANLARI.....	18
a) Dini ve Siyasi Durumları.....	18
b) Sosyal ve Ekonomik Durumları	28
2- BATI HİRİSTİYANLARI	35
a) Dini ve Siyasi Durumları.....	35
b) Sosyal ve Ekonomik Durumları	42
İKİNCİ BÖLÜM: HAÇLI SEFERLERİ SIRASINDA DOĞU HİRİSTİYANLARININ DURUMU VE SEFERLER SONUNDAKİ DURUMLARI	
1- Doğu Hıristiyanlarının Haçlılar ve Müslümanlar ile İlişkileri	49
2- Seferler Sonunda Doğu Hıristiyanlarının;	58
a) Dini ve Siyasi Durumları.....	58
b) Sosyal ve Ekonomik Durumları	63
SONUÇ	71
BİBLİYOGRAFYA	73

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

a) Kaynaklar

Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları başlıklı tezimiz, giriş bölümüyle beraber iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde hem haçlı seferleri dönemine ait bulabildiğimiz kaynaklardan, hem de daha sonradan konumuzla ilgili hazırlanmış araştırma eserlerden faydalandık. Çalışma sahamızla ilgili Arapça kaynaklar ve daha sonradan hazırlanmış Batı ve Türk Dünyası'nda kaleme alınmış araştırma eserleri kullanmaya çalıştık.

Haçlılar konusu üzerinde Türkiye'de yapılan çalışmalar çoğunlukla ya çeviri şeklinde ya da ansiklopedi maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batılı tarihçiler içersinde Haçlılar konusuyla uğraşanlar daha çok Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ve Amerika'lılardır. Fransızların hazırladığı "Recveil des Historiens des Craisades" adlı büyük ansiklopedi Haçlı Seferleriyle ilgili doğu ve batı kaynaklarını birleştirmesi açısından başlı başına önem taşıyan bir temel kaynaktır.¹

Haçlılar ile bilgileri müslüman müverrinlerin ansiklopedik eserlerinde ve biyografi kitaplarında birkaç satır şeklinde bulabilmekteyiz. İbnü'l-Esr'in el-Kamil Fi't-Tarih'i, İbn Kes'ir'in el-Bidaye ve'n-Nihâye'si, İbnü'l-Kâlanisi'nin Zeylu Tarih-i Dımark'ı, Urfalı Mateos ve Süryani Mihail'in Vekayinamesi gibi doğu kaynakları seferleri bizzat iştirak edenlere göre daha farklı bilgiler vermektedir. Bu olaylar ile ilgili Türkçe kaynağın bulunmaması o dönemde Selçukluların içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıktandır. Faydalandığımız doğu ve batı kaynaklarından bizim konumuza yarar sağlayan bölümleri alıp, bunları bağlantılı bir şekilde sunmaya çalıştık.

¹ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı" Belleten, S.210-S.868

Belazuri'nin (Öl.892) Fütuhu'l-Buldan² isimli kitabından Doğu Hristiyanları hakkında oldukça istifade edilmiştir. Bu eserde örneğin Halife el-Mehdi zamanında Doğu Hristiyanları'nın hoşgörülü bir ortamda bulduklarını ve bazı Hristiyan kabilelerinin İslamiyet'e geçtiğini vermektedir.

Taberi'nin (Öl. 922) Tarih'i³ çalışmamızda faydalandığımız kaynaklar arasında yer almıştır. Bu eser de Müslümanların egemenliğinde yaşamış olan Doğu Hristiyanları'nın kendilerine ait kiliselerinin oldukları Müslümanların yoğunlukta yaşadığı kentler dışında kilise açabildiklerinden bahsedilmektedir.

Kindi'nin (Öl.961) Kitabu'l-Vulat ve Kitabu'l-Kudat⁴, Markizi (Öl.1442) Hıtat⁵, İbn Tağriberdi (Öl.1469) Nücum⁶ kaynaklarından Doğu Hristiyanların Müslüman egemenliğindeki durumları hakkındaki bilgiler kullanılmıştır.

İbnü'l Esîr'in genel bir tarih olarak 1231 yılına kadar olayları anlatan "el-Kamil Fi't-Tarih" adlı eseri, Haçlıların 1095-1120 yılları arasında Ortadoğu'daki faaliyetleri hakkında en çok bilgi veren kaynaklardandır.⁷ İbnü'l Esir Haçlı Seferlerinin ilk yıllarıyla ilgili verdiği bilgiler çoğunlukla İbnü'l-Kalânisi'nin Zeyl Tarih Dımark'ına dayanmaktadır.⁸

Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in "Er-Rihle"si Haçlıların sosyal hayatları ve Müslümanlarla kültürel ilişkileri konusu ile ilgili bilgiler vermesi bakımından önemlidir.⁹

² Belazuri, Ahmed b. Yahya, fütühul-Büldan (thk. Muhammed Rıdvân), Mısır 1350/1932 (Selahaddin el-Müneccid nesrinden Türkçeye çeviren; Mustafa Fayda, Fütuhu'l-Buldan, Ankara 1987).

³ Taberi, Muhammed b.Cerir, Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut 1387/1967.

⁴ Kindi, Kitabu'l-Vulat ve Kitabu'l-Kudat (thk. Rhuvan Guest), Beyrut 1908.

⁵ Markizi, Takıyüddin Ahmed; el-Mevaiiz ve'l itibar Fi Zikri'l-Hıtati ve'l-Asar, I-II, Bulak 1270.

⁶ İbn TAğriberdi, Ebu'l Mehasin Cemalüddin Yusuf; en-Nücumu'z-Zahire fi Müluki Mısır ve'l-Kahire, I-XII, Kahire 1283/1963.

⁷ İbnü'l Esir, El-Kamil Fit-Tarih, 12 cilt, Kahire, 1884 (Neşr.C.J.Tornbeg, 14cilt, Leiden, 1851-1864; Türkçe Terc.Abdülkerim Özaydın, 12 cilt, İstanbul, 1987)

⁸ İbnü'l-Kalânisi, Bizeyî Tarihi Dımark, Neşr. H.F.Amedroz, Leyden, 1908 (The Damascus Chronicle of the Crusades, terc.H.A.R.Gibb, London, 1932)

⁹ İbn Cübeyr, Rihlet, Beyrut, 1964 (Türkçe çev.İ.Güler, İstanbul, 2003)

Üsâme İbn Münkız'ın "Kitabul-İtibar" adlı eseri özellikle Haçlıların giyim kuşamları, yaşam tarzları hakkında bilgi veren yine önemli kaynaklar arasındadır.¹⁰

Yakut el-Hamevi'nin (Öl.1229) Mu'cemu'l-Büldan¹¹ isimli eseri de coğrafi bilgiler açısından faydalandığımız önemli bir kaynak olmuştur.

Suyuti (Öl.1505) Tarihü'l-Hülefa¹² isimli eserinde özellikle Haçlıların seferler sırasında yaptıkları tahribat nedeniyle Doğu Hıristiyanların mabetlerinin ateşe verilmesi sonucu Doğu Hıristiyanlarının ibadet yerlerinin zarar gördüğünden bahsedilmektedir.

Kalkasandi, Subhu'l-Asa¹³ eseri de yine o dönemde Doğu Hıristiyanlarının siyasi ve sosyal durumları açısından bize fayda sağlamıştır.

Ebu Yusuf'un Kitabü'l-Harac¹⁴, Ebu Ubeyd el-Kasım b.Sellam'ın (Öl.839) Kitabü'l-Emual¹⁵ gibi kaynaklarda özellikle mali konularda kaleme alınmış ve bize de ehl-i zimmenin ekonomik durumu hakkında fayda sağlamıştır.

Bizim konumuzla ilgili önemli bir kaynak teşkil eden Anna Komnene¹⁶ de Doğu Hıristiyanlarının Haçlı Seferleri'nde durumu, Batı Hıristiyanlarına karşı tavırlarının seferlerinin başlangıcında ve sonlarında nasıl olduklarını görmemiz açısından değerli bir başka kaynaktır.

Abu'l-Farac'in; Abu'l-Farac Tarihi¹⁷ bizim çalışmamızda önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Özellikle Müslüman egemenliğinde Doğu Hıristiyanlarının yaşamları hakkında fayda sağlamıştır.

¹⁰ Üsâme İbn Münkız, Kitabül-İtibar (İbretler Kitabı), Çev.Y.Z.Cömert, İstanbul, 1992

¹¹ Yakut el-Hamevi, Şihaduddin Ebu Abdillah, Mu'cemu'l-Buldan (thk. Ferdinand Wüstenfeld), I-VI, Leibzig 1866.

¹² Suyuti, Celalü'ttin Abdurrahman b.Ebi Bekr; Tarihü'l-Hülefa, Mısır 1967,

¹³ Kalkasandi, Ebu'l-Abbas Ahmed; Subhu'lu-Asa Fu Sanati'l-İnsa, Kahire 1357/1937,

¹⁴ Ebu Yusuf, Yakub b.-İbrahim; Kitabü'l Haraç, Kahire 1397 (Çev.Ali Özek, İstanbul 1973).

¹⁵ Ebu Ubeyd, El-Kasım B.Sellam, Kitabü'l-Emval (thk.Muhammed Halil Herras Kahire 1401) 1981 (III.Baskı), (terc.Cemaleddin Saylık, İstanbul 1981).

¹⁶ Anna Komnena, The Alexiad of Anna Comnena, İngilizce terc. E.R. A. Sewter, London 1969.

¹⁷ Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi, Türkçeye çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1950,

Hristiyan kroniklerden özellikle vekayinameler bizim çalışmamızda önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Örneğin Urfa'lı Mateos'un Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli¹⁸ yararlandığımız eserler arasındadır.

Konumuzla ilgili bir Latin kaynağı olan Willermus Tyrensis "Historia Returnin Partibus Transmarinis Gestarum" 1095-1184 yılları arasındaki olayları ele alan geniş kapsamlı bir kaynaktır.¹⁹

Bizans kaynakları arasında Niketas'ın Historia'sı, İonnes Kinnamos'un Historia'sı ve Mikhail Psellos'un Khronographia'sı 1095-1120 yılı arasındaki Haçlılar konusuna değinmemektedir. Bundan dolayı bu kaynaklardan faydalanamadık.²⁰

Fakat Haçlı Seferleri hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un kızı Anna Kamnena'nın yazdığı "Alexiad" adlı eser Haçlı seferlerinin nedenleri, Bizanslı-Haçlı ilişkileri, haçlıların İstanbul'daki durumları, davranışları hakkında detaylı bilgiler veren yararlandığımız önemli bir kaynaktır.²¹

b) Araştırmalar

Haçlı Seferleri ve Doğu Hıristiyanları isimli çalışmamızda bizim için önemli araştırma eserleri olan ve özellikle Haçlı Seferleri'nin Avrupa'da nasıl etkili olduğunu, seferler öncesi ve sonrası Avrupa'nın durumu hakkında bilgi edindiğimiz Işın Demirkent'in Haçlı Seferleri²² ve Steven Runciman'ın Haçlı Seferleri Tarihi²³ eserlerinden oldukça istifade ettik.

¹⁸ Urfa'lı Mateos, Vekayiname, Türkçe Tercüme H.Andreasyon, Urfa'lı Mateos Vekayinamesi (1952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Ankara 1962.

¹⁹ Willermus Tyrensis, Historla Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, RHC, Occ, III, s.1, vd. İng.Terc.Auqust C.Krey, A History of Deeds Done Beyond the Sea, 2 cilt, New York, 1941, Türkçe çev.Ebru Altan, XI. ve XII. Kitaplar (Y.L.Tezi), İstanbul, 1995.

²⁰ Niketas Khoniates, Historia, Çev.fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995; İoannes Kinnamos, Historia (1118-1176), terc.Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001; Mikhail Psellos, Khronographia, terc. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992

²¹ Anna Kamnena, Alexiad, neşr ve terc. B.Leib, anne Comnine, Alexiade, Renge de l'emrereur Alexis I Commene (1081-1118), 3 Cilt, Paris, 1937-1945 (Türkçe terc.Bilge Umar, Alexiad, Malazgird'in sonrası, İstanbul, 1996)

²² Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul 1997.

²³ Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, 3 cilt, Ankara 1992

Osman Turan'ın, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti²⁴, isimli eseri de Doğu Hıristiyanları'nın Selçuklu idaresindeki durumları hakkında bize fayda sağlamaktadır.

Mehmet Köymen'in, Selçuklu Devri Türk Tarihi²⁵, Erdoğan Merçil'in Haçlı Seferleri sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu²⁶, Abdülkerim Özaydın'ın Sultan Muhammed Topar Devri, Selçuklu Tarihi²⁷ gibi eserler; Haçlı Seferleri sırasında Türk Dünyası'nın durumu hakkında, Doğu Hıristiyanları'nın Müslümanlara bakış açılarını vermemiz açısından önemli yarar sağlamıştır.

Huhg Goddard'ın; A History of Christian-Müslim Relations²⁸ isimli eserinde Haçlı Seferleri'nden önce kilisenin Hıristiyanlara karşı tutumu, Avrupa'daki sosyal yaşam üzerinde kilisenin baskıları örneklerle verilmiş, bize de bu eserden Batı Hıristiyanları'nın sosyal ve ekonomik yaşamları hakkında bilgiler sunmuştur.

Ö. Raşid Erer'in Haçlı Seferleri²⁹ isimli eseri de Batı Hıristiyanlarının sosyal ve ekonomik yaşamları hakkında faydaladığımız başka bir eser oldu. O dönemde kilisenin ekonomik hayatı nasıl etkilediğini, kilisenin sadece çağın büyük bir otoritesi değil, aynı zamanda büyük mali gücü olduğu vurgulanmıştır.

Ebru Altan'ın II.Haçlı Seferleri³⁰ isimli eserinde Batı Hıristiyanları'nın sosyal ve siyasal hayatları ile ilgili bölümlerde istifade edilmiştir.

Haçlı Seferleri'nde Batı Hıristiyanları'nın dini, siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamları hakkında faydaladığımız Batılı eserlerden özellikle; Henri Pirenne; Hz. Muhammed ve Charlamange³¹, Maurice Lambard; İlk Zafer Yıllarında İslam³²,

²⁴ Osman Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1965.

²⁵ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1963.

²⁶ Erdoğan Merçil, Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", Ankara 1999.

²⁷ Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri, Selçuklu Tarihi, Ankara 1990.

²⁸ Huhg Goddard, A History of Christian-Muslim Relations, Edinburg University Pres, Edinburg 2000.

²⁹ Ö. Raşid Erer, Haçlı Seferleri, İstanbul 1948.

³⁰ Ebru Altan, II. Haçlı Seferleri (1147-1148), Ankara 2003.

³¹ Henri Pirenne Hz. Muhammed ve Charlamange, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984.

³² Maurice Lambard, İlk Zafer Yıllarında İslam, çev. Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul 1983.

T.W. Arnold, İntisar-ı İslam Tarihi³³, Joinville&Villehardavin; Chranicles of the Crusades³⁴, Ostrogorsky; Bizans Devlet Tarihi³⁵, P.W. Edbury, TheKingdom of Cyprus and the Crusades³⁶, W.B. Stevenson; The Crusaders in the East³⁷,P.M. Holt; Haçlılar Çağı 11 yy.'dan 1517'ye Yakındoğu³⁸, Hary Nivet, Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi;³⁹ Clavde Cahen, İslam ve Haçlılar;⁴⁰ Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi,⁴¹ Amin Maalouf, Arapların gözüyle Haçlı Seferleri,⁴² gibi çalışmalardan istifade edilmiştir.

2) HAÇLI SEFERLERİ HAKKINDA

Tarih boyunca kültür farklılıkları ve siyasi hakimiyet mücadelesi savaşların yapılmasında ana unsurlardan olmuştur.⁴³ Siyasi hakimiyeti sağladıktan sonra farklı kültürler ancak esnek, sağlam ve istikrarlı yönetim sergileyen güçler tarafından savaşa meydan vermeden bir arada yaşaya bilmişlerdir. Selçuklular döneminde bu ortadoğu'dan sağlanmıştır.⁴⁴

Haçlı Seferlerinin olduğu dönemde Avrupa Medeniyeti ve İslam medeniyeti arasında çok büyük fark bulunuyordu. Haçlı Seferleri sırasındaki bazı Haçlı askerlerinin insan eti yemeleri gerçekte bu savaşın din uğruna yapılmadığını; doğu ve batı kültürü arasındaki fark için en bariz örneği teşkil eder. Haçlı askerlerinin

³³ T.W. Arnold, İntisar-ı İslam Tarihi, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yay., Ankara 1982.

³⁴ Joinville&Villehardovin, Chranicles of the Crusades, Penguin Boks Ltd. England 1977.

³⁵ Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (çev.Fikret Işıltan), Ankara 19876.

³⁶ P.W.Edbury, The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374, Cambridge 1991.

³⁷ W.B. Stevenson, The Crusaders in the East, Cambridge 1907

³⁸ P.M.Holt, Haçlılar Çağı 11 yy.'dan 1517'ye Yakındoğu, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

³⁹ Hanry Nivet, Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin felaketi, çev.Ragıp Rıfkı, İstanbul, (Tarihsiz)

⁴⁰ Clavde Cahen, İslam ve Haçlılar, Çev. İsmet Kayaoğlu, Belleten, say.200

⁴¹ Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I.Cilt, Çev.Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1998.

⁴² Amin Maalouf, Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri, Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Telas Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1998.

⁴³ Bernard Lewis, Çatışan Kültürler, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, 1995, s.8-10

⁴⁴ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, Siyaset, Teşkilat ve Kültür Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK, Ankara, 1995, s.106-112

kendi dindaşlarının çocuklarını dahi ateşte çevirerek, yediklerini⁴⁵ aradaki farkı anlamamız açısından gayet açıktır heralde.

Hareketin meydana çıkış nedeni, Haçlı Seferleri tarihi üzerinde çalışan ilim adamlarını meşgul eden en önemli konudur. Bu hareketi doğuran nedenlerin çeşitliliği üzerinde durulmasına rağmen, Batı dünyası Haçlı seferlerinin asıl etkeninin dini unsurlar olduğu kanaatindedir.⁴⁶ Halbuki Ortaçağ Avrupa toplumunu bu seferlere zorlayan unsurlar sadece dini değil, siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlere de sahiptir. Batılılarca ileri sürülen dini etken ise sadece itici bir güç olmuştur.⁴⁷

“Haçlı Seferleri, dini olmaktan çok siyasi ve ekonomik nedenlere bağlıdır.”⁴⁸ Görüşü aslında çok da doğru olmayan bir görüştür. Toplumda alt sınıf halkın durumu soyluların sefere çıkma nedenleri ve din adamlarının duyguları olmak üzere birçok farklılık bulunmaktadır. Haçlı Ordusuna katılma nedenleri her sosyal tabakanın içinde bulunduğu şartlara göre değişmektedir. Fakat o dönemin Avrupa’sına bakıldığında Katolik Kilise’sinin gücü ve otoritesi göz önüne alındığında durumu anlamanız daha gerçekçi bir yaklaşımda bulunmamızı sağlar.

Çünkü Haçlı Seferi düşüncesinin ortaya atıldığı sırada Avrupa açlık, yoksulluk ve toprak azlığı gibi sıkıntılardan dolayı bir kargaşa içerisindeydi. O dönemde Avrupa toplumu üzerinde en büyük etkiye sahip Kilise bu gücünü Doğu’ya hakim olmak için kullanmak istemekteydi. Doğu’ya yapılacak bir seferin Avrupa’ya sağlayacağı yararları yayarken dini gücünü ön planda tutmakta idi.⁴⁹ Haçlı Seferine katılanlara günahlarının affını ve uhrevi mükafat vaad eden kilise, siyasi ve ekonomik amacını gerçekleştirmek için dini motiften faydalanmıştır. “Kutsal toprakları kurtarmak” sloganı ile başlayan bu hareket, İslam dünyasına karşı mücadeleden ziyade, bütün hristiyanlık aleminin tek efendisi olmak gayesini gerçekleştirmek olmuştur.

⁴⁵ Anna Komnena, Alexiad (Malazgirt’in Sonrası), Çev.Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s.306

⁴⁶ Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, s.1-5.

⁴⁷ Feridun Dirimtekin, Haçlı Seferlerinde İnönü-Eskişehir Muharebeleri, İstanbul 1946, s.90.

⁴⁸ Osman Özsoy, Türkiye’nin İmaj Sorunları, Alfa Yayanları, İstanbul, 1998, s.62

⁴⁹ H.A.Nomiku, Haçlı Seferleri, çev. Krinton Dinçmen, İletişim yay. İstanbul, 1997 s.16.

Haçlı Seferi çağrısının geniş kitleler üzerinde böylesine etkili olmasının sebebini anlayabilmek için yüzyıl geriye gidip X.yüzyıl sonlarındaki Avrupa'nın durumuna göz atmak gerekir. Soyluların çocuklarına bırakacakları toprakları azaltmıştı. Bundan dolayı toprak savaşları başlamıştı. Yeni yayılma alanlarına ihtiyaçları vardır. Kilise adamlarının Avrupa'da etkin bir şekilde liderlik ve güç kazanmalarıyla bir Hristiyan Avrupa birliği fikri oluşmuştu. Bu birliğin oluşmasında etkili olan gelişmelerden biri de kilisenin zenginliğini arttırmak gerekiyordu. Haçlı seferlerinin sonunda en karlı çıkanlar kiliseler olmuştur. Çünkü sefere katılanlar mallarını kiliseye emanet etmekte ve yeri dönmeleri halinde bu mal kiliseye kalmaktaydı. Sefere katılmadığı halde kiliseye külfetli bağışlarda bulunanların sayısında da artma olmuştur.⁵⁰ O devirde Karolensijen Devleti'nin merkezi gücü parçalanmış, her eyalet de ileri gelen bir kişinin eline geçmişti. Eyaletler de, kendi aralarında daha küçük parçalara bölünmüştü. Batı Avrupa'da toplum birbirine sıkıca bağlanmış büyük ailelerden oluşuyordu.⁵¹

Haçlı Seferi çağrısı, siyasi hedef geri plana itilerek, geniş kitleleri galeyana getirecek motiflerle süslenip, "Kafir" dedikleri Müslüman Türkler'den intikam, buna mukabil İsa'ya ve Doğu Hristiyanlarına yardım amacı taşınması olduğu fikri anlatılınca, katılım beklenenden çok fazla oldu.⁵² Papa din uğruna ölenlere "Matyr" olmayı ve günahlardan kurtulmayı vaat ediyordu. Haçlı ordusuna katılmak bunun için kafi idi. Ancak çağrının başarıya ulaşmasında etkili olan asıl neden sosyal ve ekonomik durumdu. Haçlı seferleri için vaazların verildiği dönemde Avrupa ekonomik anlamda zor günler geçirmekteydi. Ekonomik sistem bir geçiş sürecindeydi. Nüfusun artması ve taşınmalı ticaretin gelişmesiyle bazı bölgelerde fakirlik ve açlık belirtileri görülmeye başlamıştı. Tarımda kuraklık, 1094 yılındaki sel felaketi, salgın hastalıklar, yoksul halkın doğu hakkındaki duydukları bilgiler onların Doğu'ya gitmelerinde Birinci Haçlı Seferi önemli olmuştur.⁵³

Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095'te yaptığı çağrı ile Haçlı Seferleri fiilen başlamış oldu. Yapılan çağrıdan hemen sonra hazırlıklar başladı. Avrupa'dan

⁵⁰ Ahmet Rıza Bey, Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası, Ankara, 1988, s.116

⁵¹ Henri Pirenne, a.g.e., s.180-183.

⁵² Steven Runciman, a.g.e., s.10-15.

⁵³ Işın Demirkent, a.g.e., s.5-10.

küçük bir kuvvet bekleyen İmparator I.Aleksios Komnenos, Batı'nın kendisine ücretli asker yerine değişik milletlere mensup binlerce insanın katılımıyla oluşan büyük ordular göndermeye hazırlandığını öğrencine endişeye kapıldı. İmparatorun kızı Anna Komnena'nın yazdığı gibi "Batı Dünyasının bütün barbar kavimlerinin harekete geçtiği" haberiyle sadece babasının değil, bütün Bizans halkının içini korku kaplamıştı. Yardım maksadıyla da gelseler, bu kadar büyük orduların imparatorluk topraklarından geçişi çeşitli sorunlar meydana getirecekti.⁵⁴

Haçlı çağrısını her tarafta duyurmak amacıyla çalışan vaizler arasında Aminepli keşiş Pierre l'Ermite'nin ateşli konuşmaları halk üzerinde büyük tesir uyandırdı. Batı'da ilkdefa Hristiyanlığa "Just Warladil Savaş" deyimini yerleştiren Keçiç Auqustine'dir. O'nun teorisine göre "Tanrı onayıyla savaşma" zaten Hristiyanlara itici bir güç katacağı için de önemliydi. Ona göre ilk hristiyanlar, İsa'nın yanındakiler O'nun için savaşmışlardı. "İsa'nın askerleri" tabiri de Ortaçağ boyunca keşişlerin ve azizlerin en çok başvurduğu kelime kalıbıydı.⁵⁵ Etrafında çoğunluğu Fransızlarda oluşan 20.000 kişilik bir ordu topladı. Macaristan ve Bizans topraklarından birçok yağma ve tahripte bulunan ve güçlkle disiplin altına alınan ordu 1096'da İstanbul'a ulaştı.⁵⁶

İmparator Aleksios, Pierre'nin kumandanlık özelliğine sahip bir kişi olmadığını, ordunun Türklere karşı savaşabilecek yetenekte bir ordu olmadığını anlaması üzerine bunları İstanbul civarında, Kontların idaresinde asıl ordu şehre ulaşincaya kadar tutmaya karar verdi. Ancak İmparatorun tavsiyelerine aldırmayan Haçlılar etrafı yağmalamaya, Müslüman-Hristiyan demeden önlerine çıkan herkesi öldürmeye başladılar.⁵⁷ Haçlılar daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin topraklarına girdiler. Köylere saldırıyor, ele geçirdikleri malları yağmalıyorlardı. Haçlılar Türkler'in de üzerine yürüdüler, fakat Dragon Vadisi'nde tuzağa düşüp, paniğe kapıldılar. Geriye kaçarken de oldukça zayıat verdiler.⁵⁸

⁵⁴ Anna Komnena, a.g.e., s.25

⁵⁵ Piers Paul Read, The Templars, 1999 (Türkçe Terc, s.6 Erdem, Tapınak Şövalyeleri, Ankara, 2003, s.43-45).

⁵⁶ P.M. Holt, a.g.e., s.9

⁵⁷ A.A. Valisiev, History of the Byzantine Empire, Volume Ruo (324-1453), The University of Wiseonsen Pres, 1958, s.310.

⁵⁸ Mehmet Altay Köymen, a.g.e., s.263

Pierre l'Ermite'nin ordusundan sonra Haçlı Seferi için soyluların kumandasında yola çıkan büyük ordular, 1096 sonbaharından itibaren ard arda İstanbul'a gelmeye başladılar. Sayıları her gün daha da artan bu davetsiz misafirlerin varlığından bıkmış olan imparator ise, bir gün bunların tümünü tekne ve sandallara bindirip en ufak bir ücret talep etmeksizin Marmara'nın karşı sahiline geçirtmiştir.⁵⁹ Haçlı reislerinin gelişiyle bunların gerçek amacının Doğu'da devletler kurmak olduğunu anlayan ve bu durumu Bizans açısından doğuracağı tehlikeyi önlemek isteyen İmparator Aleksios, şövalyelerden batı adetlerine uygun şekilde kendisine vassallık yemini vermelerini istedi. Buna karşılık, imparator sefer boyunca Haçlılar'ın ihtiyaçlarını karşılayacak ve yanlarına Bizans birlikleri verecekti.⁶⁰

Bu ordular Pelekanon'dan yürüyüşe geçecek Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'i kuşatmışlardır. Bu sırada I.Kılıçarslan Malatya'yı fethetmek üzere ülkenin doğusunda bulunuyordu. İznik'i Haçlı kuşatmasından kurtarmak üzere geldiyse de, sayıca çok fazla olan Haçlı Seferlerini yarıp içeriye giremedi ve şiddetli bir savaştan sonra geri çekildi. Yardım alma ümidi kalmayınca da İznik kumandanı şehri Bizans İmparatoruna teslim etti. İznik'i ele geçirip yağmalayan Haçlılar Eskişehir önlerine ilerlemeye başladılar.⁶¹

Haçlı ordusunu mağlup edemeyeceğini, hatta onların yürüyüşlerine engel bile olamayacağını anlayan I. Kılıçarslan, yolları üzerindeki bölgeleri boşaltıp, tarlaları yakarak ve su kuyularını tahrip ederek, onları zor duruma sokmaya çalıştı. İlerlemekte olan Haçlılar Kilikya bölgesine dönerek, Tarsus, Adana şehirlerini Türklerin elinden aldılar. Ancak Doğu'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Boulogne, Ermenilerle anlaşarak, buradan ayrılıp Urfa'ya gitti. Urfa şehri hakimi Ermeni Thoros'u bertaraf eden Haçlı ordusu Antakya surları önünde şehri kuşattığı sırada Urfa'da İlk Haçlı Devleti kurdu. Bu seferde Antakya da Haçlıların eline geçti. Antakya önündeki yenilgi Birinci Haçlı Seferi'nin nihai başarısına yol açtı.⁶²

⁵⁹ H.A.Nomikos, Haçlı Seferleri, çev.Kriton Dinçmen, İletişim yayınları, İstanbul, 1997, s.84

⁶⁰ Işın Demirkent, a.g.e, s.21.

⁶¹ Osman Turan, a.g.e, s.212

⁶² Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, Ankara 1990, s.25-27.

Haçlılar Beyrut yakınlarında Fatimiler'in topraklarına girdiler. Selçukuların ve Abbasiler'in düşmanı olan Fatimiler 1098'de Kudüs'ü Selçuklular'ın elinden almışlardı. Bundan dolayı Haçlıların son saldırısı Mısır Fatimilerine karşı oldu. Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdikten sonra görülmemiş bir vahşet sergilediler. Müslümanları öldürdüler, Museviler'in hepsi Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle sığındıkları sinagoglarda ateşe verilerek yakıldı.⁶³

1101 Yılı Haçlı Seferleri

Kudüs'ün ele geçirilmesi haberi Avrupa'da büyük heyecan uyandırdı. Bu haber Doğu'ya gitmek isteyen Hıristiyanları daha da coşturdu. Haçlı Seferlerini eyleme dönüştürüp başlatan Papa II.Urbanus ölmüş, yerine papa seçilen II.Pascalis onun tutuşturduğu saldırı ruhunu aynen devam ettirmiştir.⁶⁴

Haçlı Ordusu İzmit'te toplandığı sırada Batı'dan gelen bu yeni tehlikeden zamanında haberdar olan I.Kılıçarslan dört yıl öncesine göre daha güçlü durumdaydı. 1097'de Anadolu'dan geçen Haçlı Ordusu her ne kadar Türkler'i Orda Anadolu'ya çekilmeye zorlamışsa da, aynı zamanda Selçuklular'ın Orta Anadolu'dan bütünleşerek kendilerini toparlamalarına sebep olmuştur. İznik yerine Konya başkent yapılmış, Anadolu'nun merkezinde köklü bir yerleşme gerçekleştirmeye başlamıştı. I. Kılıçarslan Anadolu'da bulunan beylikler ile işbirliği içerisine girip Haçlılar'a karşı birlikte mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde Haçlılar'a karşı başarılı mücadeleler vermiştir.

İstanbul'dan Suriye'ye inen yol gerek Bizans gerekse Haçlı orduları için kesinlikle kapanmıştı. Her ne kadar 1147-1148 ve 1190 yıllarında yapılan Haçlı Seferleri sırasında Alman ve Fransız orduları Anadolu'dan Suriye'ye geçiş yolunu zorlamaya çalışmışlarsa da hiçbir başarı elde edemediler. Haçlılar bundan sonraki seferlerini deniz yoluyla yapmak zorunda kaldılar.⁶⁵

⁶³ Işın Demirkent, a.g.e, s.21

⁶⁴ Michael Frassetto and David R. Blanks, Wester Views of İslam'ın Medieval and Early Modern Europe, London 1999, s.97-99.

⁶⁵ Işın Demirkent, a.g.e., s.61-71.

İkinci Haçlı Seferi

II.Haçlı Seferi şövalyelerinin geçtikleri her yerde sergiledikleri davranış tarzı, I. Haçlı Seferi'nden hiç de farklı olmamıştır. Frank şövalyelerinin, içlerinde besledikleri bu çaptaki nefret duyguları ve günah dolu arzularla, Kutsal Topraklar'ın iyiliğini düşünebilmeleri mümkün değildi.⁶⁶

Musul Atabeyi İmadetdin Zengi tarafından (1147-1149) tarihlerde Urfa'nın Türkler tarafından fethedildiği haberi Avrupa'da şok etkisi yaptı. Doğu'daki Haçlı devletlerine yardım etmek için Papa III.Eugenius 1145 yılı sonunda yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesi konusunda çağrı yaptı. İkinci Haçlı Seferi, öncekilerden farklı olarak Avrupa'nın iki büyük hükümdarının liderliğinde yapıldı.⁶⁷ Aziz Bernard vaazlarda bulunmak üzere Burgundia, Lorraine ve Flandre bölgelerini dolaşip Almanya'ya geçti. Önce Rhein bölgesinde Museviler'e karşı yeniden başlatılan şiddet hareketlerini durdurmaya çalıştı. Ardından Almanlar'ı ve Kral III. Konrad'ı Haçlı seferine katılmaya ikna etti.⁶⁸

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Batı'nın yardımına ihtiyacı olmadığından yeni bir Haçlı Seferine gerek duymuyordu. Bundan dolayı Haçlılar'ın gelişinden önce Anadolu Selçuklu hükümdarı I.Mesud ile barış yapmış, bu yüzden Batılılarca da Hristiyanlığa ihanetle suçlanmıştı. İmparatorun ası korkusu Haçlı Seferi bahanesiyle Sicilya Kralı II.Roger'in saldırma endişesiydi.

Bu seferde, Türklerin birbirini ardına akınları Almanları kısa zamanda mahvetti. Türklerin eline birçok esir ve ganimet geçti. Bu zaferle, I.Haçlı Seferi ordularına karşı kaybettikleri savaşın intikamını almış oldular. Fransız ve Alman Haçlıları bu seferde tam bir fiyasko ile karşı karşıya kaldılar. Özellikle Haçlıların itibarı Dimeşk seferiyle ağır bir darbe aldı.⁶⁹

II.Haçlı Seferinde yaşanan kesin başarısızlık, Frenk Krallığı'nın kurtulabilmesi ve yaşayabilmesi için beslenen bütün ümitleri suya düşürmüştür.

⁶⁶ H.A.Nomikos, a.g.e., s.94.

⁶⁷ Erdoğan Merçil, Uluslar arası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Haziran 1997, İstanbul), TTK Yay., Ankara 1999, s.88.

⁶⁸ Ebru Altan, a.g.e., s.11-13

Üçüncü Haçlı Seferi

Selahaddin Eyyubi tarafından 1187 Hittin savaşıyla Kudüs'ün Müslümanlar tarafından zaptı Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Hasta olan Papa III.Urbanus duyduğu haberlerin üzüntüsüyle 20 Ekim'de öldü. Halefi VIII.Gregorius bir bildiri yayımlayarak, bütün Batı Hristiyanlarını yeni bir Haçlı seferine çağırdı. Fakat Gregorius da iki ay sonra ölünce yerine Papa seçilen III.Clemens, Alman imparatoru Friedrich Barbarassa ile temasa geçti. Bu arada Sur şehri başpiskoposu Josias da Fransa ve İngiltere krallarının yanına gitti. Krallar yeni bir Haçlı Seferini kabul ettilerse de ülkelerindeki sorunlar yüzünden ikisi de hemen yola çıkacak durumda değillerdi.

Alman İmparatoru Friedrich ve Bizans İmparatoru II.İsaakios Angelos arasında önemli anlaşmazlıklar meydana geldi. Friedrich'in ordusu Anadolu'ya geçip güneye ilerledi. Alman ordusu karşısında endişeye kapılan II.Kılıçarslan bunlarla savaşa girmedi, askerleri rahatsız etmekle yetindi. Ancak bu taktik etkili oldu. Açlık, susuzluk ve Türkler'in baskını Almanlar'a ağır kayıplar verdi. Fransa ve İngiltere'den beklenen orduların gelmesine daha bir yıl vardı. Fakat Doğu'daki Haçlılar bu süre içinde tamamen yardımsız kalmamışlardır. Sicilya kralının ve başpiskoposun gerekli yardımları zamanında yetişmişti.⁷⁰

Avrupa'da başpiskopos Jasias sonunda Fransa ve İngiltere krallarını Haçlı Seferi için ikna etti. İngiltere ve Fransa kralları Haçlı Seferinin bundan sonraki kısmı için ortak şartları içeren anlaşma imzaladılar. Ayrıca ele geçirilecek yerlerin iki kral arasında eşit olarak bölüşülmesi kararını aldılar.

İngiltere Kralı Richard deniz yoluyla Kıbrıs'a ulaştı ve adaya asker çıkardı. Adayı ele geçirdikten sonra Akka önlerine geldi. Bütün Haçlı güçlerinin şiddetli hücumu üzerine Akka'nın Müslüman kumandanı Selahaddin Eyyubi'nin izni olmadan şehri Haçlılar'a teslim mecbur kaldı. Akka'dan sonra Haçlıların Kudüs'e ulaşmak için yaptığı bütün teşebbüsler sonuçsuz kaldı.⁷¹

⁶⁹ Işın Demirkent, a.g.e, s.101-102.

⁷⁰ W.B. Stevenson, a.g.e, s.53

⁷¹ Işın Demirkent, a.g.e.,s.149.

Bunun üzerine Sehaladdin ve Richard arasında 1192'de beş yıllık bir barış anlaşması yapıldı. Askalan Müslümanlarda kalacak, Yafa'nın kuzeyindeki sahil şeridi Hıristiyanlara kalacaktı. Hıristiyan hacıları kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebilecek ve Müslümanlarla Hıristiyanlar karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerinden geçebileceklerdi.⁷²

Üçüncü Haçlı Seferi'nin amacı Kudüs'ü geri alma hedefine ulaşamamıştır. Fakat Akka'nın ele geçirilmesi ve Haçlılar'ın kıyı bölgelerinde tutunabilmeleri krallığın devamını sağladı. Üçüncü Haçlı Seferi'nin en uzun süren başarısı Kıbrıs'ın zaptı oldu. Kıbrıs sonraki yıllarda kendi başına bir krallık haline gelecek ve önemi daha da artacaktı.

Dördüncü Haçlı Seferi

1198'de papalık tahtına çıkan III.Innocentius Doğu'ya yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesini istiyor ve bunu gerçekleştirmeyi papalığın bir görevi sayıyordu.

Kudüs kralı Henri'nin kardeşi Champagne Kontu Thibaut tarafından 1199 yılında düzenlenen şovalyeler arası yarışma oyunları arasında Fransız asillerinin Haçlı yemini etmeleri ve daha sonra buna başkalarının da katılmasıyla yeni bir Haçlı Seferi hazırlıkları fiilen başlamış oldu. Thibaut seferin lideri seçildi. Seferin Mısır üzerine yapılması kararlaştırıldı. Bunun için Venedik ile temas kurulup gemi teminine çalışıldı. Fakat Venedik'in Mısır ile ticari bağlantıları olduğundan Mısır'a yapılacak bir Haçlı Seferi çıkarlarına ters düşüyordu. Bizans'a düşman olan Venedik hakimi Enrico Dandolo, Mısır yerine İstanbul üzerine yapılacak bir seferin Venedik açısından çok daha faydalı olacağını düşünüyordu.⁷³

Başlangıçta Papa ve Haçlılar bu görüşe katılmamışlar, 1201'de Thibaut'un ölümüyle onun yerine geçen Boniface de Montferrad, Enrico Dandolo ile anlaşınca seferin yönetilmesi Venedik'in eline geçmiştir.

1202 yılında Haçlılar Venedik'te toplandılar. Ancak anlaşma uyarınca yolculuk için Venedik'e ödenmesi gereken para yeterli değildi. Sonuçta Haçlılar, para ödemek yerine Venedik'e Macar hakimiyetindeki Zara şehrinin zaptına yardım etmeyi kabul ettiler. Zara şehri bir Hıristiyan şehri olmasına rağmen

⁷² Osman Turan, a.g.e, s.249.

⁷³ Işın Demirkent, a.g.e., s.167.

Haçlılar tarafından yağmalandı. Daha seferin başından Haçlıların bu şekilde davranması, aslında Haçlı seferlerinin başından beri Doğu'daki din kardeşlerine yardım amacıyla değil, sadece kendi çıkarlarına uygun olarak Doğu'da hakimiyet kurmak üzere planlandığını bir defa daha ortaya koyuyordu.

Bizans tahtından kardeşi III.Aleksios Angelos tarafından indirilmiş eski İmparator II.İsaakios Angelos'un oğlu Aleksios, Haçlılar ile anlaşma yaptı. Amcası yerine kendisinin tahta çıkmasına yardımcı oldukları takdirde Haçlılara Venedik'e olan borçlarını ödemeye, Mısır seferi için yardımda bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Bunun üzerine Batı dünyasının uzun zamandır Bizans'a karşı beslediği düşmanlık için Haçlıların eline fırsat geçmiş oldu. 1203'te İstanbul'a geldiler, Haliç surlarına karşı hücumla geçince askerlerle birlikte halk şehri savundu. Venedikliler surlardan gedik açmaya başlayınca İmparator şehirden kaçtı. Bunun üzerine II.İsaakios tahta geçti. Haçlılar'a verilen sözler yerine getirilemeyince Haçlılar yakın köylere saldırmaya ve her şeyi yağmalamaya başlamışlardı. Nihayet onlar Kostantinapolis'i zaptetmeye karar verince ve bunun için de faaliyetlere başlayınca, imparator, Patrik ve pek çok asil şehri terk edip kaçtılar. Savunmasız şehir üç gün boyunca yağmalanıp tahrip edildi.⁷⁴

Köylerden, tek katlı evlerden başka bir şey görmeyen batının bu vahşi şövalyeleri, mermer saraylı, yoldaş kubbeli, halk ile dolu, geniş yollu bu büyük şehir görür görmez hayret ve cazibeden gözleri kamaşmıştı.⁷⁵

Hristiyan dünyasının merkezi olan Kostantinapolis bu yağma sonunda bütün görkemini, zenginliğini, sanat eserlerini kaybetti. Saraylar, kütüphaneler yağma edildi. İkonlar, kutsal eşyalar, değerli eşya üzerindeki kıymetli taşlar sökülüp alınarak, tahrip edildi. Venedikliler, imparatorluk merkezindeki kültür ve sanat eserlerinin birçoğunu toplayıp, kendi şehirlerine götürürken, Fransız ve Flamanlar da taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi vahşice tahrip ettiler. Kadın, yaşlı, çocuk, demeden herkesi öldürdüler.⁷⁶

⁷⁴ Robert de Clari, La Conquete de Constantinople, yay., P. Lauer, Paris, 1924; Türkçe terc. B. Akyavaş, İstanbul'un Zaptı (1204), Ankara 199, s.112.

⁷⁵ Ahmet Refik Atınay, Haçlılar (1095-1291), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.41

⁷⁶ Işın Demirkent, a.g.e., s.183.

Bizans'ın 1204'te Frenkler tarafından işgalinden sonra, İmparatorluk'ta o sonu gelmez korkulu beklenti başlamış ve kökünden sarsılmış olan Doğu'nun Hristiyan İmparatorluğu iki yüz elli daha o korkulu heyecanı hep içinde hissetmiştir.

Haçlılar İstanbul'da Latin İmparatorluğu adıyla elli yedi yıl sürecek bir hakimiyet kurdular. Bizans toprakları Haçlılar'la Venedikliler arasında paylaşıldı. Ortadoğudaki Müslümanlar açısından herhangi bir tehlike meydana getirmemiş olan Dördüncü Haçlı Seferi, Anadolu'daki Türk hakimiyetinin güçlenmesine yardımcı oldu.⁷⁷

Beşinci Haçlı Seferi

Avrupa'da toplumun bazı kesimlerinde Haçlı ruhu hala devam etmekteydi. Yıllardır süren vaazlar halkı yeni bir haçlı seferine davet ediyordu. Çocuklar bile bu çağrılardan etkilendiler. 1212'de Fransa ve Almanya'dan binlerce çocuk kutsal toprakları kurtarmak üzere yollara dökülmüşlerdi.

1215'te Roma'da Lateran Konsilinde sefere katılacak, Haçlılar'a imtiyazlar ve günahlarının affı vaad edildi. Sefer için yeni vergiler konuldu. Müslümanlara askeri malzeme satılması yasaklandı. 1217 yazının sonunda Beşinci Haçlı Seferi'nin ilk grubu Akka'ya vardılar.

Haçlılar Müslümanları Nil deltasından çıkarabilirlerse Süveyş ve Akka üzerinden onları kısıpaca alabilirler ve bu şekilde Kudüs'ü ele geçirebilirlerdi.

Dimyat'a yerleşen Haçlılar şehirde imar faaliyetlerine başladılar ve bu arada Ulucami'yi Katedrale çevirdiler. Şehir halkı köle olarak satıldı. Ele geçirilen hazineler ve değerli eşyalar Haçlılar arasında paylaşıldı. Eyyübiler'i Mısır emiri el-Melikü'l-Kamil'in askerleri sayesinde başarı kazanan Müslümanlar, Haçlılar'ın Mısır'dan kaçmasına sebep oldular. Böylece Beşinci Haçlı Seferi de son buldu. Beşinci Haçlı seferi'nden Mısır'ın yerli Hristiyanları zarar gördü. Onların vatandaşlık haklarında kısıtlamalar yapıldı. Ağır vergiler konuldu ve kiliseler kapatıldı.⁷⁸

⁷⁷ Şerif Baştav, Bizans ve Haçlı Seferleri, Uluslar arası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul), TTK Yay. Ankara 1999, s.63-64.

⁷⁸ Işın Demirkent, a.g.e., s.183-192.

1217'de Macaristan Kralı II.Andre başkanlığında V.Haçlı Seferi ilan edilmiştir. Bu girişimde Batı'ya en ufak bir kazanç getirmediği gibi, Müslüman halkın Batı'ya karşı duymakta olduğu nefreti arttırmaktan başka bir işe yaramamış ve Mısır sahillerine yapılan sonuçsuz ve hatta zararlı bir iki uyduruk saldırıdan da ileri gitmemiştir.

Altıncı Haçlı Seferi

Beşinci Haçlı Seferi'nin başarısızlığı İmparator II.Friedrich'e daha da büyük görevler yüklemişti. Friedrich, 1255'te Jenn de Brienne'nin kızı "Kudüs Kraliçesi" unvanını taşıyan Jolande ile evlenince Haçlı devletinin kralı sıfatıyla artık sefere çıkması gerekliliğinin farkına vardı. Friedrich Papa IX.Gregorius tarafından aforoz edilmişti. 20 Şubat 1229'da imzalanan antlaşmaya göre, Müslümanların serbestçe Yeniden Doğu Kilisesi ile Betlehem bölgesinin kutsallığına el koyabilmelerine rağmen, Hristiyanlar, yörede mevcut ve Müslümanlarca kutsal olarak kabul edilen dağ ile Mescid-i Aksa ve de tüm o bölgenin tartışmasız olarak Allah'ın tapınılmasına saygı göstermeyi de kabullenmiş oluyordular.

Bu suretle, Kudüs'te Hristiyan ve Müslümanlar arasında ortak bir yönetim şekli oluşturulmuş oluyordu. Tüm Avrupa bu antlaşmayı Hristiyanlık açısından aşağılatıcı ve küçük düşürücü buldu. İsa'nın bunca işkence görmüş olduğu o şehirde aynı anda her iki dinin de kabul edilmiş olması Batı'yı ağır bir matem içinde kıvrandırırken, Kayseri Metropoliti de, bu durum devam ettiği sürece, inanmış Hristiyanların İsa'nın Mezarı'nı tavaf etmesini yasaklamıştı.

Friedrich'in Yeniden Doğu Kilisesi'ndeki taç giyme törenine hiçbir Frenk papazının katılmayı kabul etmemesi üzerine, İmparator üzgün ve hayal kırıklığına uğramış bir halde Kudüs'e girmiş ve tacı kendi kendine giymek zorunda kalmıştır.⁷⁹

Friedrich 1228'de Aforoz edilmiş bir Haçlı olarak yola çıktı. Bunun için daha önceden kendisini destekleyen pek çok kişi şimdi onu reddediyordu. Friedrich'in

⁷⁹ Kritan Dinçmen, 600'lü yıllardan 1461'e-İslam-Türk ile Hristiyan-Bizans dünyaları arasındaki etnik, dini, askeri, siyasi ve sosyo ekonomik ilişkiler açısından bir dörtleme-Arion Yayınevi, İstanbul, 2004, s.110.

ancak, 1230'da papa ile barışıp afarozdan kurtulmasıyla Doğu'daki hukuki durumu güçlendi.⁸⁰

Friedrich'in Doğu'da uygulamak istediği idare Kudüs ve Kıbrıs'ta kargaşa doğurdu. Doğu'nun idaresi hakkındaki görüşleri Kudüs baronlarının fikrine uymuyordu. Böylece bu dönemde Haçlılar içerisinde bir iç savaş meydana geldi. Bu arada İslam dünyasında yeni güçler belirlemekte ve Müslümanların gücü artmaktaydı. Mısır sultanı el-Melikü'l-Kamil Muhammed'in ölümünden sonra yerine el-Melikü's-Salih Eyyüp başa geçmişti. Bu yıllarda Moğollar tarafından Batı'ya doğru itilen, el-Cezire ve Kuzey Suriye bölgesinde bulunan Harizmliler Mısır sultanının desteğini kazanmış ve Haçlılar'a karşı Filistin'e hücum etmek için çağrılmışlardı. Kudüs ile Dimeşk arasında yapılan ittifak, Mısır sultanının yardımıyla Harizmliler'in 1244'te Kudüs'ü ellerine geçirip yağmalamalarını engelleyemedi. Böylece Kudüs kesin olarak Haçlılar'ın elinden çıktı. Aynı yılda, Humus ve Dimeşk Eyyubi hakimleri ile birleşen Akka krallık ordusu, Gazze yakınında, Baybars kumandasındaki Harizmliler ve Mısır ordusuna karşı yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğradı. Böylece krallık için daha önce diplomasi yoluyla kazanılmış olan bütün haklar kaybedildi. Eyyubiler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Moğollar, bölünmüş hakimiyetlerine rağmen Haçlılar'ın Doğu'da bir süre daha yaşamalarını sağladı.⁸¹

Yedinci Haçlı Seferi

Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesinden bir yıl sonra 1245'te Papa IV. Innocentius, Avrupa'da kilise içinde çıkan büyük sorunları ve İtalya'da İmparator II.Friedrich ile gittikçe gerginleşen durumunu görüşmek üzere Lyon'da bir konsil topladı. Bu arada Doğu'dan yardım talepleri gelmekteydi. Bu yardım çağrısına cevap verebilecek durumda olmayan Papa, Fransa Kralı IX. Saint Lasis'in yeni bir Haçlı Seferi'nin liderliğini yapacağını açıklaması üzerine ona destek verdi.⁸²

⁸⁰ Işın Demirkent, a.g.e.,s.196.

⁸¹ P.W. Edbury, a.g.e.,s.206-208.

⁸² Işın Demirkent, a.g.e., s.212.

Görüşmeler sonunda seferin yine Mısır'a yapılması kararlaştırıldı. Fakat buna iklim şartları uygun değildi ve Eyyubi hükümdarları ile görüşme yapma fırsatları da vardı. Fakat Louis görüşme yapma fikrine yanaşmıyor, Müslümanlar ile savaşmak için buraya geldiğini söylüyordu. Haçlı ordusu 1249'da Kıbrıs'tan denize açıldılar. Bu arada Sultan el-Melikü's-Salih Eyyub'un ölümü Kahire'de karışıklıklara neden oldu. Bunun üzerine Haçlılar Kahire üzerine yürümeye karar verdiler.

Mısır karargahına ani baskın yapan Haçlılar Müslümanları hazırlıksız yakaladılar ve çoğunu kılıçtan geçirdiler. Onlar Mısır ordusunu tamamen imha etmek için Müslüman ordularını takibe koyuldular. Bu sırada şehit düşen başkumandan Fahreddin'in yerine Baybars kumandayı eline almış ve birlikleri yeniden düzenlemişti. Baybars Haçlıları tuzağa düşürüp, onların yenilmesini sağladı.

Dimyat'ta bulunan Haçlı ordusuna ve yardım gemilerine Müslümanlar tarafından el konulmasıyla, Haçlılar açlık ve hastalıktan perişan duruma düştüler.

Aynı yıl Alman hükümdarı Konrad'ın ölümü üzerine "Kudüs Kralı" unvanı oğlu Konradin'e geçti, ancak krallık yine vekillerle idare ediliyordu. Bu arada ticari rekabet yüzünden birbirine giren Venedik, Cenova ve Pisalılar'ın mücadelesiyle krallık bir iç savaşa girdi. 1258'de Bağdat'ı zaptederek, Abbasi Halifeliği'ne son vermişti. Baybars'ın Antakya'ya gelmesi ve şehri ele geçirmesiyle halkın çoğu öldürüldü. Antakya'nın kaybı hristiyanlar için büyük darbe oldu. Bunun sonucunda Doğu'daki Haçlı hakimiyeti hızla çökmeye başladı.⁸³

Sekizinci Haçlı Seferi

Fransa Kralı IX.Louis 1267 yılında yeni bir Haçlı Seferi'nin hazırlıklarına başlamış ve üç yıl sonra yola çıkacak duruma gelmişti. Sicilya ve Güney İtalya hakimiyetini eline geçiren Fransa Kralı'nın kardeşi Charles d'Anjou ağabeyinin bu teşebbüsünü kendi çıkarı doğrultusunda kullanıp, seferin Doğu'ya değil Tunus üzerine yapılmasını sağladı.

⁸³ . Joinville & Villehardavin, a.g.e., s.295.

Fakat bu sefer de başarısız oldu. Sekizinci seferin Tunus'ta yok olup gitmesi, Avrupa'dan sürekli yardım bekleyen Doğu'daki Haçlılar'ın bütün ümitlerini söndürdü.⁸⁴

Son Haçlı Seferleri

Haçlılar 1277'de I.Baybars'ın ölümüyle geçici bir rahatlık duydular. Moğollar ve Ermeni Kralı III.Leo da krallığın yeniden güçlenmesini desteklemekteydiler. Fakat 1279'da Memlük tahtına çıkan Kalavun, tekrar Suriye'ye giren Moğollar'ı 1281'de Humus önlerinde yapılan savaşta yenilgiye uğrattınca Moğollar Fırat'ın gerisine çekildi ve böylece Haçlılar'la Moğollar'ın birleşmesi önlendi.

Memlükler karşısında krallığın güçsüzlüğü İlhanlı Hükümdarı Argun'u da endişeye düşürmekteydi. Argun, Haçlılarla bir ittifak yaparak krallığı yaşatmak için yeni bir Haçlı Seferi konusunda Avrupa ile temasa geçti. Bunun üzerine Haçlılar yeniden yollara döküldüler.⁸⁵

1290'da Akka'ya varan İtalyan haçlıları şehirde ticaretle uğraşan Müslümanlara saldırmaya başladılar, daha sonra da şehirdeki bütün Müslümanları öldürdüler. 1291'de el-Melikü'l-Eşref'in gönderdiği bir ordu Akka, Beyrut ve Sur şehrini ele geçirdi. Sultanın askerleri birkaç ay boyunca kıyı bölgelerinde dolaşıp muhtemel bir Haçlı saldırısına destek verebilecek her şeyi imha ettiler.

Bundan sonra da Haçlılar, seferlerini aynı amaçla sürdürmelerine rağmen amaçlarına ulaşmada başarılı olamadılar. Haçlılar ele geçirdikleri şehirlerin zenginliği karşısında çılgına döndüler. Müslümanların yanı sıra yerli hristiyanlar ve Yahudiler onların vahşetinin kurbanı oldular. Örneğin; hedefi kutsal ülkeyi geri almak olan Haçlı seferlerinin sonuncusu teşkil eden İskenderiye katliamı, yarım yüzyıl boyunca, Memlükler ile Kıbrıs ve Avrupa arasında barış için süregelen hayatı olumsuz etkiledi. O zamana kadar Müslüman ülkesinde yaşayan Hıristiyan tebaya iyi muamele edilmişti. Haçlılar hiçbir engelle karşılaşmadan kutsal yerleri ziyaret etmişlerdi. Doğu ve Batı arasındaki ticaret gelişmişti. Bu olay üzerine yerli Hıristiyanlar için güç bir dönem başladı. Kutsal Mezar Kilisesi üç yıl süreyle

⁸⁴ Joinville & Villehardavin, a.g.e., s.295.

⁸⁵ Işın Demirkent, a.g.e., s.222.

kapatıldı. Ticari ilişkiler kesildi. Kıbrıs krallığı bir düşman olarak görüldü. Memlûkler 1426'da Kıbrıs'ı tahrip ederek İskenderiye'nin intikamını aldılar.⁸⁶

⁸⁶ Işın Demirkent, a.g.e.,s.222-257.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİNDEN ÖNCE DOĞU VE BATI HİRİSTİYANLARININ DURUMU

1. DOĞU HİRİSTİYANLARI

a) Dini ve Siyasi Durumları

İslam hakimiyeti halklara İslam'a geçmeleri için bir baskı ve zorlama uygulamamıştır. İslam egemenliğinde yaşayan Doğu Hristiyanları her konuda hoşgörülü bir ortamda bulunmuşlar ve özellikle din ve inanç noktasında bir baskıya maruz bırakılmamışlardır. Sadece bazı Hristiyan Arap kabilelerinin bunun dışında tutulduğunu, bunun da İslam'la değil, siyasi otoritenin kararlarıyla ya da Arapçılık fikirleriyle bağlantılı olabileceğini bilmekteyiz.

Buldukları hoşgörü ortamında bazı Hristiyan Arap kabileleri İslamiyet'e geçmişlerdir. Arap kabilelerinden Kinnesrin çevresinde yaşayan Tenüh Hristiyanlarının bir kısmı, fetih sırasında, bir kısmı da Halife el-Mehdi zamanında İslamiyet'e geçmişti. Tay kabilesine mensup Hristiyanların büyük bir kısmı da yine zamanla İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Ancak çoğu yine de Hristiyan olarak kalmıştır.⁸⁷

Kıptilerin kitlesel İslamlaşmalarına rağmen Mısır'ın hatırı sayılır bir nüfusu XIV.yy.'a kadar Hristiyan kalmıştır. 10.yüzyıl coğrafyacılardan el-İstahri, Nusaybin'i şehir merkezinde ve çevresinde yer alan mabetlerin çokluğu ile tanımlar. Aynı şekilde Urfa'yı da çoğunluğu Hristiyan olan bir kent olarak anlatır. Bu kent üç yüzden daha fazla mabet ve pek çok rahibiyle el-İstahri'nin kayıtlarında dikkat çeker.⁸⁸

Burada Bizanslıların eline geçen kentlerde Hristiyanlığın güç kazandığı hatırlanmalıdır. Özellikle V.hicri asrın ikinci yarısından sonra (13.yy.)'da bazı kentler İslam hakimiyetinden çıkmıştı. Bu kentlerde Hristiyanlığın yoğun tesiri görülmeye başlanmıştı. İbn Butlan, tarihçi es-Sabi'ye gönderdiği mektupta Halep'te bir mescid ve iki kilesinin mevcudiyetinden bahseder. Bizans kentlerinden zımmi diyerek tanımladığı eski bir İslam kentinde artık kiliseler yaygındır. Ezanı gizli

⁸⁷ El-Belazuri, Fütuhu'l-Bulan, s.197-198 (trc.206, 208).

olarak okunan küçük bir cami vardır. Şarap kırbaları, eğlenceler ve sokaklardaki domuz tekneleri şehrin belki de tek manzarası halindedir.⁸⁹

Hıristiyanlığın ve diğer dinlerin yaşadığı bölgelerdeki İslamlaşma süreci, Müslüman fatihlerin bu bölgedeki ele geçirmeleriyle başlamıştır. Bu kentlerde zorluklarıyla ve kolaylıklarıyla bir hayat birlikte paylaşılmıştır. Beraberce yaşanan bir toplumsal hayatın tabii etkileşim sürecinde yerel halktan bazı kişiler kısa sürede İslamiyet'i benimsemişlerdir. Emevi idarecilerinin iş başına geçmesi ve bazı yanlış tutumların sergilenmesi sebebiyle bölgede İslamlaşma süreci yavaşlamıştır. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'in İslami yaklaşımı sergilemesiyle ortadan kalkmıştır. Halkın büyük bir kısmı kendi isteği ile İslam'a geçmiştir.

Doğu Hıristiyanları, İslam egemenliğinde kendi din ve inançlarını rahat bir şekilde yerine getirebiliyorlardı. Mabetlerine gidebiliyorlar, ibadetlerini yerine getirebiliyorlardı. İslam hukukuna göre, Hıristiyanların İslam ülkesinde mabet yapabilme durumları İslam tarihi boyunca açıklığa kavuşmamış bir durumdur. Hz. Peygamber ve Hulhefa-i Raşidin döneminde İslam kaynaklarına göre kilise yapımı ya da tamiri söz konusu olmamıştır. Muaviye dönemiyle birlikte şu iki durum ortaya çıkmıştır. Yıkılan kiliselerin tamiri ve yeni kiliselerin inşası; her ikisinde gerek Müslüman halkın gerekse o dönemin önde gelen alimlerinin görüşleri değil, siyasi otoritenin uygulaması önem arz etmişti. Emeviler döneminde Hıristiyanların mabet inşa etmiş olmaları sonraki dönemlerde iki temel bakış açısını topluma sundu.

1- Kiliselerin pek çoğu Sahabe ve Tablin döneminde yapıldığı için, günümüzde de yapılabilirdi. Bu düşünce özellikle Abbasi devletinin kuruluş günlerinde önem arz eden bir fıkıh ekolü tarafından farklı bir çerçeveye oturtuldu. Onların fıkıha kazandırdıkları dar kavram çerçevesinde kentlerde yaşayan nüfusların çoğunluğuna göre kentler darü'l-İslam adı konulmamışsa da darü'z-zimme olarak görüldü. Ve darü'l-İslam, yani Müslümanların inşa ettikleri ya da Müslümanların yoğunlukta yaşadıkları kentler dışından kilise yapılabileceği

⁸⁸ El-İstahri, Mesaliku'l-Memalik.

⁸⁹ Bu bilgiler için bkz.: Levent Öztük, Haçlı Seferleri'ne kadar Abbasiler Döneminde Hıristiyanlar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.87.

düşüncesi ortaya çıktı.⁹⁰ Bu günler Abbasi Halifelerinden el-Mehdi'nin kilise yapımlarına izin vermesi hatta Bağdat'ın çok yakınında bir kilisenin yapılmış olması olayların güncelliğini sağlamaktadır.⁹¹

2- İkinci grup ise, gerek İslam kentlerinde, gerekse bu kentler dışında kalan topraklarda, yani İslam hakimiyetinin söz konusu olduğu yerlerde yeni kilise yapılamayacağı düşüncesi idi.⁹²

Araştırmacıların bir kısmı bazı halifelerin kilise yapımına olumlu bakmış olmaları ön plana çıkararak, -halktan gelen tepkilere ve zaman zaman alınan yıkım kararlarına değinmeyerek ya da geçiştirerek, Müslümanların mabet yapımına hoşgörülü davrandıklarını açıklanmıştır.⁹³

Müslümanların gerek fetihler sırasında, gerekse anlaşma yaptıkları kentlerde mabetlere saygılı davranmış olmalarına rağmen, Bizanslıların sınır bölgelerine yaptıkları akınlardan ve özellikle IV.Hicri asırdan itibaren ele geçirdikleri şehirlerde Müslümanların mabetlerine bir hayli saygısızca davranmışlardır. 928 yılında Bizans'ın Doğu komutanı Nicephorus Ermenia bölgesinde Ahlat ve Bitlis'i ele geçirdiği zaman camiden minberi söküp atmış ve yerine haç yerleştirmiştir.⁹⁴ Hıristiyanların bu tutumu Haçlı Seferlerinde de kendisini göstermiştir.

Haçlı Seferleri'nden önce Müslümanların egemenliğinde olan Doğu Hıristiyanlarının genellikle hiçbir baskıya maruz kalmadığı rahat bir yaşam içerisinde olduklarını, din ve inançlarında serbest bırakıldıklarını oldukları, Müslümanlar ile aralarındaki ilişkilerde sorunların olmadığı yapılan araştırmalar göstermektedir. Örneğin II.Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlenen Gürcü prensesi Konya sarayına, kendi dinine mensup papaz, kutsal eşyalarla gelmiştir. Bir rivayete göre, Müslüman oluncaya kadar sarayda onun için ibadetlerini rahatça yapabilsin diye özel bir ibadethane açılması, Selçuklu Türkiyesinde din ve inanç konularında ne kadar da hoşgörülü bir ortamın olduğunu görmemiz açısından

⁹⁰ Et-Taberi, Tarih, VIII, 7,27,43.

⁹¹ İbnü'l-Ferec, Ebu'l-Ferec Tarihi, II, s.122.

⁹² İbnü'l-Esir, el-Kami, IX. 597.

⁹³ Levent Öztürk, a.g.e., s.81, 82.

önemlidir. Selçuklu sultanlarının huzurunda farklı dinlere mensup alimler dini ve fikri tartışmalar yapabiliyor, bu konularda uzun uzadıya konuşabiliyorlardı.⁹⁵

Batı dünyasında İslam ülkelerinde yaşayan Hıristiyanlara karşı Müslümanların hoşgörüsü pekala biliniyordu. 7.yy.'da Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethinden sonra, Hıristiyanların Kudüs'e yapılan haç ziyaretleri hiç kesilmemişti. Başlangıçtan itibaren Hıristiyan olsun, Musevi olsun bu toplumlar belirli kurallar içerisinde kendi dinlerinin inançlarını rahatça yerine getirebiliyorlardı. Kendi Kiliseleri ve mahkemeleri vardı. Türk egemenliğinin başlamasından sonra da bu topraklarda yaşayan yerli Hıristiyanların durumu etkilenmemiştir.⁹⁶

Hıristiyan hacıların kutsal topraklara ziyaretleri sırasında Müslümanlarla ilişkilerinde Müslümanların yaşamları hakkında öğrendikleri yeni bilgilerde Hıristiyan-Müslüman ilişkisini değerlendirmemiz açısından önemlidir. Hıristiyan hacılar, geçtikleri yerlerde Müslüman fikri ve sosyal gelişmesi hakkında bilgi ediniyorlardı. Hacılar ülkelere döndüklerinde, Doğu hakkındaki bilgilerini, öğrendiklerini aktarıyorlardı.

Müslüman egemenliğinde yaşamış Doğu Hıristiyanlarına ibadet ve geleneklerinde özgürlük tanınmıştır. Çünkü İslam dininde hoşgörü anlayışı buna imkan vermektedir. Kur'an'da Hıristiyanlık dininin peygamberi olan Hz.İsa'dan sevgiyle bahsedilmektedir.⁹⁷ Fakat Hıristiyanlar Müslümanlardan bir alt seviye tutulmaktaydı. Onlara duyulan antipati dini değil, politikti.

Eyyubiler öneminde de Hıristiyanların durumu daha önce Müslümanların egemenliğindeki durumundan farklı değildi. Daha önceki rahat ve özgür ortamlarını, Eyyubiler döneminde de sürdüren Hıristiyanlar özellikle Selahattin Eyyubi zamanında silahsız hacılar olarak Kudüs'ü ziyaret edebilmekteydiler. Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü alması Hıristiyanların durumlarının değişmesinde, onların inanç ve ibadetlerinin farklılaşmasına neden olmamıştır.⁹⁸

⁹⁴ İbnü'l-Esir, el-Kamil, VIII, s.169, 198, 199.

⁹⁵ Osman Turan, a.g.e., s.352-353.

⁹⁶ Ebru Altan, a.g.e., s.11.

⁹⁷ Bkz. Bakara Süresi, 253.ayet, Nisa Süresi, 171. ayet.

⁹⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Eyyubiler", Ramazan Şeşen, Çağ Yay., İstanbul 1992, VI, s.349-350.

Memlükler döneminde ise Hıristiyanlar yine özgür bir ortam içerisinde yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Memlükler'in Kudüs hakimiyeti sürecinde, bölgede Musevilerden çok daha fazla Hıristiyan bulunmaktaydı. Memlükler döneminde Kudüs, Hıristiyanlar için özgürce yaşayabilecekleri topraktı. Dini bayramlarını istedikleri gibi yaşayabiliyor, mabetlerini onarabiliyor ve onların bakımını yapabiliyorlardı. Onlara dışarıdan gönderilen para yardımına hiçbir Memlük yetkilisi karışmıyordu ve bu paralardan haraç kesilmiyordu. Hıristiyanlardan Müslümanlara karşı ayaklananlar olursa, rahipler ve keşişler bundan sorumlu tutulmuyor, çünkü onlar bu dünyadan kendilerini çekmiş kişiler olarak görülüyordu.⁹⁹ Genel olarak baktığımızda, Memlükler, kendi topraklarında yaşayanların dini ne olursa olsun hayatından sorumluydu.

Doğu Hıristiyanları her konuda olduğu gibi dini bayramları ya da kutsal günlerinde de serbest bırakılmışlardır. Hıristiyan kültürüne ait hangi bayramların mevcut bulunduğu ve bunları nerelerde nasıl kutladıklarına dair bilgiler, genelde Abbasiler zamanında ya da bu dönemden çok sonra yaşamış müellifler tarafından yazılmış olup, özellikle Abbasiler döneminden sonra yaşamış olan müelliflerin eserlerinde, yazarlar bir nebze de olsa kendi dönemlerine ait bilgiler aktarmışlardır.

Bu konuda önemli bilgiler veren müelliflerimizden biri Beyruni'dir. Onun Asaru'l-Bakiye¹⁰⁰ adlı eseri özelliği itibariyle daha çok kültür tarihi bakımından değerli bilgiler sunar. Kaynaklarımızdan el-Kalkaşandi, yaygın olan bu kutlamalar yanında, özellikle Mısır toplumuna has bazı özel gün ve kutlamalara da temas eder. el-Kalkaşandi tarafından bu kutlamaların sadece isimlerine ve kutladığı günlere dair verilen bilgilerin beş sayfayı aşkın bir liste teşkil ediyor olması, Mısır Hıristiyanlarının azizlere ve kutsal günlere gösterdikleri hürmetin bir belirtisi ya da toplumun bu tür kutlamalara gösterdiği ilginin bir tezahürü olsa gerektir.¹⁰¹

⁹⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Memlükler", Çağ yay., İstanbul 1992, cilt. VII, s.243-245.

¹⁰⁰ Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed Beyruni (453-1061), Asaru'l-Bakiye, Leipzig 1923.

¹⁰¹ el-Kalkaşandi, Subhu'l-Aşa, II, 458-463.

Müslüman halktan ve devlet adamlarından bazı kişilerin Hıristiyanlar tarafından kutlanan bayramlara veya özel günlere iştirak ettiklerini pek çok kaynak ifade etmektedir.¹⁰²

Doğu Hıristiyanları bayramlarını istedikleri şekilde kutlamışlar, istedikleri kıyafetleri giyebilmişler, hiçbir baskıya maruz kalmamışlardır. Hıristiyanlar gerek Hz. İsa'nın gerekse ona inandığı için asılan pek çok Aziz'in hatırasını sembolize eden haçlarını, bayramlarda ve mabetlerinde özel bir itina ile sergiliyorlardı. Bayramlarında bu sembolleri kilisenin dışına çıkararak, sokaklarda gezdiriyorlar, sonra tekrar mabede geri dönerek, onları özel yerlerine koyuyorlardı.¹⁰³

Hıristiyanların namaz vakitleri dışında, mevcut kiliselerinde ve manastırlarında çanlarını çalmaları serbestti. Zaman zaman Hıristiyanların bu hususlara uymayarak, namaz vakitlerinde de çanlarını çaldıkları olmuştur. Bazı halifeler tarafından çıkarılan emirler bunu göstermektedir.¹⁰⁴

Verdiğimiz bu örneklerden Haçlı Seferleri'nden önce Müslüman egemenliğinde yaşamış olan Doğu Hıristiyanlarının dini yönden bir baskı ve zorlamaya maruz bırakılmadıklarını, inanç ve ibadetlerini özgürce yaşayabildiklerini, İslam egemenliğinde hoşgörülü bir ortamda bulduklarını söyleyebiliriz. İslamiyet'in gayri Müslimlere tanımış olduğu din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde onlar ibadetlerini istedikleri gibi icra edebilmiş ve ibadet şekilleri ne olursa olsun kendilerine karışılmamıştır.

Haçlı Seferleri'nden önce Doğu Hıristiyanlarının hoşgörü ve huzur ortamında bulduklarını, sosyal ve siyasi hayatta Müslüman yöneticilerin idaresinde baskı ya da herhangi bir şiddete maruz kalmadan yaşamlarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

Gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ömer'in gayri Müslimleri hiçbir zaman idareci, yönetici konumunda ya da Müslümanların işlerini görecektir işlerde görevlendirmemiş oldukları dikkatlerden kaçan önemli bir husustur. Müslümanların o gün, pek çok sahada yetişmiş elemanları yoktur ve ihtiyaçlar çerçevesinde

¹⁰² el-Makrizi, el-Hıtat, I, 265, el-Kalkaşandi, Subhu'l-A,şa, II, 454, 455.

¹⁰³ el-Belazuri, Futuhu'l-Buldan, 87 (trc.93), es-Serahsi, Serhu Kitabi's-Siyer, III, 1051.

¹⁰⁴ Yakut, Mulcemu'l-Buldan, II, 519-537, es-Serahsi, Şerhu siyeri'l-Kebir, II, 815.

onlardan bilgi ve hizmet desteği alınmıştır. Ama bu Müslümanların yapabilecekleri şeyleri onlara tevdi edilmesi ve buna yol açılması için örneklerin yanlış yorumlanmasını gerektirmemelidir. Örneğin; el-Veid b. Abdülmelik, Medine Mescidi'nin onarılması için Şam ve Mısır Hıristiyanlarından oluşan bir grup işçiyi bu işle görevlendirmişti (706). 699 yılında Mekke'yi basan büyük sellerden sonra, Abdülmelik b. Mervan Mekke Valisine bent yapılması için Hıristiyan bir usta göndermiş ve Mekke'de Benü Cümah Seddi diye bilinen Benü Kurad Seddi ile Mekke'nin aşağı tarafındaki setleri yapmıştı.¹⁰⁵

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, İslam toplumunda o an için el-Velid'in istediği restorasyonu yapabilecek gerekli bir eleman yoktu.

Hıristiyanların özellikle devlet kademelerinde çalıştırılması da ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Dört Halife döneminde özellikle Hz. Ömer Hıristiyanların devlet kademelerinde katip olarak bile çalıştırılmalarını istemiyordu. Hz. Ömer döneminde, fethedilen yabancı bölgelerde vergi sisteminin yeni edilmeye çalışıldığı günlerde o bölge insanına daha fazla ihtiyaç duyulduğu halde, Hz. Ömer buna karşı çıktı ve asla izin vermedi. Yani bunu idari bir ihtiyaç olarak görmedi. Müslümanların bu işi öğrenmelerini emretti. Hz. Ömer sadece Hıristiyan katiplerin çalıştırılmasına değil aynı zamanda bu işin altından çıkamayacağını düşündüğü ya da suistimal edebileceği korkusunu taşıdığı kimselerin dahi katip olmasına karşı çıkmış ve onları uzaklaştırmıştır.¹⁰⁶

Fakat daha sonraki dönemlerde Hıristiyanlar İslam devletlerinde devlet kademelerinde yer almış, siyasi olarak, önemli mevkilerde de bulunmuşlardır. Örneğin Fatımiler döneminde devlet kademelerinde Hıristiyan vezirlerin yer aldığını görmekteyiz. Fatımi halifelerinden el-Aziz, Ya'kub b.kilis (990) isminde bir Hıristiyan'ı vezir olarak tayin etmiştir. Yaku'üb b.Killis'in ölümüne üzülen Halife el-Aziz, onun yerine Ebü Abdullah el-Mevsili'yi tayin etmiş fakat onun yaptığı işleri beğenmeyince görevden alarak yerine İsa b. Nasturis isimli diğer bir Hıristiyanı

¹⁰⁵ El-Belazuri, Fütuhu'l-Buldan, 1372 (trc. 7, 77).

¹⁰⁶ El-Cehşiyari, Kitabu'l-Vüzera, 17,18, İbn Kayyim, Ahkam, 211-212.

vezir tayin etmiştir.¹⁰⁷ Fatımiler döneminde gelişmeler daha farklı olmuş, gayri Müslim vezirler karar ve uygulama mekanizmasına bile getirilmişlerdir.

Ömer b. Abdülaziz'den önceki idareciler, gayri Müslim amiller tayin etmekte bir beis görmemişler ve kabarık sayılardaki gayri müslimi çeşitli bölgelerde amil olarak görevlendirmişlerdir.¹⁰⁸

İbn Kayyim'in ifadelerinden Halife el-Mehdi döneminde gayri Müslimlerin gücünün bir hayli arttığı ve toplum için bir problem oluşturmaya başladığını bile anlamaktayız. Müslümanlar, söz sahibi kişilerden bu durumun halifeye iletilmesi için isteklerde bulunmuşlardır.¹⁰⁹

Fıkıh kitaplarına yansıyan hükümler ise uygulamanın tamamen tersine olmuş, daha doğrusu İslam'ın ilk dönem uygulamalarını esas alan Fakihler, gayri Müslimlerin devlet kademelerinde ya da Müslümanların işlerinde çalıştırılmaması gerektiğini vurgularken, bazı Fakihler de zaman içinde bazı halifelerin uygulamasını meşrulaştırarak meseleye bakmışlardır.

Ahmet b. Hanbel'in "harac vb. işlerde" gayri Müslimlerin görevlendirilemeyeceği" şeklinde Hz. Ali'ye isnad edilen bir rivayete dayanarak, gayri Müslimlerin vergi memurları olarak çalıştırılmayacağı görüşüne, yine aynı mezhepten el-Hıraki'nin farklı bir yaklaşımı olmuştur. Ona göre, eğer amiller gayri Müslim ise onlara da hakları verilmelidir.¹¹⁰

Emeviler döneminde özellikle devlet kademelerinde Hıristiyanların rahat bir şekilde çalıştıklarını verilen örneklerden görmekteyiz. Emeviler Muaviyeden itibaren Hristiyanlardan devlet memurluğunda ve Nasturilerden tercüme işlerinde yararlandılar.¹¹¹ Emevi idarecileri Hıristiyan katipler kullanmada hiçbir endişe taşımadılar. Hatta onları devlet hizmetlerinde görmek istediler. Belki de bunda devlet merkezinin Şam oluşu önemli bir nedendi. Muaviye valilik yaptığı Fetih kentlerinden Dımask'ı terk etmeye niyetli değildi. Buradaki halkın İslamlaştığını

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir, el-Kamil, IX, 43.

¹⁰⁸ İbn Kayyim, Ahkam, I, 38, 212-213, el-Cehsiyari, Kitabu'l-Vüzera, 27-28.

¹⁰⁹ İbn Kayyim, I, 215-217.

¹¹⁰ Ebu Ya'la, 32.Ayrıca, bkz: İbn Kayyum, Ahkam, 209.

¹¹¹ Güray Kırpık, Haçlılar (1095-1120), Gazi Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.7

söylemek de abes olur. Yani Muaviye'nin, din ayrımı gözetmeksizin dayandığı tek unsur Arap kabileleri idi ve bunların çoğu da Hıristiyan idi. İçinde bulunduğu kültür ortamından dolayı Muaviye'nin tercihleri hiç kuşkusuz ki, çoğu zaman bu ortamın izlerini taşımaktadır. Belki de söylenebilecek en doğru şey, onun saltanat hırsını tatmin etmesinden sonra bir anda kendisini İslam toplumundan kopmuş hissetmesidir. Dolayısıyla Muaviye, Hıristiyanlardan destek almak zorundaydı ve destek aldığı grubun ihtiyaçlarını gözetmek durumundaydı.

782'de İstanbul kuşatmasında Reşid ünvanını alan Harun ile Büyük Karl(Şarlman) arasında 797 ile 806 yılları arasında karşılıklı elçilerin ve hediyelerin gidip gelmesi ve Şarlman'ın Bizans'a karşı Harun ile Harun'un da Endülüs'e karşı Şarlman ile işbirliği yapması söz konusudur.¹¹² Hatta Harun Reşid'in Kudüs'te Holy Sepulchre'nin anahtarlarını Şarlman'a gönderdiği rivayet edilmektedir.¹¹³ Öyle ki, bu sayede Şarlman Kutsal Ülkeye sahip çıkmış hayratlar yaptırarak hacılara imkanlar sağlamıştı. Fakat Karolenjiyan Devleti'nin sönüşüyle bu hal bir rüya olarak kaldı.¹¹⁴

Abbasiler döneminde de Hıristiyanlar devlet kademelerinde görev almışlar, siyasi hayatta önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Abbasiler döneminde bazen beytü'l-mal hazinesinin başına Hıristiyanların getirildiği oluyordu. El-Mu'tasım'ın özel doktoru Selmüye'nin kardeşi İbrahim b. Benan bu göreve getirilmişti. Onun mührü halifenin mührü ile beraberdi. Münis el-Hadim de beytü'l-mal el-Hassa'nın başına İstafa b.Ya'kub (935) isminde bir Hıristiyan'ı getirmişti.¹¹⁵ Yine el-Muntasır döneminde (861-862) Eyyüb b.Süleyman isimli bir Hıristiyan hazineden sorumlu bir göreve getirilmiştir.¹¹⁶

El-Me'mün döneminde Hıristiyan katiplerin sayısındaki fazlalık, gerçekten dikkat çekicidir. El-Me'mun Mısır ile ilgili bir problemi halletmek üzere Bağdat'tan ayrıldığı vakit, Bağdat Hıristiyanları siyasi boşluktan faydalanarak, Bağdat görevlisi Ali b.Hamza el-Kesai'ye karşı isyan etmişler, el-Me'mün Bağdat'taki durumu haber

¹¹² Runciman, a.g.e.c.I, s.20-21; Philip Hitti, İslam Tarihi C.II.s.310

¹¹³ Joseph François Michaud, Histor of the Crusades, Trans.W.Robson, Vol.O, London,1852,p.8-9

¹¹⁴ Runciman, a.g.e. C.I., s.22

¹¹⁵ Es-Suli, Ahbaru'r-Radi, 71.

¹¹⁶ El-Me'sudi, Müruc, IV, 130.

alınca devlet hizmetinde bulunan 2800 hıristiyanı görevden almış ve hapsetmiştir. Divanü'l-Ceyş ve Haraç görevinde kalan Yahudileri de azlettirmiştir.¹¹⁷

849'lu yıllara doğru, Hıristiyan memurların sayısı dikkat çekecek kadar artmıştı. Bunlar arasında katipler de bulunuyordu. 849 yılında halife el-Mütevekkil tarafından çıkarılan bir emirname ile gayri Müslimlerin devlet kademelerinde çatıştırılması yasaklandı. El-Kalkoşandi tarafından verilen bilgilere göre, emirnamenin çıkarılmasına neden, gayri müslim katiplerin Müslümanları küçük düşürücü tavırlarından dolayı kamuoyundaki tepkilerin dile getirilmiş olmasıydı. El-Kalkaşandi bu emre ait arşiv belgesi sunar.¹¹⁸

Hıristiyanların İslam ordularında da görev aldıklarını kaynaklarda görmekteyiz. El-Belazuri'nin kayıtlarına göre, İslam'ın ilk yıllarında Filistin sahillerinde askeri amaçla kullanılan bir liman yoktu. Bu amaçlar için Mısır'daki mevcut tesisler kullanılıyordu. Muaviye halife olduktan sonra, Akka'da bir tersane kurmuş ve burada Hıristiyanlar görev almıştır.¹¹⁹

Fatimi ordusunda ücretli grek askerler vardı. Onlar için Kahire'de iki mahalle bile oluşturulmuştu. Ayrıca Franklar da Kahire'de Fatimi silahhanesinde çalışıyorlardı.¹²⁰

Orduya katılan gayri Müslimler ile ilgili hukuki problemler ve hakları fıkıhta işlenmiştir. Örneğin, ordudaki gayri Müslim elçinin, komutanın emriyle ya da Müslümanlardan bir grubun şehadeti ile kuşatma altındaki kaleye verdiği eman geçerli görülüyordu. Eğer gayir Müslim elçinin kale halkına eman verdiğiğine sadece gayri Müslimlerden bir grup şahitlik yapsa kabul edilmiyordu.¹²¹

¹¹⁷ İbn Kayyim, Ahkam, I, 218-219.

¹¹⁸ Levent Öztürk a.g.e., s.83-87

¹¹⁹ El-Belazuri, Fütuhu'l-Buldan, 217-220 (trc.228-231).

¹²⁰ El-Makrizi, el-Hıtat, I, 444.

¹²¹ Es-Serahsı, Şerhu kitabı's-Siyer, II, 471-473.

b) Sosyal ve Ekonomik Durumları

Haçlılar'ın Doğu'ya ilk adım attıkları güne kadar, Müslümanlar ve Hristiyanlar yan yana, mükemmel bir uyum içinde yaşamaktaydılar.¹²² Haçlı Seferleri'nden önce Müslüman egemenliğinde yaşayan Doğu Hristiyanları sosyal yaşamda da rahat bir hayat sürmekteydi. Sosyal hayatta iki farklı yaşam tarzlarına rağmen huzurlu ve güven ortamında bulunmaktaydılar. Doğu Hristiyanlarının Müslümanlarla olan ilişkilerinde onlara sunulan özgür ortamda yaşamlarını sürdürmekteydiler. Müslümanların Doğu Hristiyanlarına baskı yapmamasından, İslam dininin hoşgörülü ve anlayışlı yapıya sahip olması büyük rol oynamıştır. Müslümanlar ve Hristiyanlar sosyal hayatta birbirleriyle uyumlu şekilde yaşamlarını sürdürme çabası içerisinde olmuşlar, birbirlerinden yaşam tarzlarından da etkilenmeler olmuştur.

Sosyal ilişkilerde genel yargılar kadar genelde kişisel ilişkilerin de ağır bastığı bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan bazen özel dostluklar bu genel yargıları bir kenara koyabilmektedir. Mesela şair Ahtal bütün Tağlip'liler gibi Monofizik mezhebinden idi; fakat bu hal onu melki (Ortodoks) İbn Sercün ile dost olmaktan alıkoyamamıştır.¹²³ İslam egemenliğinde bu şekilde Müslüman gayri Müslim ilişkilerinde de dostluklar, yakınlaşmalar yaşanmaktaydı.

Günlük yaşantıda Müslümanlar ve gayri Müslimler arasında etkilenmelerin, birbirlerin yaşamlarına ayak uydurmaların yaşandığını görmekteyiz. Örneğin el-Cahız'ın verdiği bilgilere göre Abbasi toplumunda yaşayan insanlar günlük yaşantılarında saatleri tesbit etmek üzere farklı yöntemler kullanıyorlardı. Saatleri tesbit etmek için Müslümanlar gündüzleri üsturlab, geceleri ise, kum saatleri kullanılırdı. Bunu imkan sahibi insanlar için düşünmek, daha doğru olacaktır. Yine el-Cahız'ın ifadelerine göre, Müslümanlar sabahları horoz sesleriyle vakti tayin etmeye çalışıyorlardı. Bunun yanında gündüzleri usturlab dışında üzerine işaretler koydukları çizelgeler vardı. Hristiyanların çoğu ise, saatleri domuzların

¹²² H.A.Nomikos, a.g.e., s.116

¹²³ BarHebraeus, Tarihu'z-Zeman, 11.

hareketlerine göre ayarlarlardı. Onların sabahleyin uyanışları ve yemek arzuları onlar için belirti idi.¹²⁴

Hıristiyanlar kendilerine ait yerleşim mahallelerinde, Müslümanlarla yaşadıkları yerlerde de şehrin dışında domuz besliyorlardı. Dimeşkli Müslüman es-Sekuni tarafından verilen bilgiler çerçevesinde Hıristiyanların kiliselerine adak kurbanlar kestiklerini öğreniyoruz. Bunun yanında kiliseye adak olarak kesilen bu kurbanın başına bir sarık sarıldığı ve hayvan kesildikten sonra akan kanın bir tasta toplandığını yine onun kayıtlarından öğrenmekteyiz.¹²⁵

İslam toplumunda Hıristiyan varlığı zaman zaman Müslümanların günlük konuşma ve deyimlerine tesir etmiştir. İlk dönemden itibaren evlenmeyen insanlar için ümmetin rahibi ifadesi pek sık kullanılır olmuştur. Tarihçi İbn Sa'd, Peygamberin vefatından sonra dışarı çıkmayan hanımları için rahibeler gibi ifadelerini kullanırken bazı kişiler hakkında kullanılan bu ifadelere de temas eder.¹²⁶ 897 senesinde vefat eden Ahmed b.el-Mübarek, Ebu Amr el-Müstemli en-Neysaburi isimli zahid bir kişi için asrının rahibi deniliyordu. 980 senesinde vefat eden Ebu Bekr er-Razi el-Hanefi hakkında tarihçi Ebu'l-Muzaffer "lüks hayatı terk etmede rahiplerden daha fazla çabalıydı" derken bir tesbih yapma ihtiyacını hisseder.¹²⁷

Araplar arasında bilim dallarına pek ilgi yoktu. Fethedilen bölgelerde Yunan, Hint ve Mısır bilim gelenekleri hakimdi. Kur'an-ı Kerim'in insanlarda uyandırdığı kainatı tanıma arzusunun tabii bir tezahürü olarak mevcut bilgilere ve eğitim müesseselerine yönelmişti. Bu bakımdan da özellikle Mısır, Şam gibi yerlerde uzun zaman eğitim müesseselerinin ortaklaşa kullanıldığı oldukça tabii bir husustur.

İslam tarihi yazarlarından İbn Asakir tarafından günümüze ulaştırılmış ve bize sosyal hayatın pek tabii bir çehresini sunmaktadır. Abdülmelik zamanında Şamla gelmiş olan İyas b. Muaviye, Şam'da bir hıristiyanın öğretim işlerini

¹²⁴ Levent Öztürk, a.g.e., s.258.

¹²⁵ İbn Kayyim, Ahkam, I, 251.

¹²⁶ İbn Sa'd, VII, 110, VIII, 221.

¹²⁷ İbn Tağriberdi, III, 115, IV, 138.

yürüttüğü bir okulda öğrenim görüyordu. Okulda Hıristiyan öğrenciler de bulunuyordu.¹²⁸

İslam egemenliğinde bulunan Doğu Hıristiyanları mabetlerini çatılarında ya da dış duvarlarında da haçlar ya da haç resimleri yer alabiliyordu. Bunun hacrinde Hıristiyanlar kolye şeklinde takıyorlardı. Semboller bir kültürü tanımlayan, onun özelliklerini günlük hayatta sürekli vurgulayan unsurlardır .böylece o kültüre mensup insanlar hem kendi kültürlerini pekiştirirler, hem de dış kültürlerden kendilerini ayırırlar. Hıristiyanlıkta da bu tür semboller bulunmaktadır. Hıristiyanlar gerek Hz. İsa'nın gerekse ona inandığı için asılan pek çok azizin ve şehidin hatırasını bu şekilde sembolize ederek, bayramlarında ve mabetlerinde özel bir itina ile haçlarına ve filamalarını sergiliyorlardı. Bunun dışında Hıristiyanların Müslümanlarla birlikte yaşadıkları kentlerde namaz vakitleri hariç çan çalmalarına bile izin verilmiştir.¹²⁹

Hıristiyan tarihçilerden Michael'in verdiği bilgilere göre, Halife el-Mu'tasım, 838'de oğlu Ebu Davud'un baskılarıyla bir emirname çıkarmış ve Hıristiyanların çan çalmalarını yasaklamıştır. Biz bu ifadeleri namaz vakitlerine has bir kısıtlama olarak anlıyoruz.¹³⁰ Sonuç olarak, Hıristiyanların namaz vakitleri dışında mevcut kiliselerinde ve manastırlarında çanlarını çalmaları serbestti. Zaman zaman Hıristiyanların bu hususlara uymayarak, namaz vakitlerinde de çanlarını çaldıkları vaki olmuştur. Bazı halifeler tarafından çıkarılan emirler bunu göstermektedir.

Doğu Hıristiyanları İslam egemenliğinde ibadetlerini, inançlarını rahat yaşayabildikleri gibi bayram ve kutlamalarında rahat bir şekilde uygulama imkanlarına sahiptiler. Abbasiler dönemine kadar İslam topraklarında yaşayan Hıristiyanların kutladıkları bayramlara dair bilgiler kaynaklarda fazla yer almamaktadır. Hıristiyan kültürüne ait hangi bayramların mevcut bulunduğu ve bunları nerelerde nasıl kutladıklarına dair bilgiler, genelde Abbasiler zamanında ya da bu dönemden çok sonra yaşamış müellifler tarafından yazılmış olup, özellikle Abbasiler döneminden sonra yaşamış olan müelliflerin eserlerinde, yazarların bir

¹²⁸ Levent Öztürk, a.g.e., s.222.

¹²⁹ Levent Öztürk, a.g.e., s.226-240.

¹³⁰ Michael, Chronique, III, 96-97.

nebze de olsa kendi dönemlerine ait bilgileri aktarmış olma ihtimalinin göz ardı edilmeyeceği aşıkardır.

Bu konuda kıymetli bilgiler veren müellifimiz Beyruni'dir. Onun Asaru'l-Bakiye adlı eseri¹³¹ özelliği itibariyle daha çok kültür tarihi bakımından konuyu inceler ve kıymetli bilgiler sunar. Bu bakımdan, Hıristiyanların kutladığı bayramların Müslümanlar üzerindeki tesirleri hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlayan yegane kaynağımız ve ilk elden müşahidimiz eş-Şabuşti'dir.¹³²

Kaynaklarımızdan el-Kalkaşandi, yaygın olan bu kutlamalar yanında, özellikle Mısır toplumuna has bazı özel gün ve kutlamalara da temas eder. El-Kalkaşandi tarafından bu kutlamaların sadece isimlerine ve kutladığı günlere dair verilen bilgilerin beş sayfayı aşkın bir liste teşkil ediyor olması Mısır Hıristiyanlarının azizlere ve kutsal günlere gösterdikleri hürmetin bir belirtisi ya da toplumun bu tür kutlamalara gösterdiği ilginin bir tezahürü olsa gerektir.¹³³ Hıristiyanların kutladıkları bu bayramlara Müslümanlar da katılıyor, toplumsal yapıda bir kaynaşmanın olduğu kaynaklarda belirtiliyordu. Et-Taberi'nin verdiği bilgilere göre, 20 Zilkade 239 (22 Nisan 854) Pazar günü Hıristiyanların Şeanin bayramı ile İranlıların Nevruz bayramı aynı güne denk gelmişti. Bu günlerde Müslümanların Nevruz bayramlarına katıldıkları et-Taberi'nin ve İbnü'l Esir'in ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹³⁴

Müslümanların yine Hıristiyan akrabalarının cenazelerine katılmalarında bir mahzur görülüyordu. Asrı saadette pek çok sahabi, gayri Müslim akrabalarının ya da arkadaşlarının gayri Müslim yakınlarının cenazelerine katılmışlardı. Cenazesi olan komşulara taziyede bulunmak da pek fazla mahzur teşkil etmiyordu.¹³⁵

Sosyal hayatta Müslümanlar ile gayri Müslimlerin ekonomik ilişkilerinde, alışverişlerde de karşı karşıya geldiklerini görmekteyiz. Birbiriyle alışveriş

¹³¹ Ebu'r-Reyhan Muhammed b.Ahmed Beyruni (463/1061), Asaru'l-Bakiye, Leipzig 1923.

¹³² Levent Öztürk, a.g.e., s.107.

¹³³ El-Kalkaşandi, Subhu'l-Aşa, II, 458-463.

¹³⁴ Et-Taberi, Tarih, IX, 196; İbnü'l-Esir, el-Kamil, VII, 72.

¹³⁵ El-Belazuri, Ensabu'l-Eşraf, V, 275; es-Serahsi, Şerhu Siyeri'l-Kebir, I, 153-154; İbn Kayyim, Ahkam, I, 202-205.

içerisinde olmaları kaçınılmaz bir gerçektir. Gerek Emeviler döneminde gerekse Abbasiler zamanında özellikle büyük kentlerin ticaret hacimlerinin oldukça yüksek olduğu kabul edilmelidir. Buralarda yaşayan zimmilerin bir kısmı çeşitli sanat ve ticaret işlerini yürütüyorlardı. Oldukça geniş ülke sınırları içinde her bölgenin kendisine has üretim alanları vardı ve bunların bir kısmı Hıristiyanlar tarafından gerçekleştiriliyordu. O halde ticari ilişkilerin, belki de hayatın en devamlı ve en zorunlu ilişkisi olması önemiyle diğer ilişkilerden daha iyi olduğu söylenebilir.

İslam toplumunda bazen bu ticari ilişkilerde zimmilerin Müslümanlara nazaran tercih edildiği zamanlar da bulunmuştur. El-Mansur zamanında 768'de vefat etmiş olan Abdullah b. Avn b. Erteban'ın, Basra'da oldukça merkezi bir yerde, çarşı içinde evi vardır. Ve bunu kiralamayı pek karlı sayıyordu. Evinde Müslüman ve Hıristiyan pek çok kiracı kalıyordu. Kiraları vekil tayin ettiği bir Hıristiyan topluyordu.¹³⁶

Bunun yanı sıra bazı dönemlerde Fakihlerin zimmilere ev satılmasını uygun görmediklerini de biliyoruz. Zimmiye evini satan bir kişi hakkındaki bir soruya Ahmed b. Hanbel "olamaz! Orda çan çalar" diyerek, olumlu bakmadığını ifade eder ve fazla ödeme yapsalar bile bunun uygun olamayacağını ifade ederdi.¹³⁷

Bununla birlikte herkes onun gibi düşünmüyordu. Daha olumlu ve sıcak düşünen çevreler de var idi. Örneğin, zimmilerin Müslümanlara ait toprakları satın almalarında bir mahzur olmadığını savunanlar bulunuyordu. Fıkıh kitapları bu durumda vergilerin nasıl ödeneceği ve hangi statüye gireceği konularını da tartışır.¹³⁸

Sosyal hayatta Müslüman ve gayri Müslümanların evlilikleri de bulunmaktadır. Özellikle gayrimüslim kadınlar ile evlilik yapılmasına daha ılımlı bakılıyordu. Kur'an-ı kerim'e göre ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmekle bir mahzur bulunmuyordu. Kur'an-ı Kerim tarafından sunulan bu iznin temellerinde, daha fazla sayıda insanın islamiyeti tanınmasına ve İslam gerçeğini görmesine bir zemin hazırlama gayreti aranmalıdır. İslam hukuku ekollerinin hepsi, Müslüman erkeklerle evli olan Hıristiyan bir kadının kendi dininde kalma hakkına sahip

¹³⁶ İbn Sa'd, VII, 264-264, 268.

¹³⁷ İbn Kayyim, Ahkam, I, 284-285.

olduğunda birleşirler. Ayrıca evlenen gayri Müslim kadınların Müslüman hanımlarla ahkam bakımından eşit oldukları da genel kabul görmüştür.¹³⁹

Genelde tek evliliği tercih eden Hıristiyanların, İslam toplumunda yaygın bir şekilde görülen çok eşlilikten dolayı önemli bir kültürel farklılıkla yüzyüze geldikleri ve bu hususun onlar için bir hayli kafa karıştırıcı olduğu Abbasiler döneminde yaşayan Hıristiyan bir din adamının yazdığı risaleden anlaşılmaktadır. Aslında bu kültürel farklılık, çoğu zaman Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında, özellikle birlikte yaşanılan kentlerde sürekli tartışma konusu oluyordu. VIII.yüzyılda Harran Kilisesi'nde bir müddet görev yapmış ve çevrede Hıristiyanlığın korunması için mücadele vermiş bir din adamı olarak Theodore Ebu Kurre, kendi toplum üyelerini bu tür tehlikelerden korumak gayesiyle küçük bir risale kaleme almıştır. Risalesinde yer alan temel fikirler kendi kaleminden şu şekilde özetlenebilir:

“Bir kadın huzur bulmak ve çocuk doğurmak için evlenir. Adem'le Havva'nın tek eşli olarak cennette sürdükleri huzuru düşünmelisiniz. Müslümanlar, soylarını çoğaltmak için çok evliliği tercih ediyorlar. Halbuki, Allah insanoğlu dünyada tek başına iken hızlı bir çoğalmayı planlamadı. Bugün de istemiyor... Hem sizler Müslümanların haremelerinde ortaya çıkan kıskançlıkları ve kavgaları da düşünerek, bu yolun ne kadar kötü bir yol olduğunu görmelisiniz.”¹⁴⁰

İslam toplumunda Doğu Hıristiyanları sosyal ve ekonomik yaşamlarında rahat ve özgür olduklarını, inançlarını, geleneklerini, düşüncelerini rahat bir ortamda yerine getirebildiklerini görmekteyiz. Abbasilerin yönetimi ellerine almalarından sonra değişen tek şey, zamanla sosyal refah seviyesi ve toplumdaki nüfuzları artan Hıristiyanların gerek sarayda, gerekse toplumda, kendi inançlarını söyleyebilme özgürlüğünden daha fazla istifade edebilmiş olmaları idi.

Halife Harun Reşid hakimiyeti altındaki Hıristiyanlara gerçek teb'ası ve has adamları muamelesini yaparak, oğulları Emin ve Me'mun da babalarının izinden giderek kendi halifelikleri zamanında Afrika Müslüman Araplarının Batı'da Sicilya'yı Fethetmeleri ve adeta Roma ve Sen Pol(Saint Paul) adlı kiliseyi bile kuşatmaları

¹³⁸ İbn Kayyim, Ahkam, I, 140-142.

¹³⁹ İbn Kayyim, Ahkam, I, 438-440.

¹⁴⁰ Levent Öztürk, a.g.e., s.211.

gibi olaylar olurken beri taraftan Kudüs'e gelip gidenlere resmi bir misafir perverlik gösterilirdi. Hatta o zaman Kudüs ziyaretçilerine tahsis edilmiş on iki adet misafirhane olup, şehir civarındaki bir hayli alışveriş ve ziyaret yerinin hasılatı bunlara vakfedilmiş idi. Ayrıca Hristiyan ölülerini defin için bir yer tahsis edilmiş olduğu, IX.yüzyılda yanında iki asker ile buraya seyahat etmiş olan Fransız asıllı Bernar(Bernard) adlı rahibin rivayetinden anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Sosyal düzenlemeler, toplumların ihtiyaçlarına ve sosyal hadiselerle paralel olarak gelişir. İslam fetihleriyle farklı kültürlerin aynı toplumu paylaştıkları bir mozaik ortaya çıktı. Kültür ve sosyal yapı sürekli değişmekte idi. Bunun neticesinde her yeni halife ve sosyal yapı yeni kararlar ve düzenlemelerde bulunmakta idi.

İslam şehirlerinde gayri Müslimlerin yerleşmelerine izin verilmiş, sosyal ve ekonomik yaşamlarını hukuki statülerine göre sürdürmelerine izin verilmiştir. Şehirlerin büyümesi Müslüman ve gayri Müslim mahallelerin birbirleriyle karşılaşmasıyla sosyal ve ekonomik hayatta karşılıklı ilişkiler sürdürülmüştür. Örneğin Ebu Yusuf, Bağdat, Kufe, Basra vb. şehirlerde oturan zimmilerin cizyelerinin nasıl tahsil edileceği hususuna cevap verirken bizim için de önemli bir kaynak olmaktadır. Onun döneminde artık şehirler büyümüş gayri Müslim mahalleleri bile karışmış ya da belli ihtiyaçlara göre İslam şehirlerine gayri Müslimlerin yerleşmelerine izin verilmiştir. O, bu kişilerin halifenin tayin edeceği bir görevli tarafından tesbit edilmelerini, vergi mükelleflerinin belirlenmesi ve durumlarına göre vergi alınması gerektiğini belirtirken, vergi sınıfına tabi olan gruplara örnekler verir. Bunlar arasında kuyumcu, manifaturacı, tüccar, uzman doktor vb. kazancı yüksek meslek sahiplerinden kırksekiz dirhem; terzi, boyacı, ayakkabıcı, saraç vb. meslek sahiplerinden ise oniki dirhem alınması gerektiğini belirtir. Bu mesleklerle uğraşanların kısmen toplumda ihtiyaç duyulduğu için İslam şehirlerine yerleşmelerine müsaade edilmiş olduklarını düşünebiliriz. Kentlerin Hristiyan yerleşim yerlerini de içine alarak, sınırlarını genişletmesi sebebiyle karma bir

¹⁴¹ Güray Kırpık, Haçlı Seferlerinin ilginç Olayları, İstanbul, 2009, s.12

toplum oluştuğu için olsa gerektir ki, Ebu Yusuf, Halife Harun er-Raşid'e gayri Müslimlerin İşlam kentlerinde oturmalarına izin verilebileceğini belirtir.¹⁴²

Zimmi statüsünün özü, bir miktar vergi ödemek suretiyle İşlam hakimiyetinin tanınması idi. Cizye ödeyerek, İşlam topraklarında yaşamayı tercih eden zimmiler öncelikle hukuki bir statü kazanmışlardır. Buna bağlı olarak, can ve mal güvenliği, din ve vicdan hürriyeti, askerden muafiyet, gerekirse cizyenin iadesi, kendi hukuklarını uygulama imkanı ve devlet hazinesinden tahsisat gibi haklar elde etmişlerdir.

2.BATI HIRİSTİYANLIğI

a) Dini ve Siyasi

Kavimler Göçü'nden sonra ve özellikle de Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile ortaya çıkan kargaşada halk korunabilmek ve yaşamını devam ettirebilmek için Katolik Kilisesi'ne sığınmıştır. Ancak kilise bunu istismar etmiş, halkın yaşamının büyük bir bölümüne egemen olarak siyasi güç haline gelmiştir.

Katolik kilisesi siyasi egemenliğini güçlendirmek için Ortodoks Kilisesi'ni de egemenliği altına almak istemiştir. Örneğin Haçlı Seferlerinin başlamasında etkili olan dini unsur da Kilise Doğu'daki din kardeşlerinin kurtarılması, onların özgürlüklerine kavuşturulması için Batı'dan yardım gitmesi gerekliliğini vurgulamalarına rağmen, Haçlı Seferleri'nde yaptıklarıyla tezata düşmüşlerdir. Ortodoks Kiliselerini yakıp, yıkmışlar, Doğu Hıristiyanları'nı öldürmüşlerdir. Öyle ki, Hıristiyan halk kendi dindaşları olan Haçlılara karşı Müslümanların hakimiyeti altına girmeyi istemişlerdir. Haçlı iktidarındansa Müslümanlara cizye ödemeyi yeğ tutmuşlardır. Peki neydi Doğu Kilisesi ve Batı Kilisesi arasındaki bu sürtüşme?

Doğu Kilisesiyle, Roma Katolik Kilisesi'nin elinde bulundurduğu Batı Latin Kilisesi'nin arasındaki ihtilaf iki ana noktada bulunur.

1. Birinci ayrılık inanç sistemiyle ilgilidir. şöyle ki, Rum Ortodoks Kilisesi ve ona bağlı olan Doğu Kiliseleri Ruh'ül-Kudüs'ün baba ve oğuldan doğduğuna inanır.

¹⁴² Ebu Yusuf, Kitabı'l Harac, 123-127. Ebu Yusuf'un bunu Hz. Ömer'e izafesi ilginçtir. Bernard Lewis kısa bir süre sonra bu yeni kurulan şehirlerin çevresinde Arap meskünlerinin ihtiyaçlarını karşılayan zanaatkarların, tüccarların memur ve işçilerin, şehirlerin etrafında mahalleler oluşturduklarını belirtirken muhtemelen bu gelişmeleri göz önünde bulundurmaktadır. Bkz. Lewis, 63.

Her iki grup bu konuda kendi görüşünü destekleyen konsiller toplayarak kendini haklı göstermeye çalışmıştır. Bu konsillerden ikisi 869 ve 879 yıllarına Roma'da toplanmıştır.

2. İkinci ayrılış noktaları inanç sistemiyle alakalı olmayıp, dini liderlik konusu ile ilgilidir.

Öyle ki, Roma Kilisesi topladığı konsillerde aldığı kararlar, Hıristiyanlık dünyasının dini liderliğini kendilerine ait olduğunu iddiat etmekteydi. Ve Roma'da bulunan Katolik Kilisesi topladığı konsillerde aldığı kararlar, Hıristiyanlık dünyasının dini liderliğinin kendilerine ait olduğunu iddia etmekteydi. Ve Roma'da bulunan Katolik Kilisesinin başında bulunan Papa, onlara göre tüm Hıristiyanların dini ve ruhani lideriydi. Halbuki Rum Ortodoks Kilisesi Papa'nın ruhani liderliğini reddederek, İstanbul'da mukim olan Bizans Kilisesi'nin patriğini tüm Hıristiyan dünyasının dini ve ruhani lideri olduğunu kabul etmekteydi.¹⁴³

Haçlıların bu seferlerde, hem Müslümanların hem de Doğu Hıristiyanlarının kötülüğünün yanında asıl kötülükleri Bizans İmparatorluğu'na olmuştur. Seferlerin başından beri İstanbul'u ele geçirmek düşüncesi ve Bizans'a duydukları kını her durumda ortaya koyan Haçlılar vazgeçemedikleri bu tutkularını Dördüncü Haçlı Seferi sırasında 1204'de tatmin etme fırsatını yakaladılar. Bizans İmparatorluğu yıkıldığı gibi, İstanbul büyük vahşet içinde yağmalandı. Tarihçi Niketos, İstanbul'un yağmalanmasıyla ilgili "Araplar bile daha merhametli hareket ederlerdi." sözünü söylemesine sebep olmuştur. Villehardovin ise; İstanbul'un Haçlılar tarafından ele geçirilmesi sonucu ele geçirdikleri ganimetleri ve bunların paylaşımlarını, "Ele geçen altın ve gümüşü, mücevherat çeşitleri, ipek ve altın işlemeli kumaşlar ve giysiler, her türlü kürkü hiç kimse tahminen de olsa, sayamazdı" diyerek açıklamaktadır.¹⁴⁴

Avrupalılar Bizans İmparatorluğu'nu bir daha eski gücüne kavuşmayacak şekilde mahvetmişlerdi. Bu savaşta üç yüz şövalye telef dukası ile beraber epeyce insan mallarını mülklerini olduğu yerde bırakarak, Konstantinopolis'e kaçtılar. Ağır

¹⁴³ M.Ebu Zehre, Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, s.275-276, Yakon, François, "Doğu Kilisesi Tarihçesi Üzerine Toplu Bir Bakış, Türkiye'de Keldaniler" Dinler Tarihi Araştırmaları-III, Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği (Sempozyum, 09-10 Haziran2001, Ankara), Dinler Tarihi Yay., Ankara, 2002, s.13-14.

bir mağlubiyetti bu. Böylece Tanrı onlardan, ordudaki fakir insanlara karşı kibirli oldukları, onlara kötü muamele ettikleri ve şehri zaptettikten sonra korkunç günahlar işledikleri için intikamını almış oldu.¹⁴⁵

Haçlı Seferleri'nde Katolik Kilisesi'nin gücünün bu kadar büyük olması o dönem Avrupasında en sözü geçen kurum olarak görülmesinden ibarettir. Kavimler Göçü'nden sonra ve özellikle de Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile ortaya çıkan kargaşada halk korunabilmek ve yaşamını devam ettirebilmek için Katolik Kilisesi'ne sığınmıştır. Ancak Kilise bunu istismar etmiş, halkın yaşamının büyük bir bölümüne egemen olarak siyasal güç haline gelmiştir. Katolik Kilisesi o dönem Avrupasında her şeye hakim olan, tek sözü geçen kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katolik Kilisesi elindeki bazı yetkiler ile o dönemde halkın dini duygularını istismar etmiş, halkı kilise adına kullanmıştır. Avrupa'da siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda kilise otoritesini göstermiştir. Örneğin aforoz, enterdi, endüljans gibi yetkiler ile halkın dini duygularını sömürmüştür.

Batı'da edebiyat, sanat ve sosyal kurumlar bulunmadığı gibi, kanun ve idari işlem kavramları da gelişmiş değildi. O dönem Avrupa'sında ağırlığı olan tek kurum Papa'nın başında bulunduğu Katolik Kilisesi egemenliği idi. Ancak bu da güçlerin çıkar dengeleri ile çevredekilerin kurnaz aç gözlülüklerine dayandığı için halkta saygı hissini yaratacağına korku ve çekingenliğe yol açıyordu. Batı Avrupası, o sıralarda, Dünyayı sarsan olaylara müdahale edebilecek herhangi bir girişimde bulunmasına fırsat verebilecek, ne manevi unsurlara ne de bir siyasal kuruma sahip olmuştur.¹⁴⁶

Ortaçağ Avrupa'sındaki Skolastik Düşünce yapısı ise o dönem avrupasında kilisenin gücünü görmemiz açısından önemlidir. Her şeyin dine dayandırılması, her derdin çaresinin dinde aranmasını savunan Skolastik düşünce o dönem Avrupasında dinin gücünün ne kadar ön planda tutulduğunun bir göstergesidir. Din adamlarını her söyledikleri doğru kabul eden Avrupa'da eleştiri düşüncesi, özgür düşünce ortamından söz etmek mümkün değildir.

¹⁴⁴ Joinuille&Villehardovin, a.g.e., s.108.

¹⁴⁵ Rober de Clari, İstanbul'un zayıtı (1234), Çev. Beynan Akyavaş, TTK yay., Ankara 1994, s.53.

Din adamlarının ellerindeki gücü halkı istedikleri gibi kullanmalarına neden oluyordu. Kilise ne söylerse halk onu yapmaya hazırды. Örneğın 868 tarihi sonlarında Britanya ileri gelenlerinden Frotmond adlı bir kişi amcasını ve genç yaştağı kardeşlerini kılıç zoruyla öldürdüğten sonra suçluluk elbisesiyle tövbekar diliyle Fransa kralı ve ruhbanlar topluluğunun huzuruna giderek olan bitenleri anlattı. Bunlar Frotmond'un piřmanlığınđnı anladılar. Döktüğü mazlum kanının kefareti olarak doğuya, kutsal topraklara yolculukla görevlendirdiler. O dönemde her türlü suç ve günahın kefareti olarak Kudüs seyahati ve Kenise-i Kumame ziyareti yeterliydi.¹⁴⁷

Haçlı Seferleri çağrınının geniş kitleler üzerinde bu kadar etkili oluşunun nedenlerini açıklayabilmek için; 10.yüzyıl sonlarındaki Avrupa'nın durumunu bilmek gerekir. O dönemde Karolenjiyen Devleti'nin merkezi gücü parçalanmış, gerçek otorite kralın kontrolünden çıkmış, her eyalet ileri gelen birinin eline geçmişti. Ayrıca savaş için geliştirilmiş bir toplumun artık fonksiyonu kalmadığından, bu saldırganlık içe dönmüş ve bir çok eyalet daha da küçük parçalara bölünmüştü.

Şövalyeler çevreyi teröre bağlamakta, istediklerini uygulatabilmek için şiddete başvurmaktaydılar. O dönemde Avrupa'da şiddet tek otorite haline gelmişti. Kilisenin bu şiddete karşı tepkisi önce barışçı olmuş, "Tanrı Barışı" çağrısı ile bu şiddet hareketlerini önlemeye çalışmıştır. 11.yüzyılın ikinci yarısında toplumda şiddet devam etmekle beraber belli bir oranda azalmakta, soylular ve şövalyeler arasında derin bir dini inanç göze çarpmaktadır. Duyguları bu yönde kuvvetlenmiş bir toplumun dini motiflerle süslü böyle bir çağrıya cevabı da, elbette olumlu olmuştur.

İslam'ın tüm dünyadaki hızlı yayılışı¹⁴⁸ hem Doğu'da hem de Batı'da gerek kültürel ve gerekse siyasal alanda çok büyük değışimler meydana getirmiştir. İslam fetihleri, Avrupa'nın daha önce karşılaştığı düşman saldırılarından hızı, kapsamı ve kalıcılığı itibariyle çok farklıydı. İslam fütuhati hem Avrupa'da hem de Asya'da

¹⁴⁶ H.A. Nomiku, a.g.e., s.16-18.

¹⁴⁷ Hristiyanlar içinde bu kilisenin Hz.İsa'nın kabri olduğuna inanılmaktaydı.

hızlı bir şekilde ilerlemekteydi. Roma ve Bizans imparatorluklarına ait pek çok yer fethedilmişti. Daha sonra İslam orduları Avrupa içlerine kadar ilerleyecekti. Üstelik bunlar Avrupa ülkelerini yakıp yıkmıyor ve fethedilen ülkelerde ticari, ekonomik ve kültürel bir düzen kuruyor ya da var olan düzeni devam ettiriyordu.

Asya'nın ipekli dokumaları, sınaî ürünleri, tatlı şarabını ekonomik ilişkileri doğrultusunda öğrenen Batı Hristiyanları, Asya'nın çeşitli mal ve el yapımı eşyalarına kıymet veriyorlardı. Asya'ya Avrupa Hristiyanları içinde ticaret sevdasıyla gitmiş hayli kimse bulunmaktaydı. Venediklilerle İtalyanların ve daha başka yerlerden giden tüccarların, Cenova ve Marsilyalıların İskenderiye'de ve Suriye bölgesinin sahilde bulunan şehirlerind ve Kudüs'ün merkezinde birer ticaret evleri dahi olduğu bazı muasır tarih kitaplarında kaydedilmektedir.

Avrupa'da bulunmayan huzur ve barış ortamını getirdikleri için bölge halklarının sevgi ve saygısını kazanıyorlardı. Halkın ensesine çöreklenmiş olan feodal düzen, halkın geçici ve anlık efendiler altında ezilmesine ve kahredici bir umutsuzluğa sürüklenmesine yol açıyordu.¹⁴⁹

O dönem Avrupasında ağırlığı olan tek kurum Papa'nın başında bulunduğu Katolik Kilisesi egemenliği idi. Ancak bu da güçlülerin çıkar dengeleri ile çevredekilerin kurnaz ve aç gözlülüklerine dayandığı için halkta saygı hissini yaratacağına korku ve çekingenliğe yol açıyordu. Batı Avrupası, o sıralarda Dünyayı sarsan olaylara müdahale edebilecek, herhangi bir girişimde bulunmasına fırsat verebilecek ne manevi unsurlara ne de bir siyasal kuruma sahipti.¹⁵⁰

Roma İmparatorluğu yüzyıllardır barbar akınlarıyla boğuşmaktaydı, fakat onlara çok az toprak kaptırmıştı. Ancak şimdiki durum, Roma bölgelerinin Müslümanlar tarafından fethedilir edilmez Araplaşması idi. Henri Pirenne, bu hızlı yayılmanın nedenlerinin açıklanmasında karşılaşılan en önemli sorunun tek cevabı olduğunu düşünmektedir. O da manevi düzeydedir. Germen İmparatorluğu'nun Hristiyanlara verebilecek bir şeyleri olmamasına karşılık Araplar, inançların

¹⁴⁸ İslam'ın çok yönlü yayılışı, bkz. Maurice Lambert, İlk Zafer Yıllarında İslam, Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul, 1983, T.W. Arnold, İntisar-ı İslam Tarihi, Çev: Hasan Gündüzler, Akçağ Yay., Ankara 1982.

¹⁴⁹ H.A. Nomiku, a.g.e., s.16.

¹⁵⁰ H.A. Nomiku, a.g.e., s.18.

getirdiği yeni bir heyecanla dopdolu idiler. İŖte bu durum onların baŖarılarının tek açıklamasıydı.¹⁵¹

İslamiyet'in ortaya ıkıŖı ve yayılıŖı ile birlikte Avrupa ve Asya'nın sınırı ve iki uygarlık arasındaki iliŖkiler de önemli deđiŖime uđramıŖtı. Roma İmparatorluğu'nun temsil ettiği Avrupa uygarlığının bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına İslamiyet ile birlikte yeni bir güç girmiŖ ve Akdeniz bir i deniz olma özelliğini yitirmiŖti. Roma döneminde Avrupa'nın merkezi olan Akdeniz, artık Avrupa ile Asya'nın sınırı olmuŖtu. 711-714 yılları arasında İspanya'nın Fethiye de bu sınır daha da Avrupa ilerine gerilemek zorunda kalacaktı.

Ortaçağ'da, İslamiyet'in doğması ve yaygınlaŖması sonrasında doğu-batı iliŖkileri iki düŖman din arasındaki atıŖma biçimine bürünmüŖtü. Hıristiyanlık bu dönemde Haçlı Seferleri rneğinde de görüleceği gibi Avrupa'nın giriŖimlerinin meŖruiyetini sağlamakla görevliydi. Her ne kadar Avrupa, Hıristiyanlığı çok daha önceki dönemlerde benimsemiŖse de, Hıristiyanlığın Avrupa'da daha etkin ve belirleyici olması İslamiyet yayılıŖı sonrasında gerekleŖmiŖtir.

7.yüzyılda Hıristiyan kiliseleri arasında bir birlikten söz etmenin çok mümkün olmadığı görölmektedir. Batı Avrupa'da Papa olarak bilinen Roma Piskoposu dini bir otorite olduğu kadar, politik ve siyasi bir otorite olarak da görölmekteydi. İslamiyet'in geldiği ağda Hıristiyan kilisesi paramparça bir durumdaydı. M.S.4.yüzyıldan itibaren Hıristiyan Kilisesi Doğu-Batı diye ikiye ayrılmıŖtı. Batı Hıristiyanlığı daha çok kiliseni kendi yapısı ve sivil kurumlarla iliŖkisini ele alan kilise hukuku ve genel teoloji üzerine vurgu yapmasına rağmen Doğu Kiliseleri, İsa'nın ilahlığı gibi teolojik konularda yođunlaŖarak geliŖmiŖti. Batı Roma İmparatorluğu'nun M.S.476'da yıkılmasıyla bu iki kilise arasındaki ayrık daha da belirginleŖmiŖ ve M.S. 1054 yılındaki "Büyük Ayrılık (Schism)" olarak adlandırılan bölünmeyle Doğu ve batı Hıristiyanlığı birbirinden tamamen ayrılmıŖtı.

Batı ve doğu kiliseleri birbirlerinden her geçen gün farklılaŖıyordu. İstanbul'da potrik ta giydirirken Roma'da Papa'ya seçen Germen İmparatoru

¹⁵¹ Henri Pirene, a.g.e., s.183.

olmaktaydı. Bu durum daha sonra değişmiş ve nitekim Haçlı Seferlerinin başlamasında Roma Kilisesindeki bu değişim etkili olmuştur.¹⁵²

İstanbul Patriği X,yüzyıldan itibaren kendisini ökümeniklan edecek ve dünyanın en yüksek kilise başkanı sayacak derecede söz sahibiydi. XI.yüzyılın ikinci yarısında ortadoks-Katolik ayırımına rağmen hiç kimse Hristiyanlığın bir bütün olduğuna halel getirmeye razı olmuyordu. Yapılan Reformlar Papalığın ökümenikliğini ve dünyevi hükümdarlığını imparatorlar üzerinde iddia etmesine neden oldu.¹⁵³ Böylece doğu ile ipler kopmuştu. Bu kopuş Haçlı Seferlerinin habercilerinden birisiydi. “Kutsal Savaş” çağrısını yapan Papalık bu şekilde gücünü daha da arttırmayı amaçlıyordu.

Müslümanlar dünya sahnesinde rol almaya başladıklarında işte böyle paramparça bir Hristiyanlıkla karşılaşmışlardı. Bununla beraber kilisenin Hristiyanlara karşı olan tavırları da halkın büyük tepkisiyle karşılaşılıyordu. Örneğin Mısır’daki Kıptiler, Müslümanları kendi idarecilerine yeğlemişler ve onları kurtarıcılar olarak tanımlamışlardı. Hatta Kadıköy Konsili’ni kabul etmeyen Hristiyanlar, İslam’ı, Tanrı’nın Kadıköy Konsilini kabul eden Hristiyanlara bir cezası olarak sunmuştu. 12.yüzyılda Suriyeli yazar Michael de “İntikam Tanrısı, bizi Romalıların elinden kurtarmak için güneyden İsmail’in çocuklarına çıkartmıştır. Romalının baskısından, kötülüklerinden, şiddet ve zulmünden kurtulup huzura ulaşmak, bizim için az bir kar değildir” demiştir.¹⁵⁴

İslam’ın kendisini diğer dinlerin tamamlayıcısı ve düzenleyici olarak sunması, Hristiyan din adamları tarafından teolojik bir problem olarak da görölmeye başlamıştı. Bir süre sonra Müslümanların kurduğu medeniyet kısa bir zamanda zirveye ulaşınca İslamiyet artık entelektüel alanda da kendisiyle çarpışacak bir din halini almıştı.

Hristiyanlığın son dönemde elde ettiği gücün bilincinde olarak, kilise belirli bir dönem için Avrupa siyasetine yön verme çabasında olmuştur. Bu durum tahmin edildiği üzere aynı zamanda kilise ile krallıklar arasında belirli bir gerilim de

¹⁵² Franęis Duornik, Konsiller Tarihi İznik’ten II.Vatikan’a, çev.Mehmet Aydın, TTK, Ankara, 1990, s.33

¹⁵³ Runciman, a.g.e., s.74

¹⁵⁴ Hugh Goddard, a.g.e. s.37.

yaratmıştır. Fakat İslam Dünyası'nın tehdit edici varlığı, söz konusu iki güç bloğu arasındaki bu gerilimin bir işbirliğine dönüşmesini sağlamıştır.

b) Sosyal ve Ekonomik Durumları

Ortaçağ Avrupa'sında her alanda olduğu gibi sosyal hayatta da Katolik Kilisesi'nin gücünü görmekteyiz. Sosyal yaşam da din adamlarının halkın üzerinde büyük etkisi vardı. O dönem Avrupa'sında Katolik Kilisesi'nin toplumsal yaşama etkisi büyüktü.

Bu dönem Avrupa'sında sınıflı toplum yapısı bulunmaktadır. Ekonomik yapı tarıma dayalı olduğu için, toplumda iş bölümü vardı. Bu düzende egemenlik devlette değil, toprağın ve halkın sahibi olan senyörlere aitti. Halk feodal senyörün kölesi durumundadır. Feodalite toprak köleliğinin yanı sıra eşitsizlik anlamına da gelmektedir. Bu düzende halk, soylular, rahipler, burjuvalar ve köylüler olmak üzere sınıflara ayrılmıştı. Bu sınıflar eşit haklara sahip olmamıştır. Kişinin toplumdaki yerini, sahip olduğu toprak belirlemiştir.

Ortaçağ Avrupa'sında skolastik düşünce egemendir. Skolastik düşünce dogmatik bir düşünce sistemidir. Kilisenin ve papaların gücünü artırmıştır. Edebiyatçı, sanatçı kilisenin emrindedir. Bilimsel çalışmalar gerilemiştir. Halk din adamlarının her dediğini doğru kabul etmekte ve onları uygulamaktaydı. Batı'da edebiyat, sanat ve sosyal kurumlar bulunmadığı gibi, kanun ve idari işlem kavramları da gelişmiş değildi. Halkın ensesine çöreklenmiş olan feodal düzen, halkın feodal beylerin egemenliği altında ezilmesine yol açmaktaydı.¹⁵⁵

O dönemin Avrupa'sında sözü geçerli olan tek kurum Papa'nın başında yer aldığı Katolik Kilisesi egemenliği idi. Katolik kilisesi o dönemde halk da saygı hissi yaratacağı yerde korku ve çekingenliğe yol açmaktaydı. Halk din adamlarının isteklerine itiraz edebilecek güce sahip değildi.

Avrupa kimliğini oluşturan unsurlar içinde Antik Yunan mirası, Roma imparatorluğu'nun geleneği, Hıristiyanlık, modern dönemde Avrupa'da meydana gelen Reform, Rönesans, aydınlanma vb. gibi gelişmeler söylenebilir. Bazıları Yahudiliğin de bu kimliğe dahil edilmesini önerse de bu fikir çok da kabul

¹⁵⁵ H.A. Nomiku, a.g.e. s.16-17.

görmemiştir.¹⁵⁶ Müslümanların İslami dünyada hızla ve etkin bir biçimde yaymaya çalıştığı, İspanya'da ve İtalya'da yüzlerce yıl süren son derece parlak bir medeniyet kurduğu, bilimde ve teknolojiye önemli keşifler yaptığı, edebiyat ve felsefede önemli eserler verdiği batılıların gözlerini kamaştıran, adi ve huzurlu devletler kurduğu bu yüzyıllarda Avrupa Ortaçağı yaşamaktaydı.

Ortaçağ; sosyal durumu gereği karanlıkla eşdeğerti. Bir diğeri özelliği de Avrupa birliğini tesis eden kilisenin her alandaki baskın otoritesiydi. Başka bir deyişle ortaçağ, varlığını sürdürebilmesi için Avrupa'nın Hıristiyanlık aracılığıyla bulduğu çözümün hakim olduğu bir dönemdi. Netice itibariyle Ortaçağ'da, İslamiyet'in doğması ve yaygınlaşması sonrasında doğu-batı ilişkileri iki düşman din arasındaki çatışma biçimine bürünmüştü. Hıristiyanlık bu dönemde –Haçlı Seferleri örneğinde görüleceği gibi- Avrupa girişimlerini meşrutiyetini sağlamakla görevliydi.¹⁵⁷ Her ne kadar Avrupa, Hıristiyanlığı çok daha önceki dönemlerde benimsemişse de, Hıristiyanlığın Avrupa'da daha etkin belirleyici olması İslam'ın yayılışı sonrasında gerçekleşmiştir.

Batı Avrupa'da Papa olarak bilinen Roma Piskoposu dini bir otorite olduğu kadar, politik ve siyasi bir otorite olarak da görülmekteydi. İslamiyet'in geldiği çağda Hıristiyan kilisesi paramparça bir durumdaydı. M.S.4.yüzyılda Hıristiyan Kilisesi Doğu-Batı diye ikiye ayrılmıştı. Batı Hıristiyanlığı daha çok kilisenin kendi yapısı ve sivil kurumlarla ilişkisini ele alan kilise hukuku ve genel teoloji üzerine vurgu yapmasına rağmen Doğu Kiliseleri İsa'nın ilahlığı gibi teolojik konularda yoğunlaşarak gelişmişti. Ve Hıristiyanlıktaki bu ayrılıklar zamanla giderek daha da büyüdü.¹⁵⁸ Hıristiyanlık dinindeki ayrılık ve sürtüşmeler Hıristiyanların cemaatlerini de etkilemiştir. Avrupa'da sosyal hayatın üzerinde de etkisi olmuştur.

Müslümanlar dünya sahnesinde rol almaya başladıkları paramparça bir Hıristiyanlıkla karşılaşmışlardı. Bununla beraber Kilisenin Hıristiyanlara karşı olan tavırları da halkın büyük tepkisiyle karşılaşıyordu. Örneğin Mısır'daki Kıptiler, Müslümanları kendi idarecilerine yeğlemişler ve onları kurtacılar olarak

¹⁵⁶ Hişam Cuayyit, Avrupa ve İslam, çev. Kemal Kahraman, İz Yay., İstanbul 1995, s.19.

¹⁵⁷ Henri Pirene, a.g.e. s.182-183.

tanımlamışlardı.¹⁵⁹ Kilisenin halkına olan bu tutumu, Ortaçağ Avrupa'sında kendini halkın üzerinde bir güç olarak görmesi, halkı kendi adına kullanmaya başlamasına neden olmuştur.

Avrupa'daki Katolik Kilisesi'nin baskıları, toplumdaki sınıf farklılıkları, ekonomik açıdan halkın yoksulluk ve sefalet içinde bulunduğu bu dönem Avrupa'sında sosyal hayatın eşitsizliğe dayalı hiyerarşik yapı içerisinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

XII.yüzyıldan evvel, Avrupa'da kadınların ne kadar aşağılayıcı şartlar altında yaşadıkları malum olduğu gibi, kilisenin de kadınlar hakkındaki düşündükleri yine bilinen şeylerdir. Ayrıca her türlü haktan mahrum bulunan serfler (köle rençberler)¹⁶⁰ hatta derebeylik hudutları dışında evlenmek hakkına bile sahip olmayan bu insanlar efendileri tarafından diledikleri başka derebeylerin köylüleri ile değiştirebilecek kadar bir esirden farksız olmalarına rağmen, bunlardan da kötü durumda bulunan esirler vardır.

Haçlı Seferleri sırasında satılan çocuklar hatırlanır. W. Heyd, bu konuda şunları yazar; "Esir ticareti XII.yüzyılda son derece karlı bir ticaretti ve Roma sokaklarında açıkça yürütülürdü. Dimyat ve İskenderiye'de yılda iki bin Avrupalı satılmaktaydı. Memlükler, Doğu'nun en seçkin birliklerini bunların arasından satın alarak vücuda getirirlerdi."¹⁶¹ Haçlı Seferleri, bu derebeylerin esiri rençberlere geçici bir serbestlik sağladılar. Halktan sefalet ve derebeylik, esaretinden ne kilise ne de krallar tarafından kurtarıldılar. Kendilerini kurtaran onlara karşı isyan etmeleri oldu.¹⁶²

Bu dönemde Batı dünyası sosyal yaşamda doğu dünyasından çok farklı bir hayat sürdürmekteydi. Doğu'da bilimsel gelişmelerin yaşandığı, özgür düşünce

¹⁵⁸ La Faillite Morale de La Politique Occidentale en Orient, Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası, Frs. Aslı; Ahmed Rıza, çev. Ziyad Ebüzziya, s.63-64; M.Ebu Zehre, Hıristiyanlık Üzerine Konuşmalar, s.275-276.

¹⁵⁹ Hugh Goddard, a.g.e. s.37.

¹⁶⁰ Işın Demirkent, a.g.e. s.278-280.

¹⁶¹ W. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Moyen – Age, Türkçe Terc. E.Z. Karal, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, I, Ankara 1975, s.127-128.

¹⁶² Neşet, Çağatay, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, TTK., Yay., Ankara 1992, s.182.

ortamının bulunduğu, ekonomik yaşam düzeyinin yüksek olduğu bir sosyal yapı mevcut iken, Batı dünyası ise bu durumun tam tersi bir yapıya sahipti.

O dönemde örneğin Batı'da tıp bilimi Doğu'dan daha geri bir seviyede idi. Batı Hıristiyanları Haçlı Seferleri sayesinde bu devirde Batı'ya nazaran daha ileri seviyede olan Doğu'nun tıp bilgisinden yararlandılar ve yerli doktorlara tedavi oldular. Haçlıların tıbbi bilgi açısından ne kadar geri olduğunu devrin çağdaş Müslüman yazarı Usame bin Munkiz'in kaleme aldığı eserinde anlattığı hikayelerden öğreniyoruz; mesela yazar bu konuda şöyle bir hikaye nakleder...

Frenk hekim halsiz düşmüş verem hastası bir kadını muayene etti ve "Bu kadının başında şeytan var, ona sahip olmuş, saçını kazıyın" dedi. Saçını kazıdılar ve hasta kadın onların normal yemekleriyle sarımsak ve hardal yemeğe devam etti. Ama hastalığı iyileşmedi, daha kötü oldu. Bunun üzerine hekim; "Şeytan bu kadının başının içine girmiş" dedi. Bir ustura aldı ve kafa derisini haç şeklinde çizdi. Çizginin ortasından itibaren kafatası kemiği açılıncaya kadar deriyi soydu ve orayı tuzla doldurdu. Kadın hemen oracıkta öldü. Gerçekten Haçlılar sağlık konusunda Doğu'dan çok şey öğrendiler ve bilgileri Avrupa'ya taşıdılar. Pisa asıllı olan Antakyalı Stephanus, 1127 yılında Antakya'ya el-Meessi'nin önemli bir tıp eserini Latinceye tercüme etmiş ve Arapça asıllı bu eser Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür.¹⁶³

İslamiyet'in ortaya çıkışı ve yayılışı birlikte Avrupa ile Asya'nın sınırı ve iki uygarlık arasındaki ilişkiler de önemli bir değişime uğramıştır. Roma İmparatorluğu'nun temsil ettiği Avrupa uygarlığının bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına İslamiyet ile birlikte yeni bir güç girmiş ve Akdeniz bir iç deniz olma özelliğini yitirmişti. Roma döneminde Avrupa'nın merkezi olan Akdeniz, artık Avrupa ile Asya'nın sınırı olmuştu. İlerleyen dönemde İspanya'nın fethiyle de bu sınır daha da Avrupa içlerine kadar gerilemek zorunda kalacaktı. Bu iki ayrı dünyada birbirleriyle siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan yaptıkları ilişkiler sayesinde birbirlerinden etkilenmişlerdir.

Katı bir hiyerarşiye sahip Avrupa toplumunda birinci ve en önemli yer aynı zamanda ekonomik ve manevi üstünlüğü olan kiliseye aittir. Kilisenin sayısız

¹⁶³ Işın Demirkent, a.g.e. s.282-283.

mülkleri büyüklük yönünden asilzadelerinkinden daha üstün olduğu gibi kendileri de bilgi yönüyle onlardan üstündüler. Üstelik, inananların bağışları, hacıların zekatları sayesinde kilisenin eli altında kıtlık zamanlarında ihtiyaç duyulan sivillere borç verebilecek mali kaynaklar bulunuyordu.¹⁶⁴ Ortaçağ Avrupasında ekonomik yönden gücü elinde tutan Kilise halkın dini duygularını kullanarak, zenginleşme yoluna gitmiştir.

Dokuzuncu yüzyıldan onbirinci yüzyıla kadar bütün idari ve iktisadi yönetim işi bu konuda her yönden üstün olan kilisenin elindeydi. Kayıtları hazırlayacak, hesapları tutabilecek elemanlar yalnızca kilisenin elindeydi. Kilisenin mali örgütlenişi, soyluların mülklerinin başına getirmeye çalıştıkları bir modeldi. Böylece kilise yalnızca çağın büyük bir otoritesi değil aynı zamanda büyük mali gücüydü.¹⁶⁵

İslamiyet'in yedinci yüzyılda aninde ortaya çıkışı ve Akdeniz'in doğu, batı ve güney kıyılarının fethiyle, Avrupa'daki ekonomik ve ticari durum bir anda değişmiştir. Bundan böyle Akdeniz, yüzyıllardır sürdürdüğü doğu-batı bağlantı işlevini yitirmiştir. Her ne kadar Bizans donanması sayesinde İslam saldırıları Ege Denizi, Adriyatik ve İtalya'nın güney kıyılarında durdurulmuşsa da Tiran denizi bütünüyle Müslüman Arapların eline geçmiştir. 8.yüzyılın başından itibaren Akdeniz ticareti işlevini kaybetmiş, tüm ekonomik hareket Bağdat'a yönelmişti. Artık bu kıyılarda iki yabancı uygarlık, iki düşman dünya karşı karşıya gelmiştir.¹⁶⁶

Bizanslıların ve onların Napoli Venedik gibi uzaktaki limanları dokuzuncu yüzyılda Mısır ve Sicilya Arapları ile oldukça etkin bir ticaret yapmışlardır. Ancak Avrupa ile olan durum oldukça farklıdır. Burada karşı karşıya gelen iki dinin tarafları sürekli çatışma halindeydi. Müslümanlar 846'da Roma'ya kadar ilerlemişlerdi. 10.yüzyılda Müslümanların Alpler'de askeri ileri bir karakol kurdukları ve orada Fransa'dan İtalya'ya geçen yolcu ve hacıları sürekli denetim altında tuttıklarını bilmekteyiz. Bu şartlar altında Arapların Batı Dünya'sına olan yakınlığı Batı Hıristiyanlarına felaketten başka bir şey getirmemiştir. Saldırıya geçmesi düşünemeyecek kadar zayıf olduklarından kendi içlerine çekilmişler ve Akdeniz'i

¹⁶⁴ Henry Prenne, a.g.e., s.183-185

¹⁶⁵ Ö.Raşid Ezer, Haçlı Seferleri, İstanbul 1948,s.7-11.

¹⁶⁶ Necati Kotan, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, Tuğra yay., Adana 1974, s.19.

rakiplerine terk etmişlerdir. Aslında 9.yüzyıldan 11.yüzyıla kadar Avrupa için deniz ulaşımı son bulmuştur.¹⁶⁷

8.yüzyıl boyunca Akdeniz'deki ticaretin durması tacirlerin ortadan kalkmaya başlaması sonucunu doğurmuştur. Bununla beraber tüccarlar tarafından ayakta tutulan kent hayatı da aynı zamanda yok olmaya başlamıştı. Roma kentleri ise piskoposlukların idare merkezleri olmaları ve bu nedenle piskoposların yaşadığı ve kalabalık ruhban heyetlerinin toplandıkları yerler olmaları sebebiyle varlıklarını sürdürebilmişler, ancak ekonomik önemlerini yitirmişlerdi. Avrupa'da genel bir fakirleşme oluşmuştu. Avrupa'da altın kalkmış, yerine günmüş sikke ikam edilmişti. Dünya ticaret yolları tamamen Müslümanların eline geçmişti. Doğu Avrupa'daki Türk kavimleri Avrupa'nın buradan açılan bağlantılarını tamamen kapatmışlardı ve Avrupa en basit şeyler için bile Doğu'ya muhtaç hale gelmişti. Avrupa, bu ihtiyaç maddelerini altınla almaya mecburdu. Altın ise Avrupa piyasalarında bulunmayan bir metal haline gelmişti ve tükenmek üzereydi. XI.yüzyılda müthiş bir fakirlik Avrupa'yı sarmıştı.¹⁶⁸

8.yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa tamamen zirai bir konuma geri döndü. Toprak tek yatırım kaynağı ve zenginliğin temel ölçütü oldu. Topraklarından sağladığı gelirden başka bir şeyi olmayan imparatorlardan köylüye kadar, nüfusun bütün kesimleri doğrudan ya da dolaylı olarak ister kendi emeği ile üretsin, isterse toplama ya da tüketme biçiminde olsun, toprağın ürünleriyle yaşar duruma geldiler. Toplumsal statü, toprak mülkiyeti ya da toprağı kullanabilme üzerine oturtmuştu. Yöneticiler büyük toprak sahipleri arasından seçiliyordu. Bu şartlar altında devletin bağımsızlığı ilkesi korunamaz bir hale geldi. Bu egemenlik, ülkesel olarak varlığını sürdürdüyse de uygulamada ortadan kalktı.¹⁶⁹

Feodal sistem yalnızca, her birinin toprağın bir bölümün sahip olduğu bağımsızlaşmış ve kendisine devredilen otoriteyi miras haklarını bir parçası olarak gören, kendi unsurlarının elinde kamusal otoritenin dağılımın temsil eder. Aslında

¹⁶⁷ H. Pirene, a.g.e., s.19.

¹⁶⁸ Henri Pirenne, Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çev. U. Kocabaşoğlu, Çağ Yayinevi, İstanbul 1983, s.12.

¹⁶⁹ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, TTK, Yay., Ankara 1975, c.1, s.436.

Batı Avrupa'da feodalizmin ortaya çıkışı, toplumun tamamıyla kırsal bir medeniyete geri dönüşünün siyasi plandaki yansımasından başka bir şey değildir.

Özetlemek gerekirse; Ortaçağ Avrupa'sında merkezîyetçi yapılanmadan uzaklaşılması ayrıca derebeylerin önemlerini yitirme endişesinden dolayı kalın surlarla çevrili topraklarda yaşamaları ve dışa kapalı bir yönetim uygulamaları, ekonomik hayatı da olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomi tarıma dayanmakla beraber tarımsal etkinliklerde istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bu durum Ortaçağ'da Avrupa'da yetersiz bir ekonominin görülmesine dolayısıyla da fakirleşmenin oluşmasına neden olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİ SIRASINDA DOĞU HİRİSTİYANLARININ DURUMU VE SEFERLER SONUNDAKİ DURUMLARI

1- Doğu Hıristiyanlarının Haçlılar ve Müslümanlar İle İlişkileri

Haçlı Seferleri'nin ürünü olarak, Yakındoğu'da kurulan ve Latin hakimiyeti adıyla da isimlendirdiğimiz, Batı Hakimiyeti'nin yaklaşık iki yüzyıl süren varlığı, hem bu bölgede yaşayan Yerli Hıristiyanlar, Bizans ve Türk-İslam dünyası üzerinde hem de Avrupa'da birçok yönden etkili olmuştur.¹⁷⁰

Haçlı Seferleri tarih boyunca devam eden Doğu-Batı mücadelesinin bir safhasını teşkil eder. XI.asrın son yıllarında başlayan ve asırlarca devam eden bu mücadele Hıristiyan alemi ile İslam alemini karşı karşıya getirmiştir. Daha sonra Türk-İslam dünyasına karşı yapılan bütün savaşlarda Haçlı seferi olarak değerlendirilmiştir.¹⁷¹

XI Yüzyılın sonlarına doğru, hemen beş yüz yıla yakın bir müddet önce doğuda Bizans İmparatorluğu ile Araplar tarafından kurulan İslam devletleri hüküm sürmüşlerdir. Doğuda biri Kahire'de Şii, diğeri Bağdat'ta Sünni olmak üzere iki halife vardı.

Bu halifelerin gücü sadece ünvanlarından ibaretti. Bütün yetkiler serdarlarının ve askerlerinin ellerinde bulunuyordu. Doğu'da en çok hakimiyet sürenler, Bağdat halifelerinin hizmetine girmiş Türklerdi.

Afrika'nın kuzeyi ve İspanya'nın büyük bir kısmı daha VIII.yüzyılda ve Sicilya'nın tamamı X.yüzyılın başlarında Araplar tarafından zaptedilmişti. İslam fütuhâtı neticesinde Akdeniz bir Hıristiyan denizi olmaktan çıkarak, birbirine düşman iki alemin karşılaştığı ve mücadele ettiği bir alan olmuştu. Baker'in dediği gibi Akdeniz'in Doğusuyla Batısı arasındaki mücadele tekrar savaş şeklinde

¹⁷⁰ Işın Demirkent, a.g.e., s.277.

¹⁷¹ Mehmet Altay Köymen, a.g.e., s.287.

cereyan etmek durumunda bulunuyordu.¹⁷² XI.yüzyıldaki Türk fütuhatında, Türklerin Anadolu'ya kadar ilerlemeleriyle Doğu Roma'nın varlığı tehlikeye düştü.

Haçlı seferlerini düzenleyen kitleler, karşılarında çoğunlukla Türkleri buldular. Müslüman egemenliğinde yaşayan Doğu Hıristiyanları her ne kadar hoşgörülü bir ortamda bulunmuşlarsa da kendi din kardeşleri olan Batı Hıristiyanlarının kendilerini kurtarmak için gelme amaçlarını düşündükleri için önceleri Müslümanlara herhangi bir yardımda bulunmamışlardır.

Lakin Haçlıların şiddet ve mezalimi, o raddeyi bulmuştu ki;

Bizans İmparatoru Haçlıları bir an evvel başından defetmek istemiş, onların Bogaziçi'nden karşı yakaya geçirmişti, İznik kuşatmasında Haçlıların maiyetinde Bizans askerlerinin bulunmasına rağmen, İznik teslim olacağı sırada Bizanslılar kuşatma altındakiler ile gizlice ittifak yaparak şehre dahil olmuşlar, bunada Haçlılara karşı şiddetle mukavemet etmişlerdir.

Haçlıların bu seferlerdeki uzun, meşakkatli yolculuğunda Doğu Hristiyanlarından destek alamamışlardır. Haçlı ordusu etrafına kanlar ve ateşler saçarak Anadolu içlerine doğru ilerlerken ıssız ve yanmış bir yayladan susuz ve erzaksız olarak geçmeye mecbur kalmışlardı.

Yalnız bir mola esnasında 500 Hristiyan susuzluktan telef olmuştu. Atların ekserisi mahvolmuş, o zaman ağırlıkları koçlara ve köpeklere taşıtmaya mecburiyet görülmüştür. Bunları yaşarken doğu hristiyanları nerdeydi? Kendi dindaşlarına yardım edemezlermiydi?

Bütün bu olanlarla birlikte, cehalet ve taassup bu bir sürü serseriye her türlü güçlüğü mukavemet ettiriliyor, bütün kabile Kudüs'e doğru ilerleme heyecanı taşıyordu.Bu sefere katılan Fransız şövalyelerinden biri diyor ki: "Hiç kimse birbirinin dilini anlamıyordu. Fakat hepimiz de muhabbet ve samimiyetle birbirine bağlı bir kardeş gibi hareket ediyorduk"¹⁷³ Haçlılar Kudüsü zaptetmek için onlara yardım eden, samimi dostları Ermenilerden destek görmüşlerdir.

¹⁷² Ernest Baker, "The Crusades", The Legacy of İslam, Ed.Thomas Arnold, Oxford Üniv.Press, First Edition, London, 1932, p.42

¹⁷³ Ahmet Refik Altınay, Haçlılar, Haz; Güray Kırpık, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.44

Haçlılar Anadolu'ya geldiklerinde Türk-İslam dünyasında dört Selçuklu Devleti hüküm sürmekte idi.

- 1- Büyük Selçuklular,
- 2- Türkiye Selçukluları,
- 3- Suriye Selçukluları (Halep ve Dimeşk Meliklikleri),
- 4- Kirman Selçukluları.

Bunlardan Türkiye Selçuklu Devleti I.Haçlı Seferi'nde gerekli mücadeleyi yapmış, fakat Haçlıları durdurmada başarılı olamamıştır. Suriye Selçukluları ise yerleştikleri bölge itibariyle Haçlılar ile en çok karşı karşıya kalan devletlerden biriydi. Kirman Selçukluları'nın hüküm sürdükleri İran'ın güney-batı sahasında yer almaları nedeniyle, haçlılar ile hiçbir temasları olmamıştır.¹⁷⁴

Anadolu'nun; Müslüman ve Hıristiyan kesimleri arasında bir uluslar arası köprü vazifesi görmesi, ekonomik ve kültürel yükselişi ve zengin bir memleket haline gelmesi Selçuklu fetihleri sonucu olmuştur.

Türklerin kurdukları hükümetlerin hemen hepsi askeri idi. Çeşitli ırk ve dine mensup oluşan halk çiftçi, sanatkar ve tacir gibi meslek kollarındaydı. Hükümete vergi vermekten başka bir şekilde yönetime katılmazdı. Herkes sükunet içinde yaşar, siyasi değişimlerden en ziyade Türk beylerinin aileleri, maiyetleri erkanı, askerleri etkilenirdi.

Türkler Anadolu'da türlü din ve mezhep mensuplarının aynı müsamaha ve huzur içinde idare etmişlerdi. Mevlana Celaleddin Rumi ve Yunus Emre gibi büyük mutasavvıfların geniş bir din anlayışı ve insanlık görüşü ile meydana çıkmaları ve türlü din ve mezhep mensuplarının Mevlana'nın etrafında toplanması ve yükselmesi Selçuklu Türkiyesine mahsus bir içtimai ve kültürel muhitin tabii bir neticesi idi.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Erdoğan Merçil, a.g.e., s.83.

¹⁷⁵ Osman Turan, a.g.e., s.352-354.

İslam dünyası XI.yüzyıl sonlarında taht kavgaları, emirler arasındaki asker çatışmaları ve mezhep çekişmelerinin olduğu bir sırada, Doğu-Batı mücadelesinin en önemli ve en hareketli bir safhasını teşkil eden Haçlı istilasına maruz kaldı.¹⁷⁶

1097 sonbaharında Haçlılar Suriye'ye girdiğinde, Müslümanların başı olma iddiasıyla ortaya çıkmış iki kutup vardı. Bunlardan biri Bağdat'taki Abbasi halifesi el-Mustahzir, diğeri de Kahire'de bulunan Fatımi halifesi el-Amir'di.¹⁷⁷ Devrin Müslüman emirleri ve hükümdarları arasındaki mevcut anlaşmazlık ve rakebeti bir kenara itip, müşterek düşmana karşı birlikte hareket edecekleri yerde, bu ihtilafları mütemadiyen körüklediler ve korkunç ihtirasları, yaklaşan bu büyük tehlikeyi zamanında ve layık olduğu şekilde değerlendirmelerine engel oldu.

Doğu Hıristiyanları da Haçlı seferlerinin başlangıcında İslam egemenliğinden kurtulup, Müslümanlar arasında siyasi kargaşa ortamında, Batı Hıristiyanlarına karşı yardımda bulunmaya hazır konumda idiler. Batı Hıristiyanlarının asıl isteklerini görüp, öğreninceye kadar düşünceleri ve faaliyetleri bu doğrultuda olmuştur.

1097 Sonbaharında Suriye'ye yaklaşmakta olan Haçlıları, siyasi olarak parçalanmış, çoğunlukta dar görüşlü ve tecrübesiz yöneticilerin elinde bulunan bir bölge beklemekteydi. Müslüman egemenliğinde yaşayan Doğu Hıristiyanları hoşörülü bir ortamda bulunmalarına rağmen, Batı Hıristiyanlarının Doğu'daki din kardeşlerinin eziyet ve kötü muameleler ile karşılaştıkları iddiası ve Doğu Hıristiyanlarına yardım götürmek amacıyla yola çıktıklarını ileri sürmeleri Doğu Hıristiyanlarının Batı Hıristiyanlarına kendi din kardeşlerine sıcak bakmalarına neden olmuştur.

Batı dünyasında, İslam ülkelerinde yaşayan Hıristiyanlara karşı Müslümanların hoşgörüşü pekala biliniyordu. Kudüs'ün 7.yy.'da Müslümanlarca fethinden sonra buraya yapılan hac ziyaretleri hiç kesilmemişti. Eskisi gibi hatta artarak devam etmekteydi. Başlangıçtan itibaren Hıristiyan olsun, Musevi olsun bu toplumlar belirli sınırlar içinde kendi dinlerinin icaplarını yerine getirebiliyorlardı.

¹⁷⁶ Abdülkerim Özaydın, a.g.e., s.89.

¹⁷⁷ Işın Demirkent, a.g.e., s.5.

Kiliseleri açtı. Kendi mahkemeleri vardı. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve Türk hakimiyetinin başlaması da bu topraklarda yaşayan yerli Hıristiyanların durumunu değiştirmemiştir.¹⁷⁸

Anadolu'da Müslüman Türkler ve Hıristiyan yerliler arasında mevcut bulunan ahenk Moğol istilasıyla da bozulmamış ve bu sebeple bir ara hükümsüz kalan Malatya'nın Müslüman ve Hıristiyan halkı, aralarında sadakat yemini yaparak, müşterek, idare kurmuşlar ve şehrin patriğini başlarına geçirmişlerdir.¹⁷⁹

II.Kılıç Arslan döneminde ise; Bizans'a karşı kazanılan zaferin Malatya Süryani Patriği Michael'in duaları sayesinde olduğunu Kılıç Arslan'ın patriğe gönderdiği bir mektupda belirtecek kadar geniş bir anlayış ve dostluk gösterdiğini de görmekteyiz.¹⁸⁰

Papa II.Urbanus Haçlıları Doğu Hıristiyanlarına yardım etmeleri ve onları kurtarmaları için davet etmişti. Bu garip bir kurtuluş oldu, çünkü eser tamamlandığında Batı Hıristiyanları, Doğu Hıristiyanlarına karşı yaptıkları davranışlar amaçlarının dışında hareket ettiklerinin göstergesi oldu. Haçlılar bu alemin tekrar kalkınmasını önlemek hususunda ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı.

Bunlar doğuda devletlerini kurunca Hıristiyan tebalarına, daha önce halifelerin yaptıklarından daha iyi muamele etmediler; evet hatta onlar Hıristiyanlara karşı daha sert davrandılar, bu konuda mahalli dini itiyadlarına, geleneklerine müdahale ettiler. Haçlılar yeniden sürülüp atıldıklarında da yerli Hıristiyanları yardım ve himayesiz geride bıraktılar ve Müslüman fatihlerin öfkesine göğüs germek bunlara düştü.¹⁸¹

Çökmekte olan Bizans İmparatorluğu o dönemde eski politikasına başvurarak düşmanları bölme hareketine başvurmuştur. Normanlarla mücadele edebilmek amacıyla İtalyan cumhuriyetlerine ekonomik imtiyazlar verilmesi, Bizans filosu ve deniz ticaretinin mahvolması ile sonuçlanır. Germen İmparatorlarına karşı

¹⁷⁸ Ebu'l Ferec Tarihi, Yay., Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1950, s.408.

¹⁷⁹ Osman Turan, a.g.e., s.356.

¹⁸⁰ Steven Runciman, a.g.e., s.399-400.

¹⁸¹ Şerif Baştav, a.g.e., s.58.

papalığa taviz verirken, kiliseler arasındaki çekişmeleri göz ardı etmekle büyük hataya düşülür. Haçlı hareketlerini imparatorluk yararına çevirmek isteyen sürekli bir işbirliğine engel olmuştur.¹⁸² Güçsüz bir dönemde bulunan Bizans İmparatorluğu kendi bulunduğu durumdan kurtulabilmek amacıyla Aleksios yaptığı ittifaklarla düşmanı düşmana karşı kullanmış. Normanlara karşı Venedik ile birleşmiş, Peçenek'lere karşı Kumanlar'ı kullanmış, Anadolu'yu ele geçiren Türklere karşı Frenklerden faydalanmıştır.¹⁸³

Bizans'ın Haçlılar ile yaptığı ittifaklar daha sonradan Bizans'ın Haçlılar ile ilişkilerinin, politikalarının değişmesine neden olacaktır. Avrupa'dan küçük bir kuvvet bekleyen İmparator I.Aleksiosz Komnenos, Batı'nın kendisine ücretli asker yerine değişik milletlere mensup binlerce insanın katılımıyla oluşan büyük ordular göndermeye hazırlandığını öğrenince endişeye kapılmasına neden oldu. İmparatorun kızı Anna Komneno'nin yazdığı gibi "Batı dünyasının bütün barbar kavimlerinin harekete geçtiği" haberiyle sadece babasının değil bütün Bizans halkını içini korku kaplamıştı. Yardım maksadıyla da gelseler bu kadar büyük orduların imparatorluk topraklarından geçişi çeşitli sorunlar meydana getireceği düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.¹⁸⁴

Haçlıların Antakya'yı ele geçirdikten sonra Antakya Prensiği diye bilinen küçük bir devletçik kurduktan sonra, Aleksios ile yapılan antlaşmanın çiğnenmesi, Antakya'nın Rum devletine verilmemesi ve üstelik burada, İmparatorluğun güvenliği açısından gelecekte tehlike oluşturacak bir devletin kurulması, zaten aralarında karşılıklı çekememe, güvensizlik bulunan Batılı haçlılarla Rumların arasının iyice açılmasına neden olmuştur. Böylece daha başlangıçta, Bizans ve Haçlılar arasına onarılması imkansız bir anlaşmazlık girdi ve bu da büyük kinlere, kaçınılmaz muharebelerin çıkmasına ve Hıristiyanlar arasında büyük zararların meydana gelmesine sebep oldu.¹⁸⁵

Zamanın Frenk, Arap, Yunanlı ve Ermeni vakanüvislerinin hepsi, galibin mağluplara göstermiş olduğu yüce gönüllülük ve hoşgörüyü yazılarında

¹⁸² Erneist Hanigman, a.g.e., s.124.

¹⁸³ Anna Komnene a.g.e., s.85-87.

¹⁸⁴ Ebru Altan, a.g.e., s.11; Şerif Baştav, a.g.e., s.59-61.

¹⁸⁵ H.A. Nomikas, a.g.e., s.99

vurgulamışlardır. Hiçbir Hristiyan'a en ufak bir kötü muamele yapılmamış, şehir sakinlerinden kimsenin başına kötü bir şey gelmemiş ve galipler tarafından katledilen tek bir kişiye rastlanmamıştır.¹⁸⁶

Bunların üstüne bir de Dördüncü Haçlı Seferi'nde yaşanan gelişmeler Doğu Hıristiyanlarının Batı Hıristiyanlarına karşı tutumlarının hangi şekilde görmemizi değerlendirmek adına çok önemlidir. Amacından sapan Dördüncü Haçlı Seferi'nde Batı Hıristiyanlarının asıl amaçlarının Doğu Hıristiyanlarına yardım götürme, onları kurtarma düşüncesinin olmadığı ortaya çıktı.

İstanbul'un Haçlılar tarafından zaptedilmesinde, Papa III.İnnocentius, tüm dünyada Katolik inancını yerleştirmek ve papalığın egemenliğini kurmak istemesi ile Rum İmparatorluğu'nun yok edilmese bile, Katolikleştirilmesini amaçlamaktaydı. O yüzden Dördüncü Haçlı Seferi Kudüs'ü zaptetmek üzere yerine düzenlenmesine rağmen, İstanbul'un zenginliklerini görünce ordunun yön değiştirmiş olması değildir. Bu sefer papanın da amacını gerçekleştirmek üzere Rum devletini yıkmak amacıyla düzenlenmiştir.¹⁸⁷

İstanbul Haçlılarca zaptedildiğinde, halkı onların iğrenç hareketlerine maruz kalmıştır. Binlerce insan öldürülmüş, kentin her köşesinde para eder ne varsa alınmıştır. Joinville ve Villehardovin İstanbul'un Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle ilgili şöyle yazmıştır: "Ele geçen altın ve gümüşü, sofrta takımlarını, mücevheratı, ipekli ve altın işlemeli kumaş ve elbiseleri, her türlü kürkü hiç kimse, tahminen de olsa sayamazdı. Bunların hepsi haçlıların aralarındaki anlaşma hükümlerine göre uygun olarak paylaşıldı."¹⁸⁸ tarihçi Niketas "Araplar bile daha merhametli hareket ederlerdi." diyerek bu olaydan bahsetmektedir.¹⁸⁹

Albertus Aguenis Haçlı Papazı bir vakanüvis olduğu halde şunu söyler:

"Hristiyan askerler, bu suretle ölüleri yemekle dahi Müslümanlarla hab etmiş olduğu inancındadırlar."

Fuichorius Carnotensis anlatmaktadır:

¹⁸⁶ Bilge Umar, Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s.106-107.

¹⁸⁷ Joinville & Villehardovin, a.g.e., s.66.

¹⁸⁸ Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev. F. Işıltan, Ankara 1995, s.756.

“Bu suretle adam öldürmekten bıktıktan sonra, Haçlılarımız evlere yayılmaya başladılar, ellerine geçen her şeyi aldılar. Bir eve ilk önce hangisi girerse, bulduğu şeylerle beraber eve de sahip oluyordu. Kanun olarak tatbik edilmek üzere bu keyfiyet daha bidayette kararlaştırılmıştı.¹⁹⁰

İmparator'un kızı Anna Komnena'nın rivayetine göre, haçlılardan biri merasim esnasında İmparator'un yerine oturmuş, İmparator Latinlerin kabalıklarına alışgın olduğu için ses çıkarmamıştır.

İmparatorluk, Batı Avrupa'nın Feodal düzeni çerçevesinde bölünmüştür. İstanbul Latinlerin eline geçtiği günden itibaren, Rumların ileri gelen soylularından pek çoğu, hele Ortodoks Kilisesi büyüklerinin hemen hemen hepsi başkentten ayrılmak zorunda kalmışlardır. Haçlılar İstanbul'da Latin İmparatorluğu adıyla elli yedi yıl sürecek bir hakimiyet kurmuşlardır.

Günahtan doğmuş olan İstanbul Latin İmparatorluğu, sağlıklı olması için batı aleminin aceleci bir sevinç içinde Kutsal Ülke'deki evlalarının ihtiyaçlarını kurban ettiği, zavallı bir çocuktur.

Bizzat papalar bile, Kudüs'ü kurtarmaktan çok şu nefret edilesi Rumları kendi hakimiyetleri altında tutmayı önemsiyorlardı. Haçlı Seferi sanki Hıristiyanlığı korumak için değil de Roma Kilisesi'nin iktidar yetkilerini pekiştirmek için yapılan bir hareket olmuştu.¹⁹¹ Doğu Hıristiyanları ve Batı Katolikleri arasında bir birlik hasıl olamıyordu. İmparator, Türkleri mahvetmek ve Anadolu'yu geri ele geçirmek için batılıların gücünden istifade etmeyi uygun görüyor. Batı senyörleri ise doğuda hakim olmayı arzu ediyorlar, imparator'a bağlı olmayı münasip görmüyorlardı. Haçlı Seferleri sırasında Haçlıların Müslüman ve Doğu Hıristiyanlarına yaptıkları, ele geçirdikleri yerlerde Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetmeden insanları öldürmeleri, şehirleri yağma ve talan etmeleri ve özellikle Dördüncü Haçlı Seferi'nde Ortodoks Bizans halkına yaptıkları hareketler yüzünden Doğu Hıristiyanları'nın Batı Hıristiyanları'na karşı tutumlarının nasıl olduğunu düşünmemiz açısından önemlidir. Haçlılar kiliselere hiç saygı göstermemiş, Bizanslıları hakeretlere maruz bırakmışlardır. Kadınlara tecavüz edilmiş, Kilise

¹⁸⁹ Ahmet Refik Altınay, a.g.e., s.18

¹⁹⁰ Steven Runciman, a.g.e., s.401-402.

zenginlikleri, süslemeleri yağma olunmuş, bütün halk Haçlıların mezaliminden kurtulmak için evlerine kapanmaya mecbur olmuştu. Haçlıların asıl yüzlerini gören Doğu Hıristiyanları seferler sırasında Müslümanlar ile ittifak kurmaları ve onlara yardımcı olmaları da kaçınılmaz bir gerçek olacaktır. Kudüs'ün Müslümanlar tarafından geri alınmasından sonra Ortodoks Hıristiyanlar yeniden Kutsal Mezar ve Betlehem'deki eski mahallerine yerleştirildiler. Haçlılar ise köle olarak alıkdular, fidiye demek şartıyla, istedikleri takdirde memleketlerine dönebilme hakları da kendilerine tanınmıştı. III.Haçlı Seferinde Selahaddin haçlıların ordugahlarının kolera ve açlıktan kırılmakta olduğu sırada ilaç ve gıda yardımında bulunmuştur.¹⁹² İşte bu gibi örnekler Doğu Hıristiyanlarının Seferler sırasındaki Haçlılar ile olan münasebetlerini nasıl etkilediğini düşündüren, bizler de soru işaretleri oluşturan örneklerdir.

¹⁹¹ H.A.Nomikas, a.g.e., s.103

¹⁹² Işın Demirkent, a.g.e., s.277; Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80.Doğum Yılı Armağanı, Dünya Yayınları, İstanbul 1995, s.87-90.

2- Seferler Sonunda Doğu Hıristiyanlarının;

a) Dini ve Siyasi Durumları

Haçlı Seferleri sonucu olarak, Yakındoğu'da kurulan ve Latin hakimiyeti adıyla da isimlendirdiğimiz, Batı Katolik hakimiyetinin yaklaşık iki yüz yıl süren varlığı, hem bu bölgede yaşayan yerli Hıristiyanlar, Bizans ve Türk-İslam dünyası üzerinde hem de Avrupa'da birçok yönden etkili olmuştur. Kutsal toprakları kurtarmak ve Doğu Hıristiyanlarına yardım sloganıyla başlayan Haçlı Hareketi, Doğu Hıristiyanlarına faydadan çok zarar verdi. Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan Hıristiyanlar, başlangıçta Haçlıların kendilerini Türk ve Bizans hakimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı. Fakat kısa zamanda bunların amaçlarının Doğu'da kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler.¹⁹³

Haçlı Seferleri'nden önce Müslüman egemenliğinde olan Doğu Hıristiyanlarının dini yönden rahat bir yaşam içerisinde olduklarını, din ve vicdan özgürlüğü içinde bulduklarını, ibadetlerinde serbest bırakıldıklarını çalışmamızın birinci bölümünde belirtmiştik. Seferlerden sonra bozulan Anadolu, Suriye ve Filistin'in siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna rağmen buralarda bulunan yerli Hıristiyanlar, seferlerden önceki gibi dini konularda hiçbir baskı ve şiddete maruz bırakılmamışlardır. Müslümanlar Haçlı Seferleri'nin faturasını Doğu Hıristiyanlarına çıkartmamışlar, onların bu topraklarda yaşamlarını yine rahat şekilde sürdürmelerine izin vermişlerdir.

İslamiyette; Müslüman hakimiyetinde yaşayan gayri Müslimlerin hukuku belirlenmiştir. Kur'an-ı Kerim tarafından ortaya konulan bu durum, gayri Müslimlerin zımminde İslam hakimiyetini benimsemeleri ve ödeyecekleri cüz'i bir vergi karşılığında hak ve hürriyetlerini sağlamayı teminat altına alıyordu. Kur'an-ı Kerim'in bununla gayri Müslimleri kendi kültürü içinde eritmeyi ya da onlara zulmetmeyi hedeflediğini söylemek, mümkün değildir. Onların varlıklarını ve inançlarını garanti altına alan prensipler ve kendilerine sağlanan hürriyetler bunu açıkça göstermektedir.

¹⁹³ Ebru Altan, a.g.e., s.11.

Bunun yanı sıra İslamiyet'in başka bir amacı da Müslüman sayısının artmasıdır. İslamiyet fethettiği yerlerde insanları yok ederek ya da sürerek, o topraklarda sadece kendi hakimiyetini tesis etmeyi değil, bilakis olabildiğince fazla sayıda insanın İslam olgusunu tanımasını amaçlamıştır. Bundan dolayı da Haçlı Seferleri sonrasında Doğu Hıristiyanları bu hoşgörü dininin egemenliğinde din ve inançlarını serbest bir şekilde yaşamaya devam etmişlerdir.

Doğu Hıristiyanları dinlerinin gereği olan ibadetlerini yerine getirebilmişler, dini inançları ve ibadetleri yüzünden herhangi bir zulümle karşılaşmamışlardır. Günümüzde bazı ülkelerde dikkatleri çektiği üzere zorla isimlerinin bile değiştirildiği bir kültür baskısı asla söz konusu olmamıştır.

Doğu Hıristiyanları'nın seferlerden önce kendilerine ait kiliseleri, mabetleri mevcut idi. İbadetlerini rahat bir şekilde kiliselerinde yerine getiriyorlardı. Fakat Haçlı Seferleri sonrasında taş üstünde taş bırakmayan Haçlılar, Doğu'daki Hıristiyan din kardeşlerinin kilise ve mabetlerine de saygısızca davranmışlar ve yok etmişlerdi. Seferlerden sonra Anadolu, Suriye ve Filistin toprakları onarımı zor ve zaman olan bir yıkımla karşı karşıya kaldılar.

Haçlılar seferler sırasında işgal ettikleri Türk ve İslam şehirlerinde kendi feodal sistemlerine göre yeni bir nüfus ve kimlik yapısı oluşturmuşlardı. Şehirlerdeki batılı ve doğulu tüccarlar Haçlılara belli bir miktar vergi ödüyorlar, Müslüman ve Müslüman olmayan arazi sahipleri de gelirlerinin belirli bir oranını Haçlı kontuna veriyorlardı. Müslümanların egemenliği zamanındaki Doğu Hıristiyanları Haçlıların egemenliği altındaki, dini, ekonomik ve siyasi yapılanmada daha fazla zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır.

İslam idaresinde uzun asırlar boyunca yaşamış olan Hıristiyanların dini nedenlere dayalı hiçbir isyanlarına rastlanmamıştır. İç karışıklıklar sırasında her ülke ve idarede ortaya çıkan problemler İslam toplumunda da yaşanmış, böyle durumlarda sadece Hıristiyanlar değil Müslüman ahali de zarar görmüştür.

Haçlı Seferleri'nin başlangıcında özellikle Bizans Kilisesi'ne bağlı Ermeni Hıristiyanları ihanet içine girmişlerdir.¹⁹⁴ Ancak bu hareketlerinden dolayı pişman oldukları da bir vakıdır.

Kudüs'ü ele geçiren Franklar, yetmişbinden fazla insanı öldürdüler. O dönemde Hıristiyan ve Yahudi nüfuslarının çoğunlukta olduğu göz önüne alınırsa, öldürülenlerin çoğunun zimmilerden yani gayri Müslimlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Pek çok tarihi eseri yıktılar. Yahudi mabedlerini ateşe verdiler.¹⁹⁵ Doğu'yu kurtarmak üzere gelen Batılı Hıristiyanların genelde tavırları hep aynı olmuştur. Heraclius'un Kudüs'e girince Yahudileri öldürmesi burada hatırlanabilir. Araplara yenilen Heraclius'un ordusu da geri çekilirken yerel Hıristiyanları soymuşlardı. Heraclius'un Urfa'daki Hıristiyanların mezhep değiştirmelerini istediği de bilinmektedir. 1097'de Malatya hakimi Gabriel, pek çok Ya'kubi hıristiyanı öldürmüş, kilise mallarına el koymuş ve bazı evleri yıktırmıştı.¹⁹⁶ Gabriel'in bu davranışlarından dolayı yörede yaşayan Ermeniler bile bir ara Danişmendoğlu İsmail'le anlaşma yoluna gitmişlerdir.¹⁹⁷

Batı Hıristiyanlarının çekilmelerinden sonra Doğu Hıristiyanları üzerindeki nüfuzları azalmıştır. Ancak onlar hiçbir zaman bu Hıristiyanları hakimiyetleri altına alma arzularını yitirmemişlerdir. İslam hakimiyeti ile bu ümitlerini kaybeden Batı Hıristiyanları İslam Birliği'nin bozulması üzerine miladi onuncu yüzyıldan itibaren eski Hıristiyan yerleşim yerlerini bir kısmını ele geçirmişlerdir. Onbirinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Katolik dünyasında da böyle bir eğilim ortaya çıkmış ve Haçlı Seferleri başlamıştır.

Haçlı Seferleri'nin dinamizmi Doğu Hıristiyanlarına zulmedildiği şeklindeki propagandalarla sağlanmış, ancak Doğu Hıristiyanlarının yaşadığı yerler ele geçirildiği zaman bölgede yaşayan farklı mezheplere mensup olan Hıristiyanlar bütün hürriyetlerini kaybederek Latin-Roma Kilisesi'ne bağlanmak zorunda bırakılmışlardır.

¹⁹⁴ es-Suyuti, Tarihu'l-Hülefa, 427.

¹⁹⁵ Bar Hebraeus, Abu'l-Ferec Tarihi, I, 177.

¹⁹⁶ Bar Hebraeus, Abu'l-Ferec Tarihi, II, 341-342.

¹⁹⁷ Steven Runciman, a.g.e., s.397

Kutsal toprakları kurtarmak ve Doğu Hıristiyanlarına yardım sloganıyla başlayan Haçlı Seferleri her ne kadar dini amaçlar güdülmüş olarak yapılsa da seferlerin asıl amacının Katolik, Batı Hıristiyanlığı'nın siyasi ve ekonomik amaçlarının daha ön planda olduğu seferler olmuştur.

Seferlerden önce İslam egemenliğinde hoşgörülü bir ortamda huzur içinde yaşayan Doğu Hıristiyanlarının, siyasi yönden kurtarılması, Müslümanların egemenliğinden bağımsızlık yerine kendi teb'aları haline getirmeye kalkışan Batı Hıristiyanlığı, seferler sırasında yaptıkları hareketler ile siyasi amaçlarını ortaya koymuşlar. Ele geçirdikleri yerlerde kurdukları devletler ile Doğu Hıristiyanlarının siyasi yönden de daha zor bir dönem içine girmelerine sebep olmuşlardır.

Haçlılar aldıkları bölgeleri kendi feodal sistemlerine göre paylaşarak, Doğu Akdenize feodal yapıyı getirdiler. Ortaçağın feodal kent tipi tamamen Doğu Akdeniz topraklarında idi. Haçlılar Doğudaki Müslüman ve hristiyan halka "vasallık ve serflik" antlaşmasına göre davranması, Haçlıların ülkelerine döndükten sonra, buradaki Doğu Hıristiyanlarının "kul, köle" olmaktan da kurtulmasına neden oldu.

Papa Urbanus Haçlı Seferi'ni vaaz ederken en belirli hedeflerinden birisi, faaliyet ve cevvaliyetlerini yurtlarındaki iç savaşlarda kullanan isyankar ve savaş heveslisi baronlar için faydalı bir uğraş alanı bulmaktı ve bu hırçın gruptan büyük bir kısmının doğuya gönderilmesi hiç şüphesiz Batı aleminde sonuç itibariyle papalığın aleyhine de tezahür eden, monarşik kudretin artmasına katkıda bulunmuştur.¹⁹⁸ Bu isyankar ve savaş heveslisi baronlar da Anadolu, Suriye ve Filistin'de kendi devletlerini kurarak, o yerlerde yönetim anlayışının değişmesine, Doğu Hıristiyanlarının siyasi yönden zor bir döneme girmelerine neden olmuştur.

Haçlı Seferleri sonucu Yakındoğu'da kurulan ve Latin hakimiyeti adıyla da isimlendirilen Batı hakimiyetinin yaklaşık iki yüzyıl süren varlığı, bu bölgede yaşayan Yerli Hıristiyanlar, Bizans ve Türk-İslam dünyası üzerinde bir çok yönden etkili oldu. Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan Hıristiyanlar, başlangıçta Haçlıların kendilerini Türk ve Bizans hakimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı. Fakat seferler sırasında bunların amaçlarının Doğu'da kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler. Haçlılar

¹⁹⁸ Işın Demirkent, a.g.e., s.277.

Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs'de kurdukları devletlerde, çoğunluğu oluşturan yerli Hıristiyanlara halifelerden ve Türk idaresinden daha sert davrandılar. Onları küçümsediler. Yerli Hıristiyanları mevkilerinden uzaklaştırdılar. Mal ve servetlerini ellerinden aldılar. Çoğu zaman da bunları en acımasız şekilde öldürmekten bile çekinmediler.¹⁹⁹

Türk fetihleri sonrası Bizanslılar ve Haçlılar ile savaşlar XI.asır sonlarından XII.asır ortalarına kadar, Anadolu'da büyük tahribata ve birçok yerlerin boşalmasına, istihsal ve vergilerin müthiş bir şekilde düşmesine neden olmuştur.²⁰⁰ Bu da Anadolu'da yaşayan Doğu Hıristiyanlarını etkilemiştir.

Aslında Batı dünyasında, İslam ülkelerinde yaşayan Hıristiyanlara karşı Müslümanların hoşgörüsü pekala biliniyordu. Kudüs'ün 7.yy.'da Müslümanlar tarafından fethinden sonra buraya yapılan hac ziyaretleri hiç kesilmemişti. Eskisi gibi hatta artarak devam etmişti.²⁰¹ Hıristiyan hacılar geçtikleri yerlerde Müslüman aleminin fikri ve sosyal gelişmesi hakkında fikir ediniyorlardı. Yaya olarak seyahat etmeleri, onları sık sık mola vermeye mecbur ediyor, böylelikle de mahalli halkla temas etmiş oluyorlardı.²⁰²

Hacıların hac dönüşü yaşadıkları yerlerin civarlarında bulunan ve türlü hikaye ve macerayı dinlemeye hazır olan derebeylerini de ziyaret etmeleri adetti. Hacılar derebeylerine ve şato halkına Müslüman memleketlerde yaşayan insanların sahip oldukları hürriyeti anlatıyor ve ahalinin nizamlı bir çeşit demokrasi içinde hayat sürdüğünü, düşüncelerini, görüşlerini tamamen serbestçe açıklayıp tartışabildiklerini ve sözden fiiliyata geçerek, tatbik sahasına kayabildiklerini naklediyorlardı.²⁰³ Bundan anlaşılacağı üzere Batı zaten Doğu Hıristiyanlarının rahat bir ortamda bulduklarını, hiçbir şekilde baskı ve şiddete maruz kalmadıklarını biliyordu. Fakat Haçlı Seferleriyle siyasal gücünü daha da arttırmak istemeleri onarın Doğu'yu ele geçirme istediğini doğurmuştu.

¹⁹⁹ Osman Turan, a.g.e., s.351.

²⁰⁰ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK. Yay., Ankara, 1963, s.285-287.

²⁰¹ Osman Turan, a.g.e., s.350-353.

²⁰² Ahmet Rıza, a.g.e., s.58, 59, 60.

²⁰³ Robert de Clari, a.g.e., s.81.

Katolik Kilisesi'nin siyasal otoritesini arttırması için Doğu Hıristiyanlarının da üzerine yetki sahibi olma ihtiyacını doğuruyordu. Seferler sırasında Doğu Hıristiyanlarına yaptıkları muameleler bunun açık bir örneğini teşkil eder. Özellikle de Dördüncü Haçlı Seferi'nde Haçlıların Bizans İmparatorluğu'nu yıkarak, yerine kendi devleti Latin Krallığı'nın kurulması somut bir örnektir.

İki kilise arasındaki anlaşma ile Doğu Kilisesi'nin Müslümanların elinden kurtarılması fikri, haçlıların İstanbul'a gelmeleri ve yaptıkları davranışlar Doğu Hıristiyanlarının siyasal açıdan bağımsızlık mücadelesi içinde olmadığını göstermektedir.²⁰⁴

İmparator Aleksios Komnenos'un bu dönemde çökmekte olan Bizans İmparatorluğu'nu kurtarma çabası Anadolu'yu ele geçiren Türklere karşı Franklardan yardım istemesi olmuştur.²⁰⁵ Fakat dördüncü Haçlı Seferi'nde Haçlılar Doğu Hıristiyanlarına yardım yerine felaket getirdi. Seferler sonrası bozulan siyasal yapı içerisinde Doğu Hıristiyanları da nasiplerini aldı. Bizans imparatorluğunun ordularına ücretli frank kuvvetleri almaları, Batılıların hırslarını tahrik etmiş ve her bir şövalye, imparatorluğu kendisini servet ve iktidara taşıyacak mevcut bir toprak saymıştır.²⁰⁶ Bu da Dördüncü Haçlı Seferi'nde Katolik Hıristiyanlığı'nın Ortodoks Hıristiyanlığı'na çökertmesine, onların zarar görmesine neden olmuştur.

b) Sosyal ve Ekonomik Durumları

Haçlı Serleri, tarih boyunca devam eden Doğu-Batı mücadelesinin bir safhasını teşkil eder. XI.asrın son yıllarında başlayan ve asırlarca devam eden bu defaki mücadelenin bariz vazfı, hiç olmazsa başlangıçta, dini amillerin baş rolü oynamasıdır. Böylece Hıristiyan alemi ile İslam alemi karşı karşıya geldi.²⁰⁷

Haçlı Seferleri sonrası Doğu Hıristiyanları'nın sosyal ve ekonomik hayatlarında değişmelere sosyal ve ekonomik yapılarının bozulmasına sebep olmuştur. Doğu Hıristiyanlarına zarar vermiştir. Ele geçirdikleri yerlerde Müslüman-

²⁰⁴ A.A. Vasiliev, a.g.e., s.375.

²⁰⁵ Erneist Hanigman, a.g.e., s.124.

²⁰⁶ Mehmet Altay Köymen, a.g.e., s.287.

Hıristiyan ayrımı yapmadan herkesi öldürmeleri sosyal yapının, nüfusun değişmesinde büyük rol oynamıştır.

Haçlılar devrinde ekonomik çıkarlar Haçlıların savaş yapıp yapmamalarında etkili olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sını toplum sosyolojisi bakımından incelediğimizde Hıristiyanlık dininin kendisi ekonomik bakımdan çıkarçılık prensipleri üzerine inşa edilmiştir. Batıda ortaçağ boyuna en çıkarıcı çevre din adamları zümresi idi. Sonuçta ortaya dini amaçlar için denilen büyük Haçlı seferleri, gerçekte kilisenin mallarını aç ve sefil Avrupa halkından kurtarmak için dini amaçlar ile süslenip, hazırlanmıştır.

Örneğin; Haçlılar Halep şehrini işgal ettikleri sırada aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu halktan pek çok kişiyi işkence ile öldürmüşlerdir. Ayrıca onlara ödeyemeyecekleri kadar ağır vergiler yüklenmiş, bütün mal ve yiyeceklerine el konmuştur. Hatta su kullanımının bile yasak edilmesiyle birçok kimse susuzluktan ölmüştür. Bu arada bütün şehir surları yıkılmış, ev, cami, kiliseler yakılıp yerle bir edilmiş ve şehrin hakim noktalarına Haçlılar yerleştirilmiştir.²⁰⁷ Haçlıların Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarında yapmış olduğu bu hareketler sonucu Doğu Hıristiyanlarının sosyal ve ekonomik yaşamlarının nasıl etkileneceğini düşünmemiz pek de zor olmayacak.

Haçlıların XI.yüzyılda, Antakya Trablus, Urfa ve Kudüs'te kontluk kurmaları bölgenin ekonomik ve sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemesine neden olmuştur.Haçlıların bölgeyi ele geçirdikten sonra Venedikliler, Cenevizliler ve Pisalıların bölgedeki liman ve şehirlerde pazarları paylaştıkları görülmektedir.Bu durum Doğu Akdeniz ticaretinin Bizans ve Müslümanların elinden kolonizatör deniz güçlerinin eline geçtiğini göstermektedir.

Haçlı kontlukları ele geçirdikleri arazileri kendi feodal sistemlerine göre bölerek Batı'dan gelen tacir ve şövalyelere dağıtmakta idiler.Haçlıların yağma, yol kesme ve işgal gibi faaliyetleri özellikle Müslümanların ticari serbestiyetlerinin sona ermesine ve ticaretin bu bölgelerde bitmesine neden olmuştur.

²⁰⁷ İbnü'l-Adim, Zubdetü'l-Haleb, II, 141-142; İbnü'l-Kalanisi, Zeylû Tarihi Dimeşk, 135-136; İbnü'l-Esir, el-Kamil, X, 278.

Anadolu'ya gelen ilk haçlılar Anadolu'nun tahrip olmasında ve bir süre karışıklık devresi içine düşmesine neden olmuşlardır. Tahıl ürünlerinin fiyatları yükselmiş, tarım faaliyetleri sekteye uğramıştır. Tahıl Mısır'dan ve Suriye'nin iç kesimlerinden liman şehirlerine geliyor, böylece şehirdeki halk da bu gelen mallardan satın alarak karnını doyuruyordu.²⁰⁸ Haçlıların ortadoğudan, Suriye, Irak'tan çekildikten sonra ticaretin daha çok geliştiğini söylersek doğru yorum yapmış oluruz.

Latin ve İslam kaynakları Haçlıların baskısıyla yurtlarını terk etmek zorunda kalan Müslüman,Ermeni ve Yahudilerden bahsetmektedir. Yerli halk Haçlı zulmünü duyarak yurtlarını boşaltmıştır. Müslüman halkın bir kısmı kale ve şehir surlarına sığınırken bir kısmı da uzak yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum halkın gücünün ekonomik yönden zayıflamasına neden olmuştur.

Haçlı Seferleri'nden önce İslam egemenliğinde huzur ve güven ortamında bulunan Doğu Hristiyanları, sosyal hayatta da önemli bir yer teşkil etmekteydiler. Devlet kademelerinde çalışabiliyor, sarayda önemli görevlere getirilebiliyorlardı. Her ne kadar Müslümanlar arasında gayri Müslimlerin önemli görevlere getirilmesi toplumda huzursuzluklara neden olsa da, Haçlı Seferleri'nden sonra bile Doğu Hristiyanları İslam egemenliğinde önemli görevlerde yer almaya devam etmişlerdir. Gayri Müslimlerin devlet kademelerinde çalıştırılmalarından dolayı Halifelere yapılan uyarılar, yazılan mektuplar, verilen fetvalar bir sonuç vermemiştir. Bilhassa bu dönemde, yani Haçlı Seferleri sonrasında Hristiyanlara karşı Müslüman halktan gelen tepkiler daha da yoğundur.

Memlûklüler devrinin Şafii Fakihî el-Esnevi gayri Müslimlerin devlet kademelerinde çalıştırılmasının haram olduğunu, bazı alimlerin beytül-mal sarraflığı gibi yetki alanları dahiy bazı mevkilerde çalıştırılabilecekleri ifade ettiklerini söyler.²⁰⁹

İbn Kayyim'in "Müslümanların işlerinde ve yönetiminde Hristiyan ve Yahudilerin çalıştırılmaması" başlığı atarak sıraladığı tarihi uygulamalar sonrasında "ehlüz-zimme'nin kudretlerini kaybetmemeleri için gösterdikleri

²⁰⁸ W, Heyd, Yakındoğu Ticaret Tarihi, Terc.e.Ziya Karal, TTK, Ankara, 1975, s.140-145.

²⁰⁹ İbn Kayyim, Ahkam, I, 238-242.

çabalarını sıralaması, bu anlamda yoruma oldukça müsait ayet-i kerimeleri toparlayarak, ayrı bir faslı açması oldukça dikkat çekicidir. İbn Kayyim bu konuyla ilgili daha da ileri giderek, şayet melikler Hıristiyan katiplerin işledikleri cinayetleri İslam düşmanı Franklarla yazışmalarını, İslam'ı ortadan kaldırmak için onca çabalarını bilseler onları uzaklaştırır ve görev vermezlerdi.” diyerek Melik es-Salih'in Hıristiyan katibi Muhadıruddin Ebu'l-Fedail b.Buhan'ın desiselerini sunar.²¹⁰

Haçlı Seferleri'nin Doğu Hıristiyanları üzerinde etkisi çok büyük oldu. Batı Hıristiyanlarının kendilerine yardım amacıyla geldiklerini düşünen Doğu Hıristiyanları, Haçlıların yaptıkları karşılığında hayal kırıklığı yaşadılar. Örneğin Antakya Hakimi Bohemund, Danişmend Gazi tarafından esir alınması üzerine 1101'de onu kurtarmak üzere yola çıkan Haçlı ordusunun bir kısmı Sivas istikametinde ilerleyerek, Ankara'yı zapt ve Müslümanları katletti. Oradan Kızılırmak vadisini takip eden Haçlılar, yolları üzerinde rastladıkları köyleri Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetmeden yağma ve tahrip ettiler.²¹¹

Haçlı Seferleri'ne kadar rahat bir yaşam süren Doğu Hıristiyanları, bu seferlerden sonra düzenlerinin bozulması, huzurlarının kaçmasıyla birlikte zor bir dönem içerisine girmişlerdir.

Haçlılar Doğu Akdeniz'e bir orduyla gelmeden önce doğuya ticaret vasıtasıyla tanıyorlardı. Özellikle İtalyan tüccarlar İskenderiye, Akka ve diğer sahil limanlarına gelip gitmekteydiler. Arnavutluk sahili, İstanbul ve Kudüs Hıristiyanlar için önemli ticaret merkezleriydi. Buradaki Hıristiyan tüccarların çoğu yine İtalyan kökenliydi. Fakat Seferler sonucundan buradaki ekonomik dengeler değişmiş ve buralardaki hıristiyan tüccarlar zor bir döneme girmişlerdir.²¹²

Batılılar Haçlı Seferleri'ni gittikçe daha fazla siyasi ve ekonomik boyutu olan önemli bir mesele olarak kabul etmeğe başlarken, İslam dünyası aynı meseleyi gittikçe daha fazla dini ve içtimai boyutu olan bir mesele olarak görmeye

²¹⁰ İbn Kayyim, Ahkam, I, 242-244.

²¹¹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, “Türkiye Selçukluları”, Erdoğan Merçil, Çağ Yay., VIII, s.228.

²¹² W.Heyd, a.g.e., s.64-135

başlamışlardır. Buna rağmen Haçlı Seferleri'nden sonra bile Müslümanlar idareciler Doğu Hıristiyanlarına kötü muamelede bulunmamışlardır.²¹³

XII.yüzyılın sonlarına doğru Doğu Akdeniz şehirlerini dolaşan Seyyah İbn Cübey'in notlarında; Müslüman ve Hristiyanlar arasından savaş olan zamanlarda bile Hristiyan ve Müslümanlardan bazılarının dost oldukları için hala görüşüklerini belirtir.²¹⁴ Seferler öncesindeki doğudaki şehirlerde ticaret, eğitim, kültürel faaliyetleri devrin zirvesindeyken, Batı'daki şehirlerde durumsa tamtersiydi.²¹⁵ Seferler sırasındaki Haçlıların kendi ülkelerindeki tutum ve davranışları hem Müslüman hemde dindarları olan Doğu Hristiyanlarını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Haçlı Seferleri'nin Doğu Hıristiyanlarına verdiği zarar, İslam'a verdiği zarardan daha fazladır. Papa II.Urbanus Haçlıları, Doğu Hıristiyanlarına yardım etmeleri ve onları kurtarmaları için davet etmişti. Bu garip bir kurtuluş oldu; çünkü Doğu Hıristiyanları Batı Hıristiyanları hakimiyetinde kıvranmaktaydı. Ve haçlılar bu alemin tekrar kalkınmasını önlemek hususunda ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı. Onlar devletlerini kurunca Hıristiyan tebalarına, daha önce halifelerin yaptıklarından daha iyi muamele etmediler; evet hatta onlar Hıristiyanlara karşı daha sert davrandılar. Bu konuda onların mahalli dini itiyadlarına, geleceklerine müdahale ettiler. Haçlılar yeniden sürülüp atıldıklarında da yerli Hıristiyanları yardım ve himayesiz geride bıraktılar.²¹⁶

Haçlılar, Doğu Hıristiyanlarını o kadar küçümsemişlerdi ki; Kudüs'te Hıristiyanlığın her mezhebine açık kutsal mezar kilisesinde ibadet etmelerini bile yasaklamışlardı. Ayrıca yerli Hıristiyanları görevlerinden uzaklaştırdılar. Mal ve servetlerini ellerinden aldılar. Zaman zaman bunları en acımasız şekilde öldürmekten bile çekinmemişlerdi.²¹⁷

²¹³ M.Altay Köymen, a.g.e., s.286-287.

²¹⁴ İbn. Cübeyr, Er-Rihle, Beyrut, 1964, s.271-273 (terc.İsmail Güler, İstanbul, 2003, s.212-213)

²¹⁵ Henri Pirene, Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi, terc.U.Koçabaşoğlu, İstanbul, 1983, s.78-80.

²¹⁶ Steven Runciman, a.g.e., s.400.

²¹⁷ Joiaville & Villehardovin, a.g.e., s.108.

Fakat Haçlılar kendilerinin yeterli olmadıkları alanlarda hem Müslümanları, hem de doğu Hristiyanlarını kullanmakta geri kalmamışlardır. Özellikle Haçlıların doktorları, aşçıları, zenaatkarları, işçileri genellikle Suriye kökenli idi. Mümkünse doğunun Yerli Hristiyanlarını özellikle tıp alanında kullanmışlardır.

Haçlıların yaralı askerlerini ve hastaları tedavi etmede Müslümanlardan geri kaldığını ve bunlar için doğu Hristiyanlarını kullandıklarını görmekteyiz.

Üsame İbn Münkiz'in eserinde şöyle bir olay anlatılır;

"Bacağında büyümekte olan bir çıbanın bulunduğu hastaya bir tabip yarayı açarak çıbanı kurutucu bir merhem vermiştir. Ancak bu sırada bir Haçlı tabip gelerek hastaya;" "Bu adam hiçbir şey bilmiyor, tek bacakla yaşamak mı istersin, yoksa iki bacakla ölmek mi?" diye sorar.Hasta da tek bacakla yaşamak istediğini söyleyince Haçlı doktor bir balta ile hastanın yaralı bacağını keser. Bacağın içindeki iliğin çıkması ile hasta oracıkta ölüverir.²¹⁸ Bunun gibi örnekler Haçlılar ne kadar medeniyetten, eğitimden yoksun geri kaldıklarının görmemiz açısından önemlidir.

Haçlı seferleri Doğu Hristiyanlarının sosyal ve ekonomik yaşamlarına büyük zararlar verdi. Seferlerin nedenleri büyük ölçüde iki dinin çatışmasından ziyade, Avrupa'da yaşanan sosyo-ekonomik durumla ilgilidir. Bununla beraber Paul Rausset'in ifadesine göre; "Birçok tarihçiye göre Haçlı Seferleri Kilise tarafından organize edilen bir harekettir. Fakat bu seferlerin sömürgeci bir karakter taşıdığı da su götürmez bir gerçektir."²¹⁹ Seferlerden sonra Haçlıların yaptıklarına bakınca Rousset'in ifadesinin çok da doğru bir tespit olduğu ortaya çıkmaktadır.

Haçlıların saldırıları, sosyal ve ekonomik yaşamın bozulmaya başlaması, Müslümanların belirli dönemlerde onlar ile ekonomik ilişkiye girmelerine bile neden olmuştur.

Örneğin; Selahattin Eyyubi'nin Haçlıları imhası ve Kudüs'ü Fethi üzerine harekete geçen III.Haçlı ordusu, Alaşehir ve Denizli havalisinden geçerek, Uluborlu civarında Türk topraklarına girmiştir. Haçlı ordusunun yolu üzerindeki

²¹⁸ Üsâme İbn Münkiz, Kitabü'l-İ'tibar, (İbretler Kitabı), çev.Yusuf Ziya Cömert, İstanbul, 1992, s.180.

²¹⁹ Paul Rousset, Histoire des Croisades, Paris 1978, s.14.

Türkmenler, başlangıçta yollardan uzaklaşarak dağlara çekildiler ve bir müddet sonra da onlara hayvan, erzak satarak ticarete başlamışlardır.²²⁰ Bu örnek o dönemde ekonomik hayatı anlamamızda, Türklerin ne kadar sıkıntıya düşüp, Haçlılarla bile ekonomik ilişkiye girmelerinde önemlidir.

Haçlı Seferleri'nden önce Müslümanların egemenliğinde olan Doğu Hıristiyanlarının herhangi bir baskıya maruz kalmadığı rahat bir yaşam içerisinde olduklarını, din ve inançlarında serbest olduklarını, Müslümanlar ile aralarındaki ilişkilerde sorunların olmadığını yaptığımız araştırmalardan görmekteyiz. Örneğin; ilk halifeler devrinde Hıristiyanlar Arap cemiyetinde önemli bir yerde bulunmaktaydılar. Düşünür ve yazarların şaşılacak derecede büyük bir çoğunluğu faydalı fikri katkılar sağlayan Arap Hıristiyanlardır. Hilafetin Hıristiyan Bizans ile rekabeti de hiçbir suretle düşmanca değildi. Her iki devlet içinde bilim adamları ve nitelikli kişiler, her iki tarafın yararına, birinden diğerine gidip gelmekteydiler. Frankların çıkardığı kutsal savaş bu ilişkileri bozdu. Haçlıların öfkeli taassubu Müslümanlar arasında da gittikçe artan tahammülsüzlük ve taassupla cevaplandı.²²¹

Bütün bu seferler boyunca yapılan soykırımların bütün dünya zararlı çıktı. Doğu'nun zengin kütüphaneleri yağmalandı, ilim sahibi olan hem müslüman hem hristiyan insanlar şövalyelerinin demir zırhları arasında acımasızca öldürüldü. Batı dünyası bu utanç verici lekeden kurtulmak için bu seferler sırasında Türlerin Ermenilere soykırım yaptığını ileri sürerek daha da alçalmaktadır. Oryentalist Haçlı Seferi araştırmalarının eserlerinde "Ermeni Katliamı" gibi başlıklar yer almaktadır.

Asıl Ermeniler bu konuda kendi geçmişlerine bakarak, Haçlıların Ermenilere yaptıklarını (katletmeleri, mallarını yağmalamaları, ellerinden topraklarını almasını) unutmamalıdır.

Haçlı Seferleri sonrası ekonomik yapının bozulmasıyla Doğu Hıristiyanları da zor bir dönem içerisine girmişlerdir. Çünkü seferlerden önce büyük şehirlerde Latinlere, Yahudilere, İranlılara, Araplara ve yabancı Türklere (mesela İdil Bulgarların) ait koloniler ve onlara mahsus hanlar ve mahalleler vardı. Latinlerin

²²⁰ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Türkiye Selçukluları", Erdoğan Merçil, Çağ Yay., VIII, s.258.

²²¹ Osman Turan, a.g.e., s.352.

Konya, Sivas ve sahil şehirlerinde teşekkül eden konsoloslukları da bu kolonilerin işlerine ve davalarına bakardı. Bu şehirlerde ve hatta yollar boyunca onlara ait küçük kiliselere bile rastlanmaktaydı.²²²

Müslüman memleketlerde tam bir dini hürriyet içinde yaşayan Hıristiyanlar, Müslümanlar tarafından katilen dinlerini ve görüşlerini terk etmeye zorlanmamışlardır. Fakat Haçlı Savaşları'nda Batı Kilisesi mensubu olan Avrupalı Haçlılar Doğu Kilisesi'nin topraklarına ve Müslüman ülkelere saldırınca kendi dindaşları olan Hıristiyanlara çok büyük işkenceler yapmışlar, mallarını ve mülklerini yağma etmişlerdir. Ortodoks kiliselerini yakıp, yıkmışlardır. Öyle ki Hıristiyan halk kendi dindaşları olan Haçlılara karşı Müslümanların hakimiyeti altına girmeyi istemiş ve Haçlı iktidarındansa Müslümanlara cizye ödemeyi yeğ tutmuştur.²²³

Örneğin Haçlıların yaptıkları İskenderiye katliamı, hedefleri doğrudan doğruya Kutsal Ülke'nin geri alınması olan Haçlı Seferleri'nin sonu oldu. Zaten bütün haçlılar da işlerine kral Pierre kadar büyük bir istek ve gayretle sarılmış olsalardı bile, bu seferin Hıristiyanlık için bir fayda sağlayacağından şüphe etmek lazımdır. Bunun vuku bulduğu sıralarda Mısır yarım asırdan fazla bir zamandan beri Franklarla barış içinde yaşamaktaydı. Bunların Hıristiyan teb'aları iyi muamele görüyorlardı. Haçlılar hiç engellenmeden kutsal mahallere giriyorlardı. Doğu ve Batı arasındaki ticaret parlak bir devir yaşamaktaydı. Şimdiyse Müslümanların bütün haklı kızgınlıkları yeninde alevlendirilmişti. Yerli Hıristiyan, bütün bu işlerdeki günahsızlığına rağmen, yeni bir takibat devresinin zorluklarına tahammül etmek zorunda kaldı. Kiliseler tahrip olundu. Hatta Kutsal Mezar üç sene kadar kapalı kaldı. Ticari ilişkilerin kesilmesi, veba salgınının tahribatından henüz tam olarak kurtulamamış olan bütün dünyaya bu bakımdan ağır zararlara mal oldu.²²⁴

²²² George Duby, Ortaçağ Kültürü ve İnsanları, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1990, s.20-22; Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul 1991, s.25-27.

²²³ Neşat Çağtay, a.g.e., s.191-193.

²²⁴ Steven Runciman, a.g.e., s.379.

SONUÇ

Tarih boyunca pek çok kültür ve inanç, savaşlar sebebiyle farklı kültür ve inanca sahip devletlerin hakimiyeti altında bulunmuş ya da bazı inançlar ayrı fikirlere sahip milletlerin bağrında ortaya çıkmış ve güçleninceye kadar onların idaresi altında yaşamak zorunda kalmıştır. Genelde farklı inanç ve kültürler üzerinde hakimiyet tesis eden devletlerin, diğer milletleri kültür ve medeniyet bakımından kendilerine tabi kıldıkları, inanç ve değerlerini zorla değiştirmeye çalıştıkları tarihin sık sık kaydettiği bir olgudur. Hıristiyanlık tarihinin başlangıcında putperest Romalıların Hıristiyanlara yaptığı zulümler, Sasaniler'in Ermeniler'i ateşe tapmaya zorlamaları, Yahudi Himyer Krallığı'nın Hıristiyanlara dinlerini değiştirmeleri için uyguladığı baskılar zulüm tarihinin sadece birkaç sayfasıdır.

İslamiyet tarih sahnesinde görülen bu zulüm perdelerini kapatmak için çaba gösterdi. İslamiyet fethettiği yerlerde insanları yok ederek ya da sürerek o topraklarda sadece kendi hakimiyetini tesis etmeyi değil, aksine olabildiğince fazla sayıda insanın İslam olgusunu tanımasını hedeflemiştir. Dolayısıyla ilk etapta İslam gerçeğini reddeden gayri Müslimlere zamanla İslamiyet'i daha iyi tanıyabilecekleri bir ortamın hazırlandığını ve hür iradeleri ile din seçiminin kendilerine bırakıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Hıristiyanlar sosyal hakların en önemli unsurlarından birisi olan fikir ve düşünce özgürlüğünden de olabildiğince faydalanmışlar, günümüze ulaşan pek çok eser bırakmışlardır. Onlara bu hususta baskı uygulandığına dair bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır.

İslam birliğinin bozulması ve Bizanslıların pek çok yeri ele geçirmesi bu topraklarda yaşayan gayri Müslimler üzerinde yaşayan olumsuz tesirler bırakmıştır. Haçlı Seferleri'nin başlangıcında özellikle Bizans Kilisesi'ne bağlı Ermeni Hıristiyanları ihanet içine girmişlerdir. Daha sonra ise pişman oldukları ayrı bir gerçektir.

Çalışmamızdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi bu seferler sırasındaki yaşanan olaylarda Müslüman askerlerin ve Haçlı askerlerinin davranış ve tutumları Doğu Hristiyanlarının hangi düşünce yapısında daha rahat ve özgür bulduklarını anlamamız açısından önemlidir. Müslüman Türk askerleri savaş sırasında bile mert ve adil davranışlarda bulunarak savaşmışlardır. Eskilerin Hristiyan tarihçileri dahi Türklerin yiğitlik ve cesaretlerini beğenip, takdir ederek, "bu Türklerin tam ve

mükemmel olduklarını ve Haçlılar ile kıyas ve karşılaştırmaya kabul edilebilmeleri için yalnız Hristiyan olmamaktan başka bir eksiklikleri olmadığını” ilave ederler.

Haçlı Seferleri ile bozulan İslam dünyasındaki gayri Müslimlerin durumları Doğu Hristiyanlara felaket getirdi. Haçlı seferlerinden önce her konuda hoşgörü ortamında bulunan Doğu Hristiyanları, bu seferler sırasında Batı Hristiyanlarının kendilerine yaptıkları ile büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Doğu Hristiyanları tam bir hayal kırıldığına uğradıkları ve İslam idaresinde sahip oldukları hakları kaybettikleri bilinen bir husustur. Batı'nın Doğu Hristiyanlarına yardım götürmek, onları buldukları Müslüman egemenliğinden kurtarmak amacıyla düzenlenen Haçlı Seferleri Doğu Hristiyanlarına yardımdan çok felaket getirmiştir. Birçok tarihçiye göre Haçlı Seferleri kilise tarafından organize edilen bir harekettir. Fakat bu seferlerin sömürgesi bir karakter taşıdığı da tartışılmaz bir gerçektir.

Medeniyete karşı barbarlığın taarruzu olarak görülmesi gereken Haçlı Seferlerinin sonucunda Doğudaki Hristiyan halkın bu yıkım sonucunda toplanıp yeniden ayağa kalkması zaman alıcaktır. Sözde Doğu Hristiyanlarına yardım ve huzur götüren Haçlılar, Seferlerini sonunda var olan huzuruda yok edip ülkelerine dönmüşlerdir. Doğu Hristiyanlarına fayda götürme girişimleri asıl seferlerin sonunda ülkelerine döndüklerinde medeniyetten pay kapmış olan haçlılara fayda sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Anna Komnene, Aleksias, İngilizce terc. E.R.A. Sewter, The Alexiad of Anna Comnea, London, 1969.
- El-Azimi, Tarih, Türkçe Tercüme, A. Sevim, Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h. 430-538=1038/39-1143/44), Ankara, 1988.
- Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi, II.Seri, No: 11, Türkçeye çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1950.
- Ahmet Rıza, La Fallite Morale de La Politique Occidentate en Orient, Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası, çeviren Ziyad Ebuziyya.
- Altan, Ebru, II.Haçlı Seferi (1147-1148), Ankara 2003.
- Barker, Ernest, "Crusades" The Eneyclopedia Britannica, Eleventh Edition, Combridge Ün. Press, Vol.7,1910
- Baştav, Neşet, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Ankara 1992
- Umar, Bilge. Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s.106-107.
- Birunî, el-Asâru'l-Bâkiyye ani'l-Kami'l-Haliyya, nşr. Edvard Sachau, Berlin, 1878.
- Bridge, Antoy, The Crusodes, London, 1980
- Bosworth, C.E., İslam Devletleri Tarihi, Çev. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul, 1980.
- Brockelmann, Carl, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1964.
- Cahen, Claude, "İslam ve Haçlılar, " Çev.İsmet Kayaoğlu, Belleton, Sayı : 200
- Cahen, Claude, The Turkish Invasion, The Selchukids, A History of the Crusades, Philadelphia, 1955.
- Carım, Fuad, Haçlı Seferleri ve Kruvazadlar, İstanbul 1999
- Çelik, mehmet,Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X.Yüzyıla Kadar) I.Akademi Kitabevi, İzmir, 1999
- Daniel, Norman, The Arabs and Mediaval Europe, London and New York, 1975

- Demirkent, Işın, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri" , İEF Tarih Dergisi, Sayı 35' ten Ayrı Basım, İstanbul, 1994
- Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı Recveil des Historiens des Croisades I, Ankara 1990, Belleten, say:210
- Demirkent, Işın, "Haçlılar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV, İstanbul 1996.
- Demirkent, Işın, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146), 2.cilt, Ankara, 1990-1994.
- Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri, İstanbul 1997.
- Duby, Georges, Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, Çev.M.A. Kılıçbay, Ankara 1990
- Duornik, Francis, İznik'ten Vatikan'a Konsiller Tarihi, Çev: Mehmet Aydın, TTK, Ankara, 1990
- Ebu'l-Fida, el-Muhtasar fi Tarihü'l-Beşer, Kahire h-1325.
- Edburg, P.W. The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1091-1374, Cambridge 1991.
- El-Kindî, Muhammed b. Yusuf, Kitâbu'l-Vulât ve'l-Kuzât, nşr. R.Guest, Leiden, 1912.
- Erer, Raşid, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, İstanbul, 1947
- Es-Suyûtî, Celâlu'd-Din Abdurrahman b.Ebî Bekr eş-Şâfî, Hısnu'l-Muhazara fî Mısır ve'l-Kahire,nşr. Muhammed Mahmud Subeyh-Ahmed Bedevî, Kahire, 1960.
- Feridun Dirimtekin, Haçlı Seferlerinde İnönü-Eskişehir Muharebeleri, İstanbul 1946, s.90.
- Françis Duornik, Konsiller Tarihi İznik'ten II.Vatikan'a, çev.Mehmet Aydın, TTK, Ankara, 1990, s.33
- Gibbon, Edward, The History of the Decline and fall of the Roman Empire, VI.
- Grousset, R., Histoire de Croisades, Paris, 1934-1936.
- Hanry Nivet, Balkan Haçlı Seferlerinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi, Çev.Ragıp Rıfki, İstanbul, (Tarihsiz).

- Pirene, Henri, Hz. Muhammed ve Charlamange, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984.
- Hallam, Elizabeth, Chronicles of the Crusades, Guild Publishing, London, 1989
- Hamilton, Franklin, The Crusades, The Dial Press, USA, 1965
- Hitti, Philip, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çev.Salih Tuğ, 4 Cilt, İstanbul 1995.
- Holt, P.M., Haçlılar Çağı, 11.yy.'dan 1517'ye Yakındoğu, İstanbul 1999.
- Honigman, Ernest, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.
- Huhg Goddard, A History of Christian-Muslim Relations, Edinburg University Pres, Edinburg 2000.
- İbn-i Cübeyr, Rihle, Dor Sader, Beyrut,1964
- İbn-i Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye, Çev.Mehmet Keskin, İstanbul, 1995.
- İbn-i Esir, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, el-Kamil fi't-Tarih, C.J. Tornberg Yayını, Beyrut, 1966.
- İbn el-Kalanisi, Zeyl Tarih Dimark, İngilizce terc. H.A.R. Gibb, The Domascus Chronicle of the Crusades, London 1932.
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Ahmed, Vefayetü'l-Ayan ve Enbâu Ebnâ'iz Zaman, Yay.Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1948.
- İbn Tagribirdi, Ebu'l-Mehasîn Yusuf, en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve'l-Kahire, nşr, Dâru'l-Kütûbi'l-Mısriyye, 12 cilt, Kahire, 1929-1956.
- Kalkaşandî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali, Subhu'l-A'şâ fi Sinaati'l-İnşâ, Kahire, 1913-17.
- Kafesoğlu, İbrahim, İA "Selcuklular" Maddesi
- Kırpık, Güray, Doğunun ve Batının Gözünde Haçlılar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009
- Kırpık, Güray, Haçlılar,(1095-1120) Doktora Tezi, Ankara, 2005
- Kırpık, Güray, Haçlılar,(1095-1291) Ahmet Refik Altınay, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007
- Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1963.
- Lewis, Bernard, Çatışan Kültürler,Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul,1995

- Longnon, Jean, L'Emprie Latin de Constantinople, Paris 1949.
- Maalouf, Amin, Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Telos Yayınevi, 2.baskı, İstanbul, 1998.
- Markizî, Takiyuddin Ahmed, es-Sülûl li-Ma'rifeti düveli'l-Mülûk, Yay.M.Mustafa Ziyade, Kahire, 1936.
- Maurice Lambard, İlk Zafer Yıllarında İslam, çev. Nezh Uzel, Pınar Yay., İstanbul 1983.
- Merçil, Erdoğan, Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", Ankara 1999.
- Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985.
- Merçil, Erdoğan, *Büyük Selçuklular* Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt.7, İstanbul, 1992.
- Michael Frassetto and David R. Blanks, Wester Views of İslam'ın Medieval and Early Modern Europe, London 1999, s.97-99.
- Michaud, Joseph François, History of the Crusades, Trans. W.Robson, I.Volume, London, 1852.
- Necati Kotan, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, Tuğra yay., Adana 1974, s.19.
- Niketos, Khonlates, Historia, Türkçe terc. F. Işıltan, Niketos Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Ankara 1995.
- Nicol, Donald, Bizans ve Venedik, Çev.G.Ç.Güven, İstanbul, 2000.
- Nomiku, H., Haçlı Seferleri, Çev.Kriton Diçmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, Türkçe Çev. F.Işıltan, TTK. Yayını, Ankara, 1981.
- Özaydın, Abdülkerim, Sultan Muhammed Tapar Devri,Selçuklu Tarihi, Ankara 1990.
- Özsoy, Osman, Türkiye'nin İmaj Sorunları, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

- Öztürk, Levent, Haçlı Seferlerine Kadar Abbasiler Döneminde Hıristiyanlar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1994.
- Öztürk, Levent, Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar, İstanbul, 1998.
- Özkuyumcu, Nadir, Fethinden Emeviler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika, İstanbul, 1993.
- Pirene, Henri, ortaçağ kentleri, Çev.Şadan Karadeniz, İstanbul, 2000.
- Praver, J., The Latin Kingdom of Jerusalem, European Colonialism in the Middle Ages, London 1972.
- Read, Piers Paul, The Templars, 1999 (Türkçe Terc.S.G.Erdem, Tapınak Şövalyeleri, Ankara, 2003.
- Riley-Smith, J., The Crusades, London 1987.
- Riley, Smith, J., Haçlılar Kimlerdi? (What Were The Crusades?) Çev.Berna Kılınçer, İstanbul, 2004.
- Robert de Clari, La Conquete de Constantinople, Türkçeye terc. B. Akyavaş, İstanbul'un zaptı (1204), Ankara 1994.
- Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, 3.cilt, Ankara 1992.
- Sevim, Ali, Selçuklu, Mısır Fatimi Devletleri İlişkilerine Genel Bir Bakış, VIII.Türk Tarih Kongreleri, II.Bildiriler, Ankara, 1967.
- Sevim, Ali ve Merçil Erdoğan, Siyaset, Teşkilat ve Kültür Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK, Ankara,1995.
- Sıbt b. El-Cevzi, Ebu'l-Muzaffer Yusuf Kızıoğlu, Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan, nşr.Ali Sevim, Ankara, 1968.
- Stevenson, W.B., The Crusades in the East, Cambridge, 1907.
- Turan, Osman, Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1965.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi Türkiye, Siyasi Tarihi, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318), İstanbul 1971.

- Urfa'lı Mateos, Vekayiname, Türkçe terc. H. Andreasyon, Urfa'lı Mateos Vekayinamesi (1952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Ankara 1962.
- Uluçay, Çağatay, Haçlı Seferleri, İstanbul, 1956.
- Üsame İbnû'l-Münkîz, Kitabu'l-İtibar, Çev.Yusuf Ziya Cömert, Ses Yay., İstanbul, 1992.
- Vasılliev, A.A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, Türkçe çev.M.A.Mansel, Ankara, 1943.
- Yakût, Mu'cemu'l-Bûldan, Tahran, 1956.
- Zeydan, Corci, İslam Medeniyeti Tarihi, III, (Çev.Zeki Megamiz), İstanbul. 1328.
- W, Heyd, Yakındoğu Ticaret Tarihi, Terc.e.Ziya Karal, TTK, Ankara, 1975, s.140-145.